

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

**НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ**

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ ТА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

**SCIENTIFIC WORKS
OF INTERREGIONAL ACADEMY
OF PERSONNEL MANAGEMENT**

POLITICAL SCIENCES AND PUBLIC MANAGEMENT

Випуск 3 (69), 2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Редакційна колегія

Семенець-Орлова І. А., кандидат політичних наук, доктор наук з державного управління, професор, директор Навчально-наукового інституту управління, економіки та бізнесу, Міжрегіональна Академія управління персоналом (**головний редактор**)

Дакал А. В., доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Жовнірчик Я. Ф., доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національний авіаційний університет

Карасевич А. О., кандидат філософських наук, професор, професор кафедри соціальних і правових дисциплін, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Козирська А., доктор політичних наук, професор, викладач факультету наук про політику і безпеку, Університет Миколая Коперника у Торуні

Ковач В. О., доктор наук з державного управління, старший дослідник, провідний науковий співробітник відділу проблем фізичного захисту об'єктів критичної інфраструктури центру інформаційно-аналітичного та технічного забезпечення моніторингу об'єктів атомної енергетики, НАН України

Кондратенко О. Ю., доктор політичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу теоретичних та прикладних проблем політології, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України

Копанчук В. О., доктор наук з державного управління, доцент кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

Кульгінський Є. А., доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри стоматології, Київський міжнародний університет

Лясота Л. І., кандидат політичних наук, доцент, член Соціологічної асоціації України

Монолатій І. С., доктор політичних наук, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Орел М. Г., доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Пашинна Н. П., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та міжнародних відносин, Маріупольський державний університет

Радченко О. О., кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Твердохліб О. С., доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління у сфері цивільного захисту, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту

Толуб'як В. С., доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри менеджменту та публічного управління, Західноукраїнський національний університет

Шмаленко Ю. І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

Яковлева Л. І., доктор політичних наук, професор, професор кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

Katarzyna Radzik-Maruszak, dr hab., profesor, Fac Polit Sci & Journalism, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Lublin, Poland)

Marek Pietraś, prof. dr hab., Dyrektor Instytutu Nauk o Polityce i Administracji UMCS

Затверджено Вченою радою

Міжрегіональної Академії управління персоналом 18 жовтня 2023 (протокол № 9)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 24905-14845P,

видане Міністерством юстиції України 08.07.2021 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
відповідно до Наказу МОН України № 320 від 07 квітня 2022 року (додаток 2) зі спеціальностей 052 –
Політологія; 281 – Публічне управління та адміністрування.

Видання індексується Google Scholar

DOI: 10.32689/2523-4625-2023-3(69)

Наукові праці МАУП. Політичні науки та публічне управління. 2023. Вип. 3 (69). Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2023. 92 с.

Публікуються статті науковців, які досліджують актуальні проблеми розвитку політики та публічного управління. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, кого цікавить розвиток політичної науки та публічного управління в Україні.

ЗМІСТ

Михайло ГОРДІЄНКО АНТИНОМІЇ КОНСЕРВАТИВНОЇ ДОКТРИНИ П. КУЛША ЯК ПОШУК ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ СУСПІЛЬНОГО УСТРОЮ.....	5
Геннадій ДМИТРЕНКО, Інна СЕМЕНЕЦЬ-ОРЛОВА, Віктор ОЛІЙНИК, Наталія ГОЛОВАЧ ПОШУКИ ІННОВАЦІЙНИХ ШЛЯХІВ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ПІСЛЯВОЄННІЙ УКРАЇНІ.....	14
Андрій КОБЕТЯК ВПЛИВ РЕКЛАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я	23
Олег КОНДРАТЕНКО ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ВЛАДИ ТА НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ: ВИТОКИ ТА СУЧАСНИЙ СТАН	31
Катерина МАЙСТРЕНКО, Ольга БІЛИК РОЛЬ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ В ДОСЯГНЕННІ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ДОСВІД ПУБЛІЧНОГО СЕКТОРА В УКРАЇНІ.....	42
Єгор МІНЕНКО ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ НА СУСПІЛЬНО-ДЕРЖАВНУ СТАБІЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ МЕТОДІВ ТА НАСЛІДКІВ.....	47
Кирило НІКОЛАЄВ МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ РИЗИКІВ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	52
Володимир ОРЛЕНКО ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	57
Леся РУДА, Василь ЧАБАНОВ ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ЕКСПАНСІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СВІТУ.....	63
Тетяна СЕРГІЄНКО ФЕНОМЕН ГЕГЕМОНІЧНОГО СТАТУСУ США У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ	69
Олег ФИЛИК СТАНОВЛЕННЯ Й ЕТАПИ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ І ПОЛІТИКИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ.....	75
Віталій КУЧМЕНКО, Павло ФЕСЕНКО ВПЛИВ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ НА РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ	85

CONTENTS

Mykhailo HORDIENKO ANTINOMICS OF THE CONSERVATIVE DOCTRINE OF P. KULISH AS SEARCH THE OPTIMAL MODEL OF A SOCIAL SYSTEM.....	5
Hennadii DMYTRENKO, Inna SEMENETS-ORLOVA, Viktor OLIINYK Nataliia HOLOVACH THE SEARCH FOR INNOVATIVE WAYS OF DEVELOPMENT CIVIL SOCIETY IN POST-WAR UKRAINE.....	14
Andrii KOBETIAK INFLUENCE OF EUROPEAN RELIGIOUS TOLERANCE ADVERTISING ON THE FORMATION OF UKRAINIAN ORTHODOX.....	23
Oleh KONDRATENKO RELATIONS BETWEEN GOVERNMENT AND NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN UKRAINE: ORIGIN AND CURRENT STATE.....	31
Kateryna MAISTRENKO, Olha BILYK THE ROLE OF STRATEGIC PLANNING IN ACHIEVING THE GOALS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: THE EXPERIENCE OF THE PUBLIC SECTOR IN UKRAINE.....	42
Yehor MINENKO THE IMPACT OF RUSSIAN PROPAGANDA ON THE SOCIAL AND STATE STABILITY OF UKRAINE: ANALYSIS OF METHODS AND CONSEQUENCES.....	47
Kyrylo NIKOLAEV MODELING OF ENVIRONMENTAL RISKS IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE.....	52
Volodymyr ORLENKO CHARACTERISTICS OF STATE CONTROL AS THE TOOL OF NATIONAL SECURITY IN UKRAINE: THEORETICAL BASICS.....	57
Lesia RUDA, Vasyl CHABANOV TRANSFORMATION OF THE CONCEPT OF GEOPOLITICAL EXPANSION IN THE CONDITIONS OF GLOBAL DEVELOPMENT IN THE MODERN WORLD.....	63
Tetiana SERGIENKO THE PHENOMENON OF THE HEGEMONIC STATUS OF THE USA IN INTERNATIONAL RELATIONS.....	69
Oleh FYLYK FORMATION AND STAGES OF DEVELOPMENT OF THE THEORY AND POLITICS OF MULTICULTURALISM IN EUROPEAN COUNTRIES.....	75
Vitaly KUCHMENKO, Pavlo FESENKO THE INFLUENCE OF THE CONFLICT OF INTERESTS N THE DEVELOPMENT OF THE CIVIL SERVICE IN UKRAINE.....	85

УДК 930.2

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3\(69\)-1](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3(69)-1)

Михайло ГОРДІЄНКО

кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи Яготинського інституту Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Поштова, 61, Яготин, Україна, 07700

ORCID: 0000-0003-2259-6004

Mykhailo HORDIENKO

Ph.D. in Political Science, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Work, the Yahotyln Institute of the Private Joint Stock Company «Higher education institution «The Interregional Academy of Personnel Management», 61, Poshtova, str., Yahotyln, Ukraine, 07700

ORCID: 0000-0003-2259-6004

АНТИНОМІЇ КОНСЕРВАТИВНОЇ ДОКТРИНИ П. КУЛІША ЯК ПОШУК ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ СУСПІЛЬНОГО УСТРОЮ

ANTINOMICS OF THE CONSERVATIVE DOCTRINE OF P. KULISH AS SEARCH THE OPTIMAL MODEL OF A SOCIAL SYSTEM

Досліджуються суспільно-політичні погляди історика, етнографа і публіциста П. Куліша. З'ясовано, що його творчість заснована на зіставленні (антитезах) духовно-культурних феноменів та політичних практик з метою концептуального осмислення соціальних реалій буття українського народу. Креативні візії П. Куліша є актуальними для пострадянської України. Вони дають можливість скорегувати сучасні алгоритми українського державотворення від меркантильно-споживацьких інстинктів корумпованого політичного режиму, який свідомо блокує соціальні ліфти розвитку суспільства з метою особистого збагачення та узурпації влади, до зміцнення демократичних цінностей. Після буремних подій Революції Гідності та повномасштабної війни з московією, сучасне покоління наших громадян переживає катарсис свідомості, у якій витісняються стереотипи рабської покорності та патерналізму, міфологеми слов'янської дружби, пасивності і абсентеїзму.

Щоб не схитнути сьогодні у виборюванні національної держави, треба робити вірні висновки зі свого минулого. На внутрішньому кордоцентризмі можна побудувати ідею України, вважає П. Куліш, а все зовнішнє, вороже їй і шкідливе для неї, треба відкинути. Масштабні соціальні випробування, спричинені віроломним нападом путінської орди, задають новий модус буття української нації, який фіксує дистанціювання від російської автаркії до національної автентичності та європейської інтеграції. Ми переконані, що демократичні трансформації українського соціуму будуть реалізовані тоді, коли вдасться уникнути синдрому «Чорної ради», про яку писав П. Куліш. Виходячи з цієї логіки, на порядку денному нинішнього вітчизняного державотворення стоїть питання про консенсус політичної еліти та солідарність суспільства як альтернативи новітньої Руїни українського етносу.

Автор наголошує, що гібридна експансія кремля – це не стільки боротьба за території, скільки прагнення заповнити вакуум постмайданної ідентичності України неоімперськими смислами. Успішно протистояти путінській деспотії потрібно не тільки мілітарними засобами примусу, а й інтелектуальним потенціалом і креативними потугами вітчизняних мислителів. Творчість П. Куліша – це інтелектуальна зброя великого калібру. Його україноцентрична позиція сьогодні є не просто актуальною, вона задає альтернативну парадигму відцентровим тенденціям і сепаратистським рухам. Концептуальні ідеї П. Куліша, які висвітлюються в нашому дослідженні, спрможні надати нових імпульсів відродженню українського духу і забезпечувати тяглість державотворчого процесу як чинника самоствердження нації.

Ключові слова: національна ідентичність, українська держава, політика, традиції, консерватизм, культура, історія.

The sociopolitical views of the historian, ethnographer and publicist P. Kulish are studied. It was found that his work is based on the juxtaposition (antitheses) of spiritual and cultural phenomena and political practices with the aim of conceptually understanding the social realities of the existence of the Ukrainian people. P. Kulish's creative visions are relevant for post-Soviet Ukraine. They provide an opportunity to adjust the modern algorithms of Ukrainian state-building from the mercantile-consumer instincts of the corrupt political regime, which deliberately blocks the social elevators of the development of society for the purpose of personal enrichment and usurpation of power, to the strengthening of democratic values. After the tumultuous events of the Revolution of Dignity and the full-scale war with Moscow, the modern generation of our citizens is experiencing a catharsis of consciousness, in which stereotypes of slavish obedience and paternalism, mythologemes of Slavic friendship, passivity and absenteeism are displaced.

In order not to make a mistake today in the election of a national state, one must draw correct conclusions from one's past. According to P. Kulish, the idea of Ukraine can be built on internal cordocentrism, and everything

external, hostile to it and harmful to it, must be rejected. The large-scale social trials caused by the treacherous attack of Putin's horde set a new mode of being for the Ukrainian nation, which records the distancing from Russian autarky to national authenticity and European integration. We are convinced that democratic transformations of Ukrainian society will be realized when it is possible to avoid the "Black Council" syndrome, which P. Kulish talked about. Based on this logic, the issue of the consensus of the political elite and the solidarity of society is on the agenda of the current national state-building, as an alternative to the newest Ruin of the Ukrainian ethnos.

The author emphasizes that the Kremlin's hybrid expansion is not so much a struggle for territory as an aspiration to fill the vacuum of Ukraine's post-Maidan identity with neo-imperial concepts. Successfully resisting Putin's despotism requires not only military means of coercion, but also the intellectual potential and creative efforts of domestic thinkers. The creativity of P. Kulish is an intellectual weapon of great caliber. His Ukrainian-centric position is not only relevant today, it sets an alternative paradigm to centrifugal tendencies and separatist movements. The conceptual ideas of P. Kulish, which are highlighted in our research, are able to give new impulses to the revival of the Ukrainian spirit and ensure the durability of the state-building process as a factor of self-affirmation of the nation.

Key words: national identity, Ukrainian state, politics, traditions, conservatism, culture, history.

Постановка проблеми. Так історично склалося, що українцям доводиться утверджувати свою національну ідентичність і виборювати політичну свободу у бездержавному стані. Коли відсутні державні інститути корінного етносу, то збереження його автентичності покладено на такі субстанції як культура, мова, релігія, традиції. А самі надбання культури, мистецтва, поезії є справою інтелекту і творчості конкретних індивідів. Серед когорти видатних постатей, що продукували українську духовність високого гатунку був письменник, історик, фольклорист, етнограф, драматург, перекладач, суспільно-політичний діяч, друг, порадник та опонент Тараса Шевченка, критик і публіцист Пантелеймон Куліш. Його творчість заснована на **зіставленні (антитезах) концептуальних духовно-культурних феноменів та суспільно-політичних практик** з метою вивчення етнічного субстрату української спільноти та утвердження її національної ідентичності. Перед тим як аналізувати контroversійні творчі пошуки й теоретичні рефлексії П. Куліша, необхідно чітко окреслити зазначену проблему і аргументувати актуальність наукового доробку вченого для сучасного українського суспільства та його державотворчих візій.

Живучи на своїй Богом даній землі впродовж багатьох століть, український народ веде жертвовну боротьбу за реалізацію засад політичної суб'єктності. Васальна залежність, у якій перманентно перебуває наше суспільство, зводить потуги націтворення на маргінес політичної ієрархії. Репресії тоталітаризму настільки виснажили українську націю, що вона і після розпаду радянської імперії ніяк не може прийти до тями, позбувшись постколоніального синдрому і вийти на орбіту сталого розвитку. У часи незалежності України алгоритми її державотворення визначали не теоретичні концепції С. Оріховського-Роксолана, І. Вишенського, С. Яворського, Ф. Прокоповича, П. Орлика, М. Костомарова,

Т. Шевченка, П. Куліша, М. Драгоманова, М. Грушевського, І. Франка, В. Липинського, М. Міхновського, Д. Донцова, а **меркантильні інстинкти олігархічно-коруптивних угруповань** на чолі з Ахметовим, Коломойським, Фірташем, Пінчуком, які свідомо блокують соціальні ліфти розвитку суспільства, прагнуть до особистого збагачення та зміцнення владної монополії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Попри хронологічну віддаленість глибинні сенси й концептуальні меседжі наукової спадщини П. Куліша не втрачають актуальності й донині. Мислителі такого рівня задають світоглядну парадигму не тільки для своєї епохи, але й спонукають до суспільно-політичних рефлексій не одне покоління свідомих громадян. Теоретичний доробок П. Куліша творчо осмислювали такі постаті, як М. Максимович, Т. Шевченко, І. Пулюй, М. Драгоманов, М. Грушевський, І. Франко, М. Зеров, М. Хвильовий, Д. Чижевський, Ю. Шерех (Шевельов), Є. Маланюк, М. Жулинський, П. Кононенко та інші. Незважаючи на інтенсивну артикуляцію наукового доробку Куліша в широких інтелектуальних колах, консервативна парадигма мислителя потребує нового осмислення. Цим обумовлюється **мета** нашого дослідження – розкрити засадничі пріоритети консервативної доктрини П. Куліша і показати її політичні візії на сучасному етапі українського державотворення.

Виклад основного матеріалу. Після буремних подій Революції Гідності та віроломного нападу путінської орди сучасне покоління наших громадян переживає катарсис свідомості, у якій стереотипи рабської покори та патерналізму, міфологеми слов'янської дружби, пасивності і абсентеїзму витісняється українофільством й плюралізмом. Щоб не схибити сьогодні у виборюванні національної держави, треба робити вірні висновки зі свого минулого. **У творчості Куліша синкретично**

узагальнені концепти руйнівних традиції державотворення й окреслено оптимістичні візії української нації. Пантелеймон Олександрович зазначав: «Не дивуйтеся словам моїм про великі надії на народ український. Погляньте на його історію: чого не перебув він, які недолюдки з його знущались! А в його більше людяності осталося, ніж у москаля і ляха» [1, с. 152]. На внутрішньому кордоцентризмі можна побудувати ідею України, вважає П. Куліш, а все зовнішнє, вороже їй і шкідливе для неї, треба відкинути.

Масштабні соціальні випробування, що випали на долю української нації у постмайданний період задають **новий модус її буття**, який фіксує дистанціювання від російської автаркії до національної автентичності та європейської інтеграції. Крайнощі дикого капіталізму сьогодні притаманні для пострадянських країн. Ми переконані, що **демократичні трансформації українського соціуму будуть реалізовані тоді, коли вдасться уникнути синдрому «Чорної ради»**, про яку пивав П. Куліш. Виходячи з цієї логіки, на порядку денному нинішнього вітчизняного державотворення стоїть питання про консенсус політичної еліти та солідарність суспільства як альтернативи новітньої Руїни українського етносу.

Сучасна Україна переживає вакуум національної ідентичності під тиском шовіністичної пропаганди та політичної нікчемності псевдоеліти. Наша держава перетворилася на арену боротьби двох антагонізмів. З одного боку, зовнішня інвазія кремля прагне асимілювати українську націю. У цьому протистоянні вирішується стратегічна візія національної держави – жити за українськими лекалами чи бути в неоімперській орбіті путінського деспотизму. З іншого боку, пожвавлюються шовіністичні сили, які готові заради егоїстичних преференцій і політичних амбіцій здати москалям не тільки окремі регіони, а й оптом цілу Україну. Ми наголошуємо, що гібридна експансія кремля – це не стільки боротьба за території, скільки прагнення заповнити вакансії постмайданної ідентичності України неоімперськими смислами. Успішно протистояти путінській деспотії потрібно не тільки мілітарними засобами примусу, а й інтелектуальним потенціалом і креативними потугами вітчизняних мислителів. **Творчість П. Куліша – це інтелектуальна зброя великого калібру.** Його україноцентрична позиція сьогодні є не просто актуальною, вона **задає альтернативну парадигму відцентровим тенденціям і сепаратистським рухам.** Концептуальні ідеї П. Куліша, про які мова піде

нижче, спроможні надати нових імпульсів відродженню українського духу і забезпечувати тяглість державотворчого процесу як чинника самоствердження нації.

Прагматизм Куліша полягає у розумінні необхідності розбудови української держави пасіонарною силою «лицарів правди», харизматичних лідерів. Такі лицарі духу, на його думку, були за часів Київської Русі. Вони забезпечили торжество «культури над варварством» [4, с. 216] і розквіт старокіївської держави. Занепад Київської Русі обумовлювався, за Кулішем, насамперед меркантилізмом тодішніх політичних лідерів, які не здатні були служити інтересам нації, а керувалися егоїстичними вигодами. Це спричинило **реванш антидержавних сил, що виявився у перемозі варварства над культурою.** П. Куліш вважає, що вирватися із системної деградації української держави і поневолення нації можна шляхом відродження народного духу. Для цього повинні з'явитися Лицарі духу, тобто харизматичні лідери, які мислять і живуть інтересами нації.

Треба зауважити, що соціальна доктрина П. Куліша не є панацеєю від накопичених проблем поточної політики, проте засвоєння знакових концептів його творчості дає змогу інтелектуально збагатитися, щоб адекватно реагувати на стратегічні виклики сьогодення. Якщо 200 років тому українські землі були поділені між двома імперіями – Австрійською імперією Габсбургів та Російською імперією Романових, то зараз наша територія частково окупована неоімперським режимом путіна і знову балансує на межі асиміляції. Попри хронологічну віддаленість творчість П. Куліша напрочуд адекватна релевантним процесам постколоніальної України. Наразі П. Куліш актуальний своїм об'єктивним аналізом дійсності й влучними застереженнями про амбітність лідерів, зраду шляхти, віроломства імперських сил та чіткими рефлексіями збереження автентичності нації. **Настав час артикулювати креативні тренди П. Куліша не тільки в науковому середовищі, а й у політичній площині.** Це важливо тому, що інтелектуали такого масштабу допоможуть відновити затьмарену політичними міфами пам'ять народу, збагнути свою ідентичність і мотиваційно підживлювати сучасних громадян виборювати територіальну цілісність держави. Пошуки Кулішем провідної лінії розподілу на те, що за Україну і що проти неї, – залишається провідним трендом сучасного державотворення.

Творчість Куліша є типовою для романтика транзитного суспільства. Його креа-

тивна натура виступає у різних іпостасях мислення: від палкого українофіла до симпатика царського самодержавства. Ці сутнісні антагонізми вченого потрібно тлумачити не як творчу зухвалість радикального інтелектуала, а як намагання здійснити всебічний аналіз динамічних трансформацій соціальних реалій з метою удосконалення політичного устрою. За оцінкою Д. Чижевського, світогляд Куліша «від романтизму еволюціонує до позитивізму, від релігійного світогляду – до культу миротворниці-науки..., від козакофільства до козакофобства (яке, мовляв, аж до туркофільства його довело), а інші «хитання» Куліша так, мовляв, навіть не мали певного напрямку – «західництво» та гостра критика західної культури змінювалися ніби в його житті кілька разів, так само змінювалися вибухи «полонофільства», «русофільства», «австрофільства», які ліквідувалися лише обставинами, що змушували Куліша ці пункти погляду лишати... І хіба при тому не було у Куліша внутрішньої єдності, провідної ідеї? Ця ідея, розуміється, ідея України. Все у світі розпадалося для Куліша на дві групи в залежності від свого відношення до України: благо і лихо, вороги і друзі, будівники й руйнівники, своє й чуже, святе і «негідь» – чи так легко знайти лад в хаосі історичного та соціального буття, щоб розташувати його за цими «принципами поділу»? Шукання провідної, основної лінії поділу на те, що за Україну і що проти неї, і будо ніби основною темою «хитань» Куліша» [9, с. 322–323]. Фактично все життя письменника протікало у суцільних антиноміях. Куліш намагався чітко розмежувати внутрішнє і зовнішнє в людині, природі, суспільстві, історії. На його переконання саме **внутрішня парадигма кордоцентризму репрезентує Україну і побудову її соціального устрою**. Вчений вважав, що із серця озивається до людей історія. А до зовнішнього, чужого, за логікою Куліша, потрібно ставитися помірковано й критично.

До знакових антиномій Куліша відноситься минуле і сучасність, народна мова і штучна мова, хутір і місто, Україна і Європа. У антитезі минулого і сучасного Куліш віддає перевагу минулому, усталеному, традиційному. Тобто в шкалі ідеологічних цінностей мислителя домінуючою є **парадигма консервативної традиції**. У ній обґрунтовуються слухні концепти подолання соціального хаосу шляхом встановлення чіткої і легітимної вертикалі влади, що базується на авторитеті й харизмі правителя. Культурні ідеали й політичні традиції, за Кулішем, знаходяться в минулому. У ньому нація мусить черпати натхнення й

енергію для консолідації і розвитку. Таким чином, можна стверджувати, що **творчістю П. Куліша започатковується формування теоретичних основ українського консерватизму**. Апогеєм його розвитку стала політична доктрина В. Липинського, в якій обґрунтовується концепт того, що «сильний, єдиний і добре зорганізований поступ може існувати тільки при сильнім, єдинім і добре зорганізованим консерватизмі... Бо коли нема сили, єдності і організації в обороні існуючого, то не може бути сили, єдності та організації в змаганнях до зреформованя цього існуючого» [5, с. 397]. У консервативних поглядах П. Куліша, як і політичній доктрині В. Липинського, висловлюється опозиційність щодо міської, гендлярської традиції і здійснюється пошук соціальної опори українській державності у хліборобському класі.

Принципова антиномія в консервативних постулатах Куліша рефлектується по лінії народної і штучної мови. Основою творчих пошуків Куліша є глибинне пізнання свого народу за допомогою національної мови. Ідеальним речником народної мови, за П. Кулішем, був Тарас Шевченко. «Немає з нас ні одного достойного – говорить Куліш – прорекати рідне українське слово над домовиною Шевченка: уся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному відкрилася. А все ж таки ми через нього маємо велике і дороге нам право – оглашати рідним українським словом сю далеку землю. Такий поет, як Шевченко, не одним українцям рідний. Де б він не вмер на великому слов'янському мирові..., всюди він був би між своїми» [8, с. 134]. Утиски української мови, як за царату, так і нині є універсальним засобом поневолення суверенного народу.

Доводиться констатувати, що й сьогодні українська мова як державна не стала об'єднавчим чинником нації. Концептуальна причина цього полягає в тому, що для більшості громадян нашої держави українська мова є маргінальною, або, за Кулішем, продовжує бути штучною. **Апріорна засада відродження постколоніальної нації – рідна мова, якою мав наповнюватися соціальний простір суверенної держави**. Ключова місія політичної влади – залучити всі інституції для того, щоб донести до свідомості людей просту істину: у рідній мові акумульовано невичерпні скарби культури, ментальність, життєвий досвід наших предків, національні і загальнолюдські ідеали її буття.

Як і за часів П. Куліша, так і сьогодні джерелом ерозії української ідентичності є експансіоністські потуги московії. Куліш був

свідком того, як російська імперія, здійснюючи лінгвоцид української мови, знищувала генетичний код нашого етносу. У постіндустріальну добу ми спостерігаємо ще брутальніші способи асиміляції української нації, що реалізується імперською політикою кремля не лише захопленням територій, а й відвертим геноцидом українців. **Феномен імперіалізму не лікується часом. Політична експансія і сьогодні є способом існування росії.** Кремлівський експансіонізм йде в розріз з україноцентричним світоглядом Куліша, який носієм мудрості вважав не тільки Вічну книгу та поетичне слово, а взагалі живу мову: народні думи, пісні, легенди, перекази, вірування, звичаї.

Кулішевого патріотизму дуже бракує пострадянській Україні, яка жертвовно виборює свою свободу від імперського ярма. Спочатку агресор за допомогою фальшивої пропаганди завойовує свідомість людей, а потім розпочинається гаряча фаза окупації територій та знищення українців. **У гібридному протистоянні важливо утримати плацдарм свідомості, архетипи культури та рідної мови.** У цьому контексті має рацію І. Лосєв, коли стверджує, що «сьогодні боротьба за українську мову як єдину державну насправді є боротьбою за єдину соборну Українську державу, за єдину українську націю. А існування нації, мови й держави українців є неможливим за умови подальшого панування в Україні політичного Дикого поля, наддеструктивної сили, що руйнує нашу країну соціально, духовно, економічно й геополітично. Сьогодні бути за нашу державу, націю і мову – означає бути проти кримінальних узурпаторів влади в Україні, проти тих, хто дедалі відвертіше демонструє своє справжнє обличчя колоніальної адміністрації Кремля на українській землі» [6, с. 120]. Для збереження автентичних цінностей народу від поглинання іншим войовничим етносом, необхідно здійснювати цілеспрямовану політику розширеного відтворення українського простору, що включає захист і підтримку державної мови, культури, віри, духовних надбань народу.

Державотворчий етос П. Куліша артикулюється поняттям «хутір», що постає як конгломерат національної свідомості, історичних традицій і духовних цінностей народу. Протиставляючи хутір – місту П. Куліш хоче показати, що із урбанізованого середовища міста потрібно «вткати» до первобутньої дикості – органічної природи села. **Інфраструктура міста, вважає історик, наповнена егоїзмом і штучним способом життя.** Щоб змінити ситуацію Куліш пропонує міс-

там розсіпатися на села, на хутори і збиратися лише до контор на короткі засідання. У такий спосіб можна якось урівняти бідність з багатством. Ці рефлексії Куліша часто розуміють у надто спрощеному тлумаченні. Звернемо увагу на думку О. Шморгуна, який вважає, що «більшість фахівців не зрозуміла справжнього сенсу так званого «хуторянства» Пантелеймона Куліша, списуючи ці ідеї на провінціалізм і примітивізм українського мислення. Тому знову підкреслюю, що коли він говорить про необхідність повернутися до сталих хуторянських цінностей, які виникли за тисячу років, стверджує, що «треба містам розсіпатися на села, на хутори... не наживаючи рівнодушності до неможливих, не розриваючи сусідських зв'язків із селянами – лише тоді бідність як-небудь урівнялася б з багатством», то мова повинна йти зовсім не про примітивізм та архаїку. Пантелеймон Куліш звертається до ренесансного принципу формування якісно нових соціальних і духовних цінностей. Суть його полягає в тому, щоб спертися на механізм культурного традиціоналізму з метою зробити ці якісно нові цінності близькими й зрозумілими у масовій буденній свідомості, яка завжди зорієнтована на усталеність, на традицію» [11, с. 181]. Цю думку можна розширити тезою про те, що **ідея хуторянства – це провідний сегмент консервативної доктрини Куліша**, що уособлює внутрішню кордоцентричність утвердження української ідеї на протигагу формально-раціональним зв'язкам урбанізованого міста. Хутірське життя, за логікою Куліша, наближає нас до природного стану, де відкидається все зайве і непотрібне, а залишається вічне.

Широкий спектр інтерпретацій існує стосовно антиномічних суджень Куліша щодо позиціонування України і Європи. На його думку в Європі людина – це міщанин. Історія європейського життя минулого дуже цікава, а сучасність – нікчемна. Міста просякнуті егоїзмом – це «лігво, в якому багатий безпечний від братських претензій бідних на його маєток». Куліш стверджує, що мало ладу в європейській цивілізації, однак це не означає заперечення ним європейських цінностей. Консервативна доктрина Куліша прагне показати вади раннього капіталізму на європейському континенті: первісне накопичення капіталу, проголошення максимальної свободи, невтручання держави в економічні відносини, утвердження вільного ринку часто супроводжувалося різким розшаруванням соціуму на багатих і бідних та посиленням злиденності широких верств суспільства. Справді болючим для європейської цивіліза-

ції був перехід від мануфактурного виробництва до машинного, коли **джерелом добробуту стає не захоплення чужого, а власна праця, виробництво ресурсів на свою користь, а не приватизація праці інших**, соціальна комунікація на основі легітимного консенсусу, а не брутальної сили. Саме такі колізії становлення західного капіталізму з його дегуманізованими цінностями П. Куліш піддає критиці.

Капіталістичні відносини системно еволюціонують і вдосконалюються. На зміну хижацькому накопиченню капіталу прийшла система цінностей, у центрі якої постає людина як джерело добробуту суспільства. Замість накопичення капіталу за допомогою сили і грабунку, приходять «етика капіталізму», теоретичне обґрунтування якої здійснює М. Вебер. Згідно з його вченням у західній цивілізації формується нові чинники мотивації до праці, за яким нагромадження багатства не самоціль, а виробнича діяльність як «богоугодна справа». **Хижацьке споживачтво постіндустріальної Європи жорстко обмежене пуританською мораллю і протестантською християнською етикою.** Це не означає, що утилітарний дух капіталізму, опонентом якого був Куліш, знято з порядку денного. Загалом капіталізм активізує промисловість і стимулює зростання міст. Ця тенденція непокоїла Куліша. Він вважав, що урбанізація веде до розбещеності народу, навіть антирелігійні настрої, забуття віри й віковичних звичаїв батьків.

Різнобічні творчі таланти, високий інтелектуальний потенціал робили Куліша лідером українського суспільно-культурного руху середини ХІХ ст., що обстоював ідеї утвердження національної державності. У цей час виникає таємна політична організація – Кирило-Мефодіївське товариство, активним учасником якого був Куліш. В програмних засадах Товариства засуджувалися всі форми гноблення, царі й пани, поділ суспільства на стани, насильство і колоніальний гніт. «Головною метою своєї діяльності Кирило-Мефодіївське братство вважало утвердження на засадах християнства національно-державної незалежності України з демократичним ладом за зразком Сполучених Штатів Америки або Французької Республіки в конфедеративному союзі таких же незалежних держав» [10, с. 156]. Козацтво мало стати рушійною суспільною силою у боротьбі українського народу за свободу і незалежність власної державності. Кирило-мефодіївці вважали, що Україна відродиться у формі республіки, стане лідером слов'янської федерації. Ключо-

вими пріоритетами Товариства були романтизм, християнство, соціальна і національна рівність та слов'янофільство. Нація – це духовна єдність, а не царі чи монархи, вона становить рушійну силу історії. **Основою українського духу є серце, почуття, що яскраво демонструється у творчості Куліша.** Створення братства було першою, хоча і невдалою, спробою інтелігенції заснувати континуум слов'янських народів у боротьбі з імперським гнітом. Політична діяльність Куліша та його соратників у структурі Кирило-Мефодіївського товариства **започатковує новий етап переходу від культурно-романтичного спротиву російському царату до політичної фази національно-визвольної боротьби.**

Важкою світоглядною патологією української інтелігенції було сподівання на те, що після ліквідації царизму і кріпацтва буде встановлена демократична республіка на основі добровільного співжиття росіян, українців, білорусів та інших слов'янських народів. Політичні реалії засвідчують, що **в одному союзі з росіянами можна існувати лише в статусі меншого брата.** «Якщо повернутися до проросійських ілюзій П. Куліша, то й нині ми бачимо, що їх поділяє значний прошарок українських інтелігентів, і не тільки їх. Парадокс у тому, що ці ілюзії не завадили оголосити П. Куліша за радянської доби «українським буржуазним націоналістом», бо сталінський уряд не міг пробачити щирої, гарячої любові до України» [7, с. 193]. Відзначаючи важливу роль українського козацтва у виборюванні національної держави, Куліш критично оцінює діяльність його провідників. Це демонструє його антагоністичне розуміння історичних процесів виборювання української державності.

З метою пробудження патріотичної свідомості українців, Куліш розробляє історичну тематику в літературі. Він пише перший українською мовою історичний роман «Чорна рада» та історичні оповідання «Січові гості», «Мартин Гак». П. Куліш чітко усвідомлює і вдало літературно відтворює трагічний контент української історії – **зраду політичної еліти на вирішальних етапах державотворення.** У романі «Чорна рада» зображено реальні історичні події Ніжинської чорної ради 1663 р., на якій претендент на гетьманську булаву мстивий і підступний політик Іван Брюховецький, спираючись на брехливу риторику та соціальний популізм, усуває свого опонента – обраного старшиною наказного гетьмана Лівобережної України Якимом Сомком. Це усунення, окрім обману і популізму, відбулося за допомогою російської

підтримки. Після нелегітимного захоплення гетьманської булави Брюховецьким розпочалася інтенсивна фаза окупації і привласнення українських територій Московією і руйнування Гетьманщини. Описані Кулішем події XVII ст. постають й у політичному просторі України XXI ст. **Як козацька старшина в історичному минулому, так і нинішня українська псевдоеліта у боротьбі за владу активно використовують брудні технології, підкуп і зраду.** Штучно створена ворожнеча всередині України, перетворює нашу державу на легку здобич неоімперських амбіцій кремля.

На жаль, синдром «Чорної ради» став перманентним явищем української історії. Існує думка, що «чорних рад в історії України було принаймні десять, якщо починати відлік від повстань незаможних киян 1068 та 1113 років, які, між іншим, супроводжувались не лише погромами, а й масштабним перерозподілом власності – друге з цих повстань зумів мирно «погасити» Мономах; далі – чотири найбільших селянських та козацьких повстання XVI–XVII століття проти Польщі під проводом Косинського, Наливайка, Буга й Острияниці, які химерно поєднували в собі елементи національно-визвольної боротьби та тієї ж таки чорної ради. Далі – звісно, найбільш знаменита Ніжинська чорна рада 16–18 червня 1663 року, коли радикалізована козацько-селянська «голота», підбурювана блискучим демагогом Іваном Брюховецьким та за підтримки Москви, розправилася з владною, звичною й «солідною» козацькою елітою в особі Якима Сомка і Василя Золотаренка. Це – класичний сюжет, який демонструє, до чого може призвести, з одного боку, люмпенська психологія «усе взяти й поділити», а з іншого – зарозумілість й пихатість влади. І, звичайно, не можна не згадати криваву Коліївщину 1768 року і грандіозну Махновщину 1918–1920 років. Закономірним наслідком цих «блискавок народовладдя» завжди була Руїна... «Чорна рада» – це помста. В уявленні «голоти» – свята, справедлива й праведна. Помста за приниження, злидні, зневагу нововладців до людей. Ці дії руйнують не лише державу як таку, а й бодай мінімальний суспільний порядок, економіку, культуру й закон (бо натомість пануватиме оцей «закон чорної ради»). Вони, безумовно, є згубними – і в XII столітті, і в XVII-му, і зараз). Виправдати їх неможливо, але зрозуміти можна: коли значна частина суспільства відчуває, що «верхівка» тривалий час ставиться до людей як до бидла, то бажання помсти є природним. Звідси висновок для «верхів» – не доводьте

ситуацію до вибуху, вам же гірше буде!» [2, с. 14]. До цього можна додати лише одне – наступна «чорна рада» може бути останньою в існуванні суверенної України.

Спостерігаючи за перипетіями вітчизняної політики зайвий раз переконалися, що, мабуть, **на генетичному рівні нашого народу закладений амбітний інстинкт до владарювання будь-якою ціною.** Влада не просто розбещує наших політиків, вона вихолощує в них людську гідність, морально-етичні якості, почуття відповідальності. **Спадковою традицією нашого істеблішменту є політичні амбіції, егоїзм і зрада.** Не випадково кажуть, що «там, де два українці, там три гетьмани». Понад 200-ті роки тому цю проблему ставить на порядок денний П. Куліш у своїх історичних творах. На думку П. Кралюка «Куліш, осмислюючи події української історії в «Чорній раді», ніби зумів «заглянути в майбутнє». Навіть можна твердити, що він передбачив перемогу більшовизму на українських землях... Куліш у «Чорній раді» фактично показував, до чого може призвести перемога популістських ідей українського комунізму. Брюховецький, який, використовуючи їх, прийшов до влади, почав руйнувати Гетьманську державу. Роман «Чорна рада» став своєрідним попередженням. Під час «визвольних змагань» 1918–1920 рр. популістські ідеї українського комунізму дали про себе знати на повну силу. Їх так чи інакше використовували лідери Центральної Ради, які, врешті-решт, стали політичними банкрутами. Під їхнім впливом перебували лідери Директорії, які зруйнували Гетьманат Павла Скоропадського, а свою повноцінну державу так і не змогли створити. Дезорганізацією українських державних інститутів найкраще скористалися російські більшовики. Використовуючи популістські комуністичні гасла, обіцяючи віддати землю селянам, фабрики – робітникам, вони зуміли прихилити на свій бік немало частину українців... Без цього російські більшовики не змогли б утвердитися в Україні» [3, с. 21]. П. Кралюк вважає, що подія «Чорної ради» стала «архетипом» в українській історії, який «повторюється». З цього робимо узагальнення: **не засвоївши урок «Чорної ради» зараз, українці будуть приречені на колоніальний статус у перспективі.** Виробити імунітет проти популізму й навчитися ставити інтереси держави вище своїх політичних амбіцій є соціальним трендом успішної політики.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Завершуючи наше дослідження відзначимо, що суспільно-політичні месе-

джі П. Куліша, безумовно, є корисними у середовищі турбулентного соціуму. Автор «Чорної ради» пропонує на засадах національної культури наводити лад в своїй українській хаті. Носієм українського духу й ментальності народу в системі його консервативних поглядів був хутір як уособлення сталого способу життя українців, їх моральних чеснот, духовної величі та свободи. Консервативна ідеологія П. Куліша не тільки зміцнює нашу розхитану ідентичність, а й мотивує бути непохитними у протидії гібридній агресії Кремля. Для подолання соціального хаосу та олігархічного свавілля пострадянської України, з позицій консерватизму, соціальне буття і державна політика мусять базуватися на харизматичних якостях правителя, легітимній структурі влади, чіткій

виконавчій дисципліні, повазі до національних традицій і культури автохтонного народу, авторитеті церкви, компетентності політичної еліти. **У соціальній реальності постправди, де комунікація будується на засиллі попুলізму, технологій і транслюється у віртуальному просторі соцмереж, політична доктрина Куліша – це об'єднавчий чинник для українців.** П. Куліш один із перших формулює синкретичне поняття «національна ідея», інтегруюча місія якої є актуальною й сьогодні. Лише згуртована навколо духовно-культурних та історичних цінностей нація і цілісна українська держава, що наразі героїчними зусиллями наших воїнів звільняється від москалів, зможе зайняти гідне місце у середовищі європейської спільноти.

Література:

1. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані. Нью-Йорк, Торонто, 1984. С. 152.
2. Івшина Л., Сюдюков І. Спокуси «Чорної ради» – шлях до Руїни. Як протоеліті й народу подолати спадок «бездержавних» часів // *День*. 2019. 15–16 березня. № 47–48. С. 14.
3. Кралюк П. «Усі будемо рівні». «Чорна рада» Пантелеймона Куліша як твір-попередження // *День*. 2018. 7–8 вересня. № 160–161. С. 21.
4. Куліш П. Хутірська філософія і віддалена од світу поезія / Упоряд., передм., прим. О. Шокало. К., 2005. С. 139–181.
5. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. Київ; Філадельфія, 1995. 470 с.
6. Лосєв І. Коли мова, держава і нація стають синонімами / Мова – наш останній рубіж: публіцистика. К.: Укр. Письменник, 2012. 336 с.
7. Махун С., Сюдюков І. «Гарячий Куліш». Історіософські пошуки славетного українського класика. / Україна Incognita / За загальною ред. Л. Івшиної. К.: Факт, 2002. С. 191–194.
8. Мова – народ. Висловлювання про мову та її значення в житті народу / Упоряд. Олекса Тихий; післяслово О. Зінкевича. К.: Смолоскип, 2007. 416 с.
9. Чижевський Д. Пантелеймон Куліш. / Історія Філософії України. Хрестоматія: Навч. посібник / Упорядники М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін. К.: Либідь, 1993. С. 322–327.
10. Шевчук В., Тараненко М. Історія української державності: Курс лекцій: Навчальний посібник. К.: Либідь, 1999. 480 с.
11. Шморгун О. Україна: шлях відродження (економіка, політика, культура). Київ, 1994. – 208 с.

References:

1. Vybrani lysty Panteleimona Kulisha ukraïnskoïu movoiu pysani [Selected letters of Panteleimon Kulish written in Ukrainian] (1984). New York–Toronto.
2. Ivshyna L., Siundiukov I. (2019). Spokusy «Chornoï rady» – shlah do Ruiny. Yak protoeliti i narodu podolaty spadok «besderzhavnyh» chasiv [Temptations of the «Black Council» – the way to Ruin. How the protoelite and the people overcome the legacy of «stateless» times]. *Den – Day*, 47–48, 14. [in Ukrainian].
3. Kraliuk P. (2018). «Usi budemo rivni». «Chorna rada» Panteleimona Kulisha iak tvir poperedzhennia [«We will all be equal» Panteleimon Kulish's «Black Council» as a warning work]. *Den – Day*, 160–161, 21. [in Ukrainian].
4. Kulish P. (2005). *Hutirska filozofii i viddalena od svitu poesiia* [Rural philosophy and poetry remote from the world]. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Lypynskyi V. (1995). *Lystu do brativ-hliborobiv pro ideiu i organisaziiu ukraïnskogo monarkhizmu* [Letters to bread-making brothers about the idea and organization of Ukrainian monarchism]. Kyiv; Philadelphia. [in Ukrainian].
6. Losev I. (2012). *Koly mova, derzhava i naziia staiut sinonimamy* [When language, state and nation become synonymous]. Kyiv: Ukr. Pismennyk. [in Ukrainian].
7. Makhun S., Siundiukov I. (2002). «Gariachyi Kulich». *Istoriosofski poshuky slavetnogo ukraïnskogo klasyka* [«Hot Kulish». Historical search for a famous Ukrainian classic]. Kyiv: Fakt. [in Ukrainian].

8. Tyckhyi O. (2007). *Mova–narod. Vyslovliuvannia pro movu ta ii snachennia v zhytti narody [The language is the people. Statements about language and its importance in the life of the people]*. Kyiv: Smoloskip. [in Ukrainian].
9. Chyzhevskiy D. (1993). *Panteleimon Kulish [Panteleimon Kulish]*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
10. Shevchuk V., Taranenko M. (1999). *Istoriia ukrainskoi derzhavnosti: Kurs lekhii [History of Ukrainian statehood: Course of lectures: Study guide]*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
11. Shmorgun O. (1994). *Ukraina: shliakh vidrozhennia (ekonomika, polityka, kultura) [Ukraine: the path to revival (economy, politics, culture)]*. Kyiv. [in Ukrainian].

УДК 351:331.108]:061

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3\(69\)-2](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3(69)-2)

Геннадій ДМИТРЕНКО

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці Міжрегіональної Академії управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, Київ, Україна, 03039
ORCID: 0000-0002-8211-5690

Інна СЕМЕНЕЦЬ-ОРЛОВА

доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, Київ, Україна, 03039; старший науковий співробітник, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, вул. Роменська, 87, Суми, Україна, 40002
ORCID: 0000-0001-9227-7426

Віктор ОЛІЙНИК

доктор педагогічних наук, професор, радник ректора Державного закладу вищої освіти «Університет менеджменту освіти», академік Національної Академії педагогічних наук України, вул. Січових Стрільців, 52-А, Київ, Україна, 04053

Наталія ГОЛОВАЧ

кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри управління персоналом та економіки праці Міжрегіональної Академії управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, Київ, Україна, 03039
ORCID: 0000-0002-6215-6575

Hennadii DMYTRENKO

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head at the Department of Personnel Management and Labor Economics of the Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska str., Kyiv, Ukraine, 03039
ORCID: 0000-0002-8211-5690

Inna SEMENETS-ORLOVA

Doctor of Public Administration, Head of the Department of Public Management of the Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska str., Kyiv, Ukraine, 03039; Senior Research, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, 87, Romenska str., Sumy, Ukraine, 40002
ORCID: 0000-0001-9227-7426

Viktor OLIINYK

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Adviser to the Rector of the State higher educational institution «University of educational management», Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 52A, Sichovykh Striltsiv str., Kyiv, Ukraine, 04053

Nataliia HOLOVACH

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Personnel Management and Labor Economics of the Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska str., Kyiv, Ukraine, 03039
ORCID: 0000-0002-6215-6575

ПОШУКИ ІННОВАЦІЙНИХ ШЛЯХІВ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ПІСЛЯВОЄННІЙ УКРАЇНІ

THE SEARCH FOR INNOVATIVE WAYS OF DEVELOPMENT CIVIL SOCIETY IN POST-WAR UKRAINE

Демократія як загальна ідеологія людиноцентричної спрямованості, починаючи з захисту прав людини, є краєугольним каменем Західної цивілізації. Україна є продуктом менш розвиненої цивілізації. Тому, щоб достатньо швидко подолати це відставання, в Україні обґрунтовано власний шлях «навпростець»

досягнення значних успіхів в цьому напрямі. При цьому в чомусь навіть показати приклад розвиненим країнам, як це зробив в свій час Сінгапур.

Це може статися завдяки: переходу всього механізму державного управління (ДУ) від відсталого управлінської культури переважно адміністративного тиску зверху вниз (КАТ) зі слабким зворотним зв'язком до прогресивної культури системного управління (КСУ) за кінцевими результатами у вигляді якості життя громадян; формуванню дійсного громадянського суспільства через масову участь громадян в щорічному оцінюванні цифровим чином досягнення цих кінцевих результатів і на цій основі суттєво впливати на результуючу діяльність структур влади на всіх рівнях – від місцевого до національного; переходу всієї освітньої галузі на культуру системного управління за кінцевими результатами у вигляді кращих людських якостей, що сприяють самореалізації здобувача освіти впродовж життя з урахуванням суспільних інтересів, в тому числі всього людства.

При цьому апарат Міністерства освіти і науки України одержує, нарешті, визначені кінцеві результати своєї діяльності у вигляді індексів базової і професійної конкурентоспроможності випускників відповідно шкіл і закладів вищої освіти. Це означає появу можливості налагодити відповідальність чиновників за ці результати, суттєвим чином вивільняючи галузь освіти від надмірного бюрократизму і непереможної корупції. Важливо: можливість реалізації принципу меритократії як в освіті, так і в системі формування управлінської еліти за заслугами, в тому числі через самопізнання власного «Я» в процесі системного навчання; можливості перемоги над поки ще непереможною корупцією в Україні шляхом одночасного задіяння чотирьох факторів: формування у здобувачів освіти внутрішнього стрижня із кращих людських якостей, ключовою із яких є високий індекс загальнолюдської моралі (ЗЛМ); прищеплення учням інтересу до самопізнання власного «Я» в процесі навчання з наслідками самовдосконалення; налагодження чіткої відповідальності кожного фахівця, зокрема, керівників за кінцеві результати діяльності в трудовій сфері; засудження корупційних дій на юридичній основі і побудові спеціальних в'язниць для корупціонерів.

Ключові слова: публічне управління, механізми державного управління, держава, громадянська культура, громадянське суспільство, громадянин, публічне благо, професійна культура публічних службовців.

Democracy as a general ideology of people-centered orientation, starting with the protection of human rights, is the cornerstone of Western civilization. Ukraine is a product of a less developed civilization. Therefore, in order to overcome this lag quickly enough, Ukraine has justified its own way "directly" to achieve significant success in this direction. At the same time, in some ways, even set an example for developed countries, as Singapore did in its time.

This can happen thanks to: the transition of the entire mechanism of public administration (PU) from a backward management culture of mainly top-down administrative pressure (KAT) with weak feedback to a progressive culture of system management (SMS) based on the final results in the form of the quality of life of citizens; the formation of a valid civil society through the mass participation of citizens in the annual digital evaluation of the achievement of these final results and, on this basis, to significantly influence the resulting activity of government structures at all levels – from local to national; the transition of the entire educational field to the culture of system management (SMS) according to the final results in the form of better human qualities that contribute to the self-realization of the student of education throughout his life, taking into account the public interests, including all humanity.

At the same time, the apparatus of the Ministry of Education and Science of Ukraine finally receives the defined final results of its activity in the form of indices of basic and professional competitiveness of graduates, respectively, of schools and institutions of higher education. This means the emergence of an opportunity to establish the responsibility of officials for these results, significantly freeing the field of education from excessive bureaucracy and invincible corruption. It is important: the possibility of implementing the principle of meritocracy both in education and in the system of formation of the management elite based on merit, including through self-discovery of one's own "I" in the process of systematic training; the possibility of defeating the still invincible corruption in Ukraine through the simultaneous use of four factors: the formation of the internal core of the best human qualities in the students of education, the key of which is a high index of universal morality (USM); instilling in students an interest in self-discovery of their own "I" in the learning process with the consequences of self-improvement; establishment of clear responsibility of each specialist, in particular, managers for the final results of activity in the labor field; condemnation of corrupt actions on a legal basis and construction of special prisons for corrupt officials.

Key words: public administration, mechanisms of public administration, state, civil culture, civil society, citizen, public good, professional culture of public servants.

Постановка проблеми. Як визначають суспільствознавці однією, із ключових причин «Чому Україні не вдалося за 30 років своєї незалежності (1991–2021) стати на шлях цивілізаційного розвитку і повною мірою зблизитися з провідними країнами Євросоюзу» – це, насамперед, неправомочність суспільства прийти до єдиного знаменника у такому важливому вимірі як правові відносини між суспільством і державою, взаємозалежність держави і суспільства, використання влади як інструменту розбудови громадянського суспільства та практично

його відсутності на даному етапі розвитку. Мова йде про слабкість реального впливу громадян і активності громадських організацій (ГО) на результуючу діяльність органів влади, в тому числі на рівні місцевого самоврядування. На жаль, на сьогодні абсолютна більшість таких ГО є бутафорними, «ручними», формально активними, не здатними корегувати і певним чином контролювати дії влади в контексті її повернення «обличчям» до мешканців сіл, селищ та міст.

Більш того, абсолютна більшість людей впродовж 30 років почували себе «гвинти-

ками» в державно-управлінському механізмі, якими маніпулюють політики в процесі виборів.

Вочевидь, післявоєнна Україна не може бути такою, якою була до цієї жадливої агресії з боку путінської Росії. Необхідне кардинальне оновлення діяльності влади в напрямі підконтрольності народу, в тому числі для зниження рівня «непереможної» в Україні корупції в системі державного управління.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З цього приводу вже через сім років після проголошення незалежності, аналітично мислячий депутат Верховної Ради, доктор економічних наук, професор В. К. Черняк висловив свою думку: *«В Україні існує єдина криза – криза влади, все інше – похідне. Влада ефективно вирішує тільки свої власні питання»* [1].

Взагалі-то проблема влади, яка існує для забезпечення нормальних умов людського життя і розвитку громадян (самореалізації їх у всіх сферах життєдіяльності), завжди супроводжувала людство. Цивілізована його частина навчилася вирішувати цю проблему в основному завдяки формуванню високорозвиненого громадянського суспільства таким чином, щоб і держава, і суспільство були сильними. Як відзначають відомі професори із США Д. Аджемоглу і Д. Робінсон: *«Між страхом і гнітом деспотичної держави, з одного боку, та насильством і беззаконням, що породжені бездержав'ям, з другого, пролягає вузький коридор до свободи. У ньому держава й суспільство врівноважують одне одного»* [2, с. 13].

Але баланс і врівноваження досягаються тоді, коли, нагадуємо, і держава, і суспільство є сильними. В цьому розумінні:

а) сильна держава – це не диктатор, а ефективна управлінська еліта, яка має стратегію цивілізаційного розвитку і якісних управлінців, здатних генерувати інноваційні ідеї та реалізовувати їх, маючи для цього певні професійні знання і людські якості. На думку члена Римського Клубу Богдана Гаврилишина, який був радником декількох Президентів України: *«Трансформаційні процеси в Україні не вдаються, бо при владі немає компетентних, порядних, патріотичних людей»* [3]. Отже, Українська держава за таким критерієм не була сильною в період 1991 – 2021 роках, як, втім, і за іншими критеріями економічної, політичної, соціальної, культурної сфер організації суспільства;

б) сильне громадянське суспільство – це не формальна наявність великої кількості різних громадських організацій, а реальний

вплив суспільства на дії влади самим суттєвим чином. Наприклад, через цифрову індексну оцінку громадянами кінцевих результатів діяльності владних структур, починаючи з місцевого, потім регіонального і нарешті національного рівня. Це дозволить чітко орієнтувати владу на інтереси громадян, якщо ця оцінка стосується підвищення якості життя громадян усіх прошарків населення: сіл, селищ, міст в територіальних громадах.

Виходячи з означеного вище, Інтеллект-Клубом цивілізаційного розвитку України створено громадський Інститут формування і розвитку громадянського суспільства «Цифрове Віче». Ним запропоновано (до втілення в систему державного управління) «соціологічну технологію щорічного опитування населення» територіальних громад за спеціально розробленими «розумними» опитувальниками на електронних і паперових носіях. «Розумність» їх обумовлюється можливістю одночасно одержати два види інформації: цифрову і аналітичну.

Цифрова інформація являє собою вираз рівня задоволення нагальних потреб мешканців територіальних громад в індексному вигляді від 1.0 до 0.0 з використанням факторно-критеріальної кваліметрії. Мова йде про потреби, задоволення яких є компетенцією органів місцевої влади при сприянні регіональної і центральної влади. Аналітична інформація представлена пропозиціями людей стосовно покращення ситуації за кожною потребою.

Мета статті – дослідити потенціал громадянського суспільства для розбудови демократії у повоєнній Україні.

Виклад основного матеріалу. Масове опитування населення здійснюється на кшталт щорічних місцевих референдумів з поширеною номенклатурою відповідей, що стосуються визначення рівня якості життя громадян (ЯЖГ) через рівень задоволення потреб у кількісному індексному вигляді – 0.75, 0.56, 0.42, 0.33 та інші.

Обов'язковість проведення такого опитування саме щорічно обумовлюється необхідністю мати інформацію про рівень якості життя громадян в динаміці (через порівняння з попередніми роками). Це і буде характеризувати ефективність діяльності влади за кінцевими результатами, а саме – позитивним чи негативним рухом рівня ЯЖГ.

Вся ця технологія має загальну назву «Цифрове Віче», була започаткована ще 25 років тому і експериментально перевірено в м. Вишневе, що на Київщині. Тоді один із членів виконкому міста, а саме Анатолій

Олександрович Гошко, ознайомився зі змістом першого варіанту «Цифрового Віче», проходячи підвищення кваліфікації в Академії керівних кадрів освіти Міносвіти України. Після цього за консультативною допомогою одного із авторів статті він організував штаб з проведення опитування і саме опитування. Результати проведеного в 1997 році успішного експерименту в м. Вишневе були опубліковані в різних наукових виданнях [4, 5 та ін.]. Сам же А. Гошко захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата наук з державного управління і одержав довіру мешканців на дві каденції мера міста. Але поглиблення і розповсюдження експерименту не відбулось через відсутність підтримки керівних органів влади.

Тобто представники влади менш усього бажали, щоб народ оцінював кінцеві результати їх діяльності, бо це могло мати вплив на їх соціальний і економічний статус. А всі управлінські рішення приймали тоді саме ці представники. На другому, вже післявоєнному етапі розвитку України в цивілізаційному напрямі, таких заборон не повинно бути.

Що довів експеримент в м. Вишневе? По-перше, на практиці вдалося визначити якість життя громадян у цифровому вигляді (через рівень задоволення потреб людей) в процесі проведення масового опитування мешканців міста.

По-друге, вперше доведена можливість безпосередньо висвітлити «як людям живеться» з результируючим функціонуванням структур влади. З'являється інструмент налагодження відповідальності влади за кінцеві результати своєї діяльності.

По-третє, підтвердилось велике бажання громадян міста брати участь в опитуванні для оцінки діяльності влади.

Які наслідки від застосування «Цифрового Віче» на території України очікуються в контексті її цивілізаційного розвитку:

1. Підвищення громадянської самодостатності кожної людини і визволення її від ролі «гвинтика» і об'єкта маніпулювання політиками в державно-управлінському механізмі.

2. Забезпечення руху України «навпростець» до розвиненого громадянського суспільства і вступу до ЄС.

3. Становлення в структурах влади «культури системного управління за кінцевими результатами» з відповідним зворотнім зв'язком за підвищення якості життя громадян (починаючи з органів місцевого самоврядування знизу і завершуючи національним рівнем).

Отже, після цієї доленосної війни з путінською РФ не може бути так, як було. Потрібні

потужні, неординарні, масштабні інновації в державному управлінні в демократичному напрямі. При цьому починаючи з фундаменту – від народу, територіальних громад, місцевого самоврядування і завершуючи формуванням управлінської еліти національного рівня за принципом меритократії.

Треба усвідомити всім: в Україні одна велика проблема – проблема влади. Це є історичним наслідком нашого існування впродовж декількох століть в умовах бездержавності і виживання. Все інше – похідне.

Україна є своєрідною країною за своїм вигідним природним і географічним потенціалом, а також неординарним людським капіталом. Останній несе в собі наслідки дивної історії напівдержавного існування країни, яка біля трьох століть знаходилася під протекторатом Австро-Угорської імперії і деякий час Польщі (Західна частина) і майже 340 років – під владою Російської імперії (Східна частина). Це обумовило наявність в Україні двох культур – Західної і Східної, різниця яких довгий час не проявлялася. Але, на думку відомого в Україні священнослужителя митрополита А. Шептицького, ті дві культури «є взаємно собі противних, майже собі ворожих». Після звершення Майдану Гідності у 2014-му році це стало особливо помітним в контексті фактору роз'єднаності нації.

Крім того, таке напівдержавне існування країни сформувало певний менталітет нації як продукт багаторічного виживання людей в умовах пристосування до різних культур інших держав. Як наслідок, в нації відокремилися два прошарки населення. *Перший* – це люди активні, егоцентричні, з розвиненим соціальним розумом, але без масштабного мислення. *Другий* прошарок більш чисельний – це люди в основному менш активні, індиферентні до державних справ, але в душі зберігають дух свободи і супротиву соціальної несправедливості, а також зовнішньому тиску. Люди цього прошарку складають ядро дійсних патріотів України, що яскраво проявилось в період протистояння агресору з 24.02.2022 року.

Саме тому, що влада в Україні формується за технологією «кіт в мішку» в основному із першого прошарку населення, корупція робиться непереможною. І саме тому не були використані всі три шанси розпочати будувати «квітучу» країну – після проголошення незалежності, першого і другого Майданів. Великий патріот, член Римського Клубу Богдан Гаврилишин пояснює це тим, що «при владі не має компетентних, порядних, патріотичних людей». Зазначено це було на початку

2016 року вже після Революції Гідності, жертви якої (на жаль) не надали імпульсу до оновлення системи державного управління, яка була б здатна оздоровляти управлінську еліту, а владу орієнтувати на підвищення якості життя громадян.

Сьогодні для України вже стоїть надактуальна проблема збереження того духу єднання нації, який виник при веденні військових дій проти агресора – РФ з її найамбітнішим «фюрером». Вочевидь, українцям треба поставити перед собою чітке стратегічне завдання – побудувати високорозвинену цивілізовану країну завдяки власному шляху до сучасної цивілізації, базуючись на неординарних технологіях, які зародилися в самій Україні.

Такому шляху, який був би сприйнятим абсолютною більшістю людей як турботу про покращення їх життя через можливості самореалізуватися у себе на батьківщині.

Саме над обґрунтуванням такого власного шляху працює група вчених і громадських діячів із ІНТЕЛЕКТ-КЛУБУ цивілізаційного розвитку України. Нижче пропонується зміст інноваційної «Цілісної Концепції...».

Вже через 6–7 років після проголошення незалежності України в 1991 році (коли вона почала втрачати свій потенціал, в тому числі трудовий через еміграцію і заробітчанство) авторам стало очевидно: Україна має одну величезну проблему – проблему влади. А все інше – похідне. Саме тому в об'єктиві уваги ІНТЕЛЕКТ-КЛУБУ виявилось державне управління та його надважлива складова – система освіти.

Якщо зуміти виміряти цифровим чином індикатори ЯЖГ сіл, селищ, міст за допомогою самих громадян через виявлення рівня задоволення їх потреб в основних сферах життєдіяльності, тоді стане можливим реалізувати відповідальність влади наскрізним чином знизу вгору (від місцевого до національного рівня) за кінцеві результати своєї діяльності перед людьми. Це безпосередньо впливає на оздоровлення управлінської еліти від хвороби егоцентризму і корупції в умовах формування дійсного громадянського суспільства в контексті повернення влади «обличчям» до людей.

Стислий зміст стратегії системної модернізації ДУ (ССМДУ). Сутність ССМДУ пов'язано із переходом всіх структур влади на культуру системного управління (КСУ) за кінцевими результатами з одночасним формуванням дійсного громадянського суспільства. Людиноцентричні кінцеві результати діяльності органів влади, що наскрізним чином

послідовно охоплюють знизу вгору всі структури влади, конкретно представлено рівнем ЯЖГ сіл, селищ, міст в територіальних громадах. ЯЖГ виражає ступінь задоволення потреб громадян в п'яти сферах їх безпосередньої життєдіяльності, на які мають вплив органи ДУ безпосередньо чи опосередковано. Мова йде про наступні сфери:

- сфера трудової діяльності в організаціях різного профілю і масштабу діяльності;
- сфера за місцем мешкання і відпочинку;
- сфера навчання в закладах освіти (відокремлюється як особлива складова ДУ, що пов'язано з майбутнім людини);
- сфера мешкання в країні, якою маєш пишатися;
- сфера особистого життя, на яку ДУ впливає опосередковано, в тому числі через систему освіти.

ЯЖГ є суб'єктивним індикатором «Як живеться людині» з точки зору її особистого сприйняття ступені задоволення своїх потреб. Але цей індикатор стає достатньо об'єктивним в сукупності таких індикаторів в територіальних громадах. Тобто суб'єктивність майже зникає, якщо сукупність складає більш 50 осіб з похибкою в 3–5 відсотків (згідно з законами-соціологією).

Індикатор ЯЖГ виражається однозначно в індексному вигляді завдяки використанню факторно-критеріальної кваліметрії за критеріями: повністю задоволений – 1,0 (ідеал, норма, стандарт); скоріше так, чим ні – 0,75; щось середнє чи не можу визначитись – 0,50; скоріше ні, чим так – 0,25; повністю незадоволений – 0,0. І так за кожною потребою.

Потім визначається інтегральний індекс задоволення потреб в кожній із сфер з урахуванням важливості кожної із потреб через показник вагомості. Нарешті інтегральний індекс ЯЖГ окремої особисті буде складати, наприклад, 0,84, а у іншій – 0,55 і так далі... При цьому їхня сукупність як середня величина буде характеризувати інтегральний індекс якості життя громадян будь-якої громади, потім адміністративної одиниці в регіональному аспекті.

Феномен такої індексної оцінки ЯЖГ в тому, що одночасно рівень задоволення потреб окремої людини стає органічної складовою оцінки кінцевих результатів діяльності влади за рік на місцевому рівні, а також на районному, обласному, національному...

Сама по собі наявність чіткої наскрізної оцінки кінцевих результатів вже є системоутворювальним фактором в ДУ, що пов'язує всі органи влади між собою, а державні службовці внутрішньо в них будуть підкорювати свої дії

магії цих результатів. Це і забезпечить злагоджену взаємодію всіх частин і елементів ДУ, формуючи КСУ в органах влади на всіх рівнях.

Одним із ключових аспектів поширення КСУ в органах влади є суттєве звуження можливостей для корупційних дій і взагалі реалізації егоцентричних інтересів її представників.

Технологічно індексна оцінка ЯЖГ одержується в процесі щорічного масового соціологічного опитування мешканців територіальних громад (з цензом виборців) на кшталт розширених місцевих референдумів, які мають назву «Цифрове Віче». Здійснюється опитування за допомогою спеціальних «розумних» опитувальників (анкет) на паперових і електронних носіях, які надають одночасно цифрову і смислову інформацію.

Суттєвий вплив людей на владу через оцінку результуючої діяльності її представників робить потужним формування громадянського суспільства «напростець» власним шляхом без копіювання досвіду інших країн (лише з деяким поглядом на досвід Швейцарії). Зрозуміло, якщо результати таких щорічних референдумів будуть обов'язковими для виконання владою через юридичне закріплення у відповідному законі.

«Людиноцентрична стратегія системної модернізації освіти». Якщо зуміти визначити цифрові індикатори розвитку особистості здобувачів освіти за їх людськими і професійно-особистісними якостями і представити їх у вигляді кінцевих результатів діяльності вихователів, вчителів, викладачів, а також самих закладів освіти, тоді виникне можливість свідомо формувати ці якості. В тому числі залучивши самих учнів до самопізнання власного «Я» в контексті підготовки конкурентоздатних випускників шкіл і конкурентоспроможних випускників закладів вищої освіти з метою їх самореалізації у всіх сферах життєдіяльності з урахуванням інтересів суспільства, держави і навіть людства.

Стислий зміст стратегії системної модернізації освіти (ССМО). Вперше в історії сутність ССМО пов'язано з переходом всіх закладів освіти – від дошкільних до вищих, а також управлінських структур (включаючи Міністерство науки і освіти України) до КСУ за кінцевими результатами. Останні представлено сукупністю кращих людських якостей здобувачів освіти, наявність яких визначається цифровим чином за допомогою факторно-критеріальної кваліметрії.

Приросту цих якостей підкоряються дії вихователів, вчителів, викладачів, а також

результуюча діяльність самих закладів освіти і структур управління, які забезпечують освітній процес у потрібному напрямі.

Тобто кожний здобувач освіти розглядається як особистість, яка має певну природню сукупність якостей і здібностей, що стають предметом виявлення, постійного діагностування і розвитку завдяки відповідним індикаторам у вигляді індексів (від 1,0 до 0,0). Тоді і вихователі дошкільних закладів освіти, і вчителі, і викладачі (а також керівники закладів освіти всіх ступенів) в своїй діяльності орієнтуються на ці чіткі індикатори, що виражають їх кінцеві результати.

Кращі людські якості – цей термін в сукупності з терміном «новий гуманізм» вперше використав співзасновник Римського Клубу Ауреліо Печчеї в контексті порятунку людства від соціальної катастрофи в своїй книзі: «Людські якості» (1980 р.). Таке сполучення цих двох понять може означати, що кращі людські якості – це ті, що сприяють самореалізації особистості впродовж життя, але ні в якому разі не за рахунок інших людей. Тобто на фундаменті загальнолюдської моралі (ЗЛМ) як поваги до інших людей і природи, що обумовлює високий рівень свідомості з потребами в трансцендентності через сприйняття свого «Я» у зв'язку з усім людством.

В даній Концепції... кращі людські якості структуровані стосовно їхньої корисності для самої людини і одночасно суспільства наступним чином:

1. Абсолютно кращі людські якості. Це високий рівень (індекс) ЗЛМ, що одночасно є фундаментом і високого рівня свідомості. Саме ЗЛМ складає основу таких корисних для оточення якостей, як:

- людяність, емпатія;
- відповідальність за свої дії;
- толерантність, що суттєво знижує конфліктність;
- культуру взаємодії в різних соціумах (доброзичливість, лояльність);
- вміння працювати в команді та ін.

Саме ці та інші конкретні якості забезпечують соціалізацію особистості. Їхні високі індекси як індикатори будуть характеризувати, наприклад, надання школою учням компетентності: «*навчити жити разом в мультикультурному суспільстві*» (ще потрібні знання міжнародної мови).

2. Кращі людські якості, але при певній умові. Мова йде про інтелектуальну унікальну якість, що є індикатором надання в школі учням компетентності: «*навчити вчитися впродовж життя*». Ця якість одержала назву: «*аналітико-пізнавальна активність*»

(АПА), яка є ключовою для розвитку здатності здобувача освіти до постійного оновлення знань і вмінь, а також визначення головного із множини другорядного. Це дуже важливо для самореалізації особистості в постійно мінливому та інформаційно насиченому світі. Надважливість АПА обумовлюється ще тим, що вона є базовою складовою розвиненого інтелекту, а саме концептуально-аналітичного розуму як основи масштабного мислення.

Але є одне дуже важливе але. Якщо людина з високим індексом АПА буде мати низький індекс ЗЛМ, тоді вона буде діяти в основному на шкоду оточуючому середовищу. В цьому контексті є сенс нагадати відомий вислів Президента США Теодора Рузвельта на початку ХХ століття стосовно того, що «сприяти в школі розумовому розвитку дитини і не навчати її моральним цінностям означає створювати загрозу для суспільства».

Є ще одне розуміння: кращі людські якості – це ті, які усвідомила в собі сама людина в процесі самопізнання власного «Я» і самовдосконалення на цій основі. В такому випадку навіть негативний егоцентризм з його ігноруванням інтересів інших людей (як наслідок низького індексу ЗЛМ) через самопізнання почне втрачати свій руйнівний характер і все частіше проявляти повагу до людей.

Технологічно формування кращих людських якостей здійснюється за певним алгоритмом.

Перший етап. Розробка факторно-критеріальних кваліметричних моделей визначення наявності у здобувачів освіти розглянутих якостей у вигляді індексів як параметрів особистості.

Другий етап. Діагностування за допомогою факторно-критеріальних кваліметричних моделей цих якостей кожні півроку навчання з занесенням результатів в картки досягнень особистості. Ця картка заповнюється і передається батькам паралельно з табелем успішності навчання.

Третій етап. Застосування вчителями різного роду методик і прийомів для розвитку кращих якостей (із залученням самих здобувачів освіти) з чіткою фіксацією змін за допомогою індексної оцінки.

Четвертий етап. Обговорення результатів діагностування втрех: класний керівник; сам учень підліткового віку; батьки. Це приведе до поступового осмислення учнем причин своєї поведінки і включення до самовдосконалення.

Останній етап дає імпульс пробудженню в учнях підліткового віку інтересу до самопіз-

нання власного «Я». Це здійснюється тому, що учень наочно бачить, по-перше, відставання від цивілізаційної норми (ідеалу) у вигляді 1,0. По-друге, він чітко бачить конкретні зміни як результат його особистих зусиль (спільно з вчителем). По-третє, при розумному використанні рейтингових порівнянь з іншими учнями з'являється такий потужний мотиватор удосконалення, яким є змагальність в підлітковому віці.

В школах кінцевим результатом діяльності учнів, вчителів, директорів є персональні і сукупні інтегральні індекси конкурентоздатності (базової конкурентоспроможності) випускників. Ця конкурентоздатність визначається чотирма індикаторами:

- Індекс загальнолюдської моралі.
- Індекс аналітико-пізнавальної активності.
- Індекс засвоєння фундаментальних «ядер» знань з кожного предмету на рефлексивному рівні.
- Індекс самопізнання власного «Я» за параметрами професійно-особистісних якостей.

В закладах вищої освіти кінцевим результатом діяльності викладачів і ректорів є рівень конкурентоспроможності випускників, який характеризується:

- Індексом засвоєння фундаментальних «ядер» професійних знань на рефлексивному рівні.
- Індексом засвоєння актуальних знань і вмінь на рефлексивному рівні.

Але базовою основою професійної конкурентоспроможності випускників закладів вищої освіти стають вище зазначені індекси випускників шкіл. І в першу чергу високий індекс АПА, який і забезпечує засвоєння професійних знань і вмінь на рефлексивному рівні.

Висновки. Мова йде про реалізацію дійсно інноваційного власного українського шляху «навпростець» до Західної цивілізації, якого людство ще не знало (з її «Цифровим Віче» формування громадянського суспільства і культурою системного управління за кінцевими результатами в органах влади та сфері освіти). Цей власний український шлях є несподіваним для абсолютної більшості представників управлінської еліти, фахівців в галузі державного управління і освіти, а також звичайних громадян України.

Тому саме роз'яснення основних положень стратегії і технології руху України «навпростець» до цивілізації стає ключовим важелем втілення в практику державного управління, в тому числі національною системою освіти.

Конкретним інструментом такого важеля є презентації як в онлайн, так і офлайн на самих різних цільових зібраннях, конференціях, семінарах, форумах та ін.

Після серії таких презентацій очікується поява зацікавлених патріотично налаштованих і масштабно мислячих керівників і громадських діячів, здатних розпочати цей процес в своїх організаціях і в територіальних громадах (при консультативній допомозі членів ІНТЕЛЕКТ-КЛУБУ цивілізаційного розвитку України).

Вчені можуть обрати ще шлях через виграш і виконання грантів міжнародних фондів і залучення українських діаспор, а також використати науковий потенціал аспірантів для вирішення окремих наукових задач з фрагментальним упровадженням результатів.

У процесі реалізації означеного курсу буде виникати все більш довіри до інститутів влади з поступовим нарощуванням ентузіазму мас. Це тому, що у людей з'являється бачення світла впродовж життєвого тунелю як у окремої особистості, так і країни в цілому. І це надзвичайно важливо в контексті підтримки ентузіазму більшості людей

і об'єднання нації (як це сталося в процесі війни з агресивною РФ) вже після війни при відбудові «квітучої» України цивілізаційної спрямованості. Тому що негативний приклад стосовно ентузіазму мас в незалежній країні вже був. Мова йде про перший і другий Майдани, після яких ентузіазм швидко згасав, бо при владі одні корупціонери змінили інших. І справа не тільки в їхній непорядності і слабкому патріотизмі, а ще і не знанню, що робити для блага країни, яким чином змінити діючу егоцентричну систему управління (КАТ) на людиноцентричну, цивілізаційну. А тому повністю використовували недоліки діючої управлінської культури в своїх інтересах. Не дай тобі боже повторити ці помилки після цієї жахливої війни з її такими великими людськими втратами.

Робота виконувалася за рахунок бюджетних коштів Міністерства освіти і науки України, наданих на виконання науково-дослідного проєкту «Інноваційна складова безпеки сталого розвитку старопромислових регіонів України: стратегічні напрями інституційного забезпечення і трансферу технологій в інноваційних ландшафтах» (№ 0121U100657).

Література:

1. Черняк В. Ми живемо в епоху «квазі», *Урядовий кур'єр*, 13 вересня 1997 року, № 169-170.
2. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Вузький коридор. Держави, суспільства і доля свободи. Пер. з англ. Геннадій Шпак. К.: Наш формат, 2020. 520 с.
3. Інтерв'ю з Богданом Гаврилишином. Нація має майбутнє, якщо є план на завтра, *Віче*, 2016, № 1-2. С. 28–29.
4. Гошко А. Оцінка діяльності місцевих органів самоврядування. Монографія. К.: УАДУ при Президентові України – Видавничий Дім «Соборна Україна», 1998. 180 с.
5. Гошко А. Цільовий підхід до оцінки діяльності місцевих органів самоврядування. Методичні рекомендації. К.: УАДУ, 1998. 64 с.
6. Дмитренко Г., Головач Н., Білінський Т., Головач Д. Як уникнути соціальних потрясінь. Цифрове «ВІЧЕ». Науково-публіцистичне видання. Під заг. ред. Г.А. Дмитренка. К.: ДКС-Центр, 2021. 276 с.
7. Семенець-Орлова, І. А. Сучасні тенденції управління актуальними освітніми змінами на прикладі зарубіжного досвіду. *Університетські наукові записки*, 2014. (1), 219–226.
8. Семенець-Орлова, І. А. Державне управління освітніми змінами: наукові категорії, методологія та актуальна проблематика досліджень на основі досвіду України та США. *Університетські наукові записки*, 2015. (1), 302–311.
9. Семенець-Орлова, І. А. Результативне лідерство в процесі управління освітніми змінами. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління*, 2015. (4), 107–112.
10. Семенець-Орлова, І. А. Нормативно-правове забезпечення освітніх змін в Україні. *Теорія та практика державного управління*, 2017. (3), 91–100.
11. Semenets-Orlova, I. Strategichne upravlinnja jak systemnyj zasib upravlinnja osvritnimy zminamy [Strategic management as a systemic tool for managing educational change]. *Theory and practice of public administration*, 2015, 3, 52–60.

References:

1. Cherniak V. My zhyvemo v epokhu «kvazi», Uriadovyi kurier, 13 veresnia 1997 roku, № 169-170.
2. Adzhemohlu D., Robinson Dzh. (2020). Vuzkyi korydor. Derzhavy, suspilstva i dolia svobody. Per. z anhl. Hennadii Shpak. K.: Nash format, 520 s.
3. Interviu z Bohdanom Havrylyshynym. (2016). Natsiia maie maibutnie, yakshcho ye plan na zavtra, Viche, №1-2. S. 28–29.
4. Hoshko A. (1998). Otsinka diialnosti mistsevykh orhaniv samovriaduvannia. Monohrafiia. K.: UADU pry Prezydentovi Ukrainy – Vydavnychi Dim «Soborna Ukraina», 180 s.
5. Hoshko A. (1998). Tsilovi pidkhid do otsinky diialnosti mistsevykh orhaniv samovriaduvannia. Metodychni rekomendatsii. K.: UADU, 64 s.
6. Dmytrenko H., Holovach N., Bilinskyi T., Holovach D. (2021). Yak unyknuty sotsialnykh potriasin. Tsyfrove «VICHЕ». Naukovo-publitsystychnе vydannia. Pid zah. red. H.A. Dmytrenka. K.: DKS-Tsent, 276 s.
7. Semenets-Orlova, I. A. (2014). Suchasni tendentsii upravlinnia aktualnymy osvitimy zminamy na prykladi zarubizhnogo dosvidu. Universytetski naukovy zapysky, (1), 219–226.
8. Semenets-Orlova, I. A. (2015). Derzhavne upravlinnia osvitimy zminamy: naukovi katehorii, metodolohiia ta aktualna problematyka doslidzhen na osnovi dosvidu Ukrainy ta SShA. Universytetski naukovy zapysky, (1), 302–311.
9. Semenets-Orlova, I. A. (2015). Rezultatyvne liderstvo v protsesi upravlinnia osvitimy zminamy. Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. Serii: Derzhavne upravlinnia, (4), 107–112.
10. Semenets-Orlova, I. A. (2017). Normatyvno-pravove zabezpechennia osvitykh zmin v Ukraini. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, (3), 91–100.
11. Semenets-Orlova, I. (2015). Strategichne upravlinnja jak systemnyj zasib upravlinnja osvitimy zminamy [Strategic management as a systemic tool for managing educational change]. Theory and practice of public administration, 3, 52–60.

УДК 322:2

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3\(69\)-3](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3(69)-3)

Андрій КОБЕТЯК

доктор політичних, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та політології,
Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, Житомир,
Україна, 10008

ORCID: 0000-0001-6899-0571

Andrii KOBETIAK

Doctor of Political Science, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor at the Department
of Philosophy and Political Science, Ivan Franko Zhytomyr State University, 40, Velyka Berdychivska str.,
Zhytomyr, Ukraine, 10008

ORCID: 0000-0001-6899-0571

ВПЛИВ РЕКЛАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я

INFLUENCE OF EUROPEAN RELIGIOUS TOLERANCE ADVERTISING ON THE FORMATION OF UKRAINIAN ORTHODOX

Актуальність теми полягає у необхідності дослідження державно-церковних та міжконфесійних відносин в Україні за період незалежності в контексті політичних процесів у сучасній Європі. Проаналізовано сучасні вектори політики державної влади у релігійній сфері. Встановлено, що у політичній системі України одним із видів політичних інститутів, який впливає на сферу державно-релігійних відносин, є інститути Президента та Верховної Ради України, які відіграли ключову роль у формуванні автокефальної Української церкви. Вказано, що сучасна політична ситуація в Україні свідчить про глибоку кризу у відносинах у багатьох сферах суспільного життя, в тому числі і в міжконфесійних відносинах. **Мета статті** – висвітлити проблеми політичного впливу на сучасне православ'я в Україні, яке перебуває у стані розділеності. **Методологічними засадами** дослідження стали історичний та порівняльний методи, компаративний підхід, традиціоналізм, герменевтика, релігійна антропологія, філософський символізм, методи аналізу та синтезу. **Результати дослідження.** Православна церква є домінуючою конфесією в Україні, однак сьогодні перебуває у стадії розділення на різні юрисдикції. Доведено, що об'єднання розділених гілок українського православ'я сприятиме консолідації українського суспільства, особливо в умовах наявності відкритої агресії Росії. Встановлено, що саме інститути президентства та парламентаризму активно брали участь у процесі формування незалежної Української православної церкви. Формування Єдиної церкви має відбуватися на базі конструктивного діалогу між владою, конфесіями та суспільством. Доведено, гілки розділеного українського православ'я перебувають під активним політичним впливом геополітичного протистояння Європейського масштабу.

У дослідженні стверджується, що проблема формування Єдиної православної церкви в Україні сьогодні є нагальною та стоїть надзвичайно гостро. Встановлено, що статус Єдиної незалежної церкви впливає на питання національної безпеки, міжнародного визнання, геополітичного впливу, консолідації українського суспільства, уніфікації самоідентифікації українських громадян та важливий конфліктогенний чинник.

Отже, важливим фактором консолідації розділеного українського суспільства є церква, тому державна політика у цій сфері повинна бути направлена на підтримку проєкту Помісної церкви. Самостійно церквам не вдалося об'єднатися за тридцять років незалежності. Відтак необхідне жорстке державне регулювання процесу налагодження міжконфесійного діалогу та взаємодії на шляху до повного об'єднання.

Ключові слова: Реклама, політичний вплив, політтехнології, міжнародні відносини, Європа, соціальний контекст.

The relevance of the topic lies in the need to study state-church and interreligious relations in Ukraine during the period of independence in the context of political processes in modern Europe. Modern vectors of the state government's policy in the religious sphere are analyzed. It has been established that in the political system of Ukraine, one of the types of political institutions that affects the sphere of state-religious relations are the institutions of the President and the Verkhovna Rada of Ukraine, which played a key role in the formation of the autocephalous Ukrainian Church. It is indicated that the current political situation in Ukraine shows a deep crisis in relations in many spheres of social life, including interreligious relations.

The purpose of the article is to highlight the problems of political influence on modern Orthodoxy in Ukraine, which is in a state of division. The **methodological bases** of the research were historical and comparative methods, comparative approach, traditionalism, hermeneutics, religious anthropology, philosophical symbolism, methods of analysis and synthesis. **Research results.** The Orthodox Church is the dominant denomination in Ukraine, but today it is in the stage of division into different jurisdictions. It has been proven that the unification of the divided branches of Ukrainian Orthodoxy will contribute to the consolidation of Ukrainian society, especially in the presence of

Russia's open aggression. It was established that the institutions of the presidency and parliamentarianism actively participated in the process of formation of the independent Ukrainian Orthodox Church. The formation of the United Church should take place on the basis of a constructive dialogue between the authorities, denominations and society. It has been proven that the branches of the divided Ukrainian Orthodoxy are under the active political influence of the geopolitical confrontation of the European scale.

The study claims that the problem of the formation of the United Orthodox Church in Ukraine today is urgent and extremely acute. It was established that the status of the United Independent Church affects issues of national security, international recognition, geopolitical influence, consolidation of Ukrainian society, unification of self-identification of Ukrainian citizens and is an important conflict-causing factor.

Therefore, the church is an important factor in the consolidation of the divided Ukrainian society, so the state policy in this area should be directed to support the project of the Local Church. On their own, the churches failed to unite during thirty years of independence. Therefore, strict state regulation of the process of interfaith dialogue and interaction on the way to full unification is necessary.

Key words: Advertising, political influence, political technologies, international relations, Europe, social context.

Постановка проблеми. Після розвалу СРСР у 1991 р. в Україні значною мірою активізувалася релігійна діяльність, а прийняття «Закону про свободу совісті...» зумовило активне становлення релігійної мережі. У країні почали реєструвати тисячі приходів різних конфесій. Відновлювалися та виходили з підпілля заборонені в добу Союзу церкви, зокрема Греко-католицька церква України, та активно розросталися вже наявні, наприклад, Українська православна церква та церква ЄХБ [2, с. 29]. Усе це стало можливим завдяки 8 статті Закону, яка регламентувала перехід від однієї юрисдикції до іншої. З одного боку, відкрилися можливості для становлення нової релігійної інституціалізації країни та руху до утворення єдиної православної церкви, а з іншого – етноконфесійне відродження в усьому розмаїтті спричинило низку політичних конфліктів та релігійних протистоянь, частину з яких не вирішено й сьогодні.

Активна реклама та пропагування європейського вектора українського розвитку вплинула і на релігійну обстановку в країні. Головною проблемою в релігійному житті України було те, що православна церква не змогла об'єднатися, натомість розділилася на три юрисдикції. Можливою причиною юрисдикційного розділення є відсутність концепції Українського православ'я [6, с. 633]. Однак релігійний плюралізм та мультикультуралізм – це якраз і є фундамент релігійного буття Європи. Кожен вільно не/сповідує та виявляє власні вподобання. Наявність багатьох конфесій і релігійних напрямків більш ніж вітається. Вибір Європейського вектора для України не посприяв релігійному об'єднанню і так історично і ментально розділеному суспільству.

Незважаючи на декларативну постанову Собору архієреїв УПЦ КП, що церква керується та живе «традиціями українського православ'я», утілення цього принципу в життя та глибокого осмислення ситуації не

спостерігалось. З цього погляду УАПЦ офіційно не заявила про своє опертя на вічні традиції Київського православ'я, а УПЦ МП відмежувалася від згадки про українські традиції.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у висвітленні трансформаційних процесів у сучасній державній політиці у сфері релігії під впливом реклами європейської релігійної толерантності. Становлення нової Помісної церкви – процес складний. Крім того, нема напрацьованої моделі утворення нової незалежної адміністративної одиниці церкви, що ускладнює міжцерковні відносини у православному світі, і перш за все у Європі. Тому, увагу дослідження зосереджено саме на спробах державного регулювання та спроби налагодження міжконфесійних та державно-церковних відносин.

Методи дослідження. Відсутність розробленої методології та значний політичний інтерес призводить до появи нових теорій і систем державно-церковної взаємодії. Напрацювання нових підходів у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі щодо можливих напрямків гармонізації та синхронізації взаємовідносин між державними і релігійними інститутами, стимулюють необхідність систематизації наявних та нових методологічних напрацювань. Прикметним, на наш погляд, є розмежування методів з досліджуваної тематики на групи які дозволять скласти цілісне розуміння предмету державної релігійної політики та автокефальної проблематики: загальнонаукові, спеціальні та міждисциплінарні. Завданням дослідження є спроба напрацювання нового, альтернативного підходу до проблеми впливу та державного регулювання державної політики у релігійній сфері в Європейському контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатогранність запропонованої проблематики й спроба цілісного осмислення зміни політичних процесів та релігійних

трансформацій у сучасній Україні в контексті Європейського впливу та світової геополітики вимагало застосування низки взаємопов'язаних методологічних підходів, основним із яких у нашому дослідженні є міждисциплінарний, що слугує запорукою об'єктивного, цілісного та системного дослідження державної політики України у релігійній сфері в процесі конституювання Єдиної православної церкви. Використання логічних методів дало можливість аналізувати науковий матеріал, порівнювати його, застосовувати аналогію та узагальнення. З метою системного представлення предмета державно-політичної проблематики в роботі використано як спеціальні, так і загальнонаукові, а також міждисциплінарні методи.

Необхідно засвідчити вагомий науковий, політичний та теологічний аспект актуальності обраної проблеми, а також наявність низки ґрунтовних праць з теми. Однак сьогодні проблема взаємозв'язку держави і церкви в Україні, можливі моделі їх співпраці та місце у цьому діалозі саме інститут Президентства залишається маловисвітленим та фрагментарними. Відтак, наявність ряду малодосліджених наукових проблем, зокрема обраної, щодо структури і моделей державно-церковної взаємодії та ролі українських президентів у релігійній політиці держави значно актуалізує навколоавтокефальну тематику.

Виклад основного матеріалу дослідження. Більшість релігійних лідерів поділяють думку, що в сьогоднішній складній ситуації Церква не може мовчати. Вони стверджують, що як інституція Церква відокремлена від держави, але не повинна і не може бути відокремлена від суспільства. Тому, зважаючи на свою духовну природу, вона має право давати моральну оцінку подіям суспільного життя й закликати християн і всіх співгромадян не тільки в особистому, але й у суспільному житті дотримуватися Божих заповідей, відкидати зло і прагнути добра [2, с. 181].

Події 2014–2015 рр. дали змогу сформулювати проукраїнську та проросійську церкви. Два протилежні табори, які пропагують відповідну політику в Україні вже сьогодні. Незважаючи на те що УПЦ є членом групи «Примирення» аж із 1997 р. та активно бере участь у всіх засіданнях, населення Сходу стверджує, що священники цієї церкви переважно підтримують війська сепаратистів, а не ЗСУ. Складається враження, що РПЦ позиціонує себе як останній оплот православ'я у світі. Остання надія на Росію. Це одна із ключових причин протидії «безбожному Заходу».

Як наслідок, РПЦ фактично була єдиною церквою, яка офіційно не засудила воєнні дії на Сході України [8]. Свідомі люди розуміють, що під релігійною маскою високих лозунгів ховається банальна військова агресія Росії. Захист прав вірян УПЦ – це лише прикриття для військового вторгнення. РПЦ або мовчить, або підтримує війну. Загинуло вже більше 15 тисяч осіб, понад 7,5 млн осіб стали переселенцями.

У Європі після II Світової війни розпочався процес розбудови сучасних націй. Констатуємо, що процес становлення українського народу як такого наразі триває. Європейські країни вже живуть у новій стадії – стадії формування сучасного громадянського суспільства. Мультикультуралізм – основа життя у Європі XXI ст. Щодо України, то таким поштовхом стала саме Помаранчева революція, а згодом і Революція Гідності, а також події на Майдані.

Важливим кроком у формуванні сучасного громадянського суспільства є підписання Томосу для новоутвореної церкви України. Українська церковна автокефалія – це відповідь України на російську агресію. Наразі Українська православна церква продовжує використовуватись як інструмент розповсюдження «руського мира» та інших проросійських наративів. Відтак, новоутворена Православна церква України розпочинає власну історію із потужної протидії та сучасних суперечливих процесів в українському суспільстві. Її діяльність має вагомий потенціал у капеланській службі та нашій майбутній військовій перемозі. Це виявляється у різних аспектах. Церква здійснює свою місію через соціальну роботу, волонтерство, капеланське служіння та інші місії. Однак Церква не може бути інструментом у владних руках. Церква – не політичний інститут, і не зброя проти країни-агресора [1, с. 428]. Церква приймає та любить усіх однаково, в тому числі грішників.

Автокефалії, які виникли в XIX ст., розвивали свої характерні риси шляхом боротьби з Османською, Австро-Угорською, а згодом – і з Російською імперіями. Окремі народи, з-поміж яких український, зажадали власної автокефалії. Тому боротьба за вітчизняну автокефалію має тривалу історію та значний політичний підтекст. Боротьба українського народу за власну незалежну церкву розпочалась аж у 1919 р. «Закон про Вище управління Української Автокефальної Православної Соборної Церкви», з якого розпочинається український автокефальний рух став першим символом боротьби. Однак власну церкву Україна отримала аж у 2019 р. Подальші спроби здобути

власну незалежність в церковному відношенні не мали позитивного результату. Починаючи із протидії патріарха Тихона і закінчуючи більшовицьким контролем за церквою і релігійними організаціями всі спроби не знайшли масштабної підтримки і не були реалізовані [4, с. 17]. З відмови патріарха Тихона у 1922 р. почалась боротьба заради утримання Української церкви у ідеологічному московському впливі.

Сьогодні важливий критерій протистояння церков та самоідентифікації українського населення не складний Він полягає у визнанні об'єктивності сьогодення, а звідси і війни. Україні безумовно потрібна власна Церква, яка буде затребувана українським суспільством. Завдячуючи церкві-матері – Вселенській патріархії, – ми завершили тривалу боротьбу за українську автокефалію. Згідно з документами, Москва вже залишилась позаду, однак наразі це ще де-юре. Факт впливу на через проросійських ієрархів і сьогодні має місце у сучасному церковному житті України. Ідеологічне протистояння триває. Ментально суспільство підтримує дві кардинально протилежні церкви – УПЦ та ПЦУ. Є сподівання, що війна пройде чітким вододілом між двома векторами ідентичності. Кожен має визначитись, кого він підтримує. Рівень самосвідомості стрімко зростає.

Надання незалежності Українській церкві є лакмусовим папером для представників Помісних церков світу. Нова, 15-та в диптиху Помісна церква – це основна релігійно-політична подія у світі останнього десятиліття. Однак важливим є не лише сам факт проголошення нової церкви, а й реакція Москви на цю подію. Утворення ПЦУ загострило міжцерковний діалог. Наразі церковну єдність утрачено. Зростає ескалація конфлікту [6, с. 65].

Тривале політичне протистояння Москви та Вселенської патріархії набуває розмаху. У системі Помісних церков світу назріла схизма (розділення), сформувався два протилежні «табори» через українське питання і надання Томосу. Питання не тільки в Україні, а у світовій взаємодії. Це наочно ілюструє відмінності у сучасній церковній практиці. Це свідчить про відсутність єдності. Єдність у Євхаристії – основа церкви.

Очевидно, що у рамках запропонованого дослідження немає можливості розв'язати тривалу проблему боротьби за церковну першість у всьому православному світі. Це питання значно політизувалось і вже не є церковним. Політизація церкви призвела до маніпуляцій з Євхаристією. Уже в часи Візантійської імперії були відомі випадки, коли

імператор надавав і відкликав Томос, наприклад, як це було з церквами Сербії та Болгарії.

Кожен із Предстоятелів сьогодні має власну позицію щодо підтримку ПЦУ. Деякі ієрархи у цьому питанні займають нейтральну позицію, але очевидно, що формуються два протилежні табори – промосковський і провселенський. Боротьба за першість та славу між Москвою та Фанаром не сприяє швидкому вирішенню нашого наболілого церковного питання. Україна стала жертвою світової боротьби за церковну першість. Наразі чекаємо підтримки зі сторони інших Помісних церков та швидкого визнання Вселенською церквою [3, с. 88].

Після визнання автокефалії Православної церкви України Константинопольським патріархатом, підписання і вручення Синадального Томосу на сторінках періодичних видань, електронних ЗМІ, православних оглядачів почали з'являтися публікації, у яких Константинопольського Патріарха звинувачували в перевищенні повноважень, утручанні в справи інших православних церков, у «східному папізмі».

З іншого боку, ми не можемо досліджувати боротьбу двох патріархатів у площині лише Константинополь – Москва. Для нас важливим завданням є власна боротьба за автентичне визнання та очікувану повну незалежність. Відомий богослов сучасності отець Кирило (Говорун) переконаний, що українському рухові у боротьбі за церковну незалежність понад 100 років [1, с. 218].

Схожої тактики дотримувалися й представники УПЦ МП, які намагалися зберегти свій вплив в Україні та протидіяли процесу створення Православної церкви України. На церковному Соборі ієрархи УПЦ МП виступили з ухвалою про збереження єдності з Російською православною церквою та засудження зусиль української влади, спрямованих на створення ПЦУ. Дії Вселенського патріарха Варфоломія були потрактовані як порушення канонічної території української церкви, а рішення Об'єднавчого собору визнавалися неканонічними й такими, що вносять розбрат у світове православ'я [10, р. 132]. Ідеологічний вектор протистояння відбувається за посередництва Московського патріархату в Україні. Йдеться про підміну понять і розповсюдження ересі «русского мира» У нас прагнуть забрати нашу історичну спадщину. Інколи доводиться чути такі речі, що Москва приймала Хрещення від Візантії або про те, що Київ завжди був російським. Насправді за такими спробами переписування на свій лад історії й спотворення об'єктивної дійсності криються доволі

очевидні речі. Без Києва Московська церква не має давньої історії. Перерветься традиція та історична спадковість від апостольських церков. Більше, сьогодні УПЦ – ледь не половина від загальної кількості парафій Російської церкви.

Важливо інше, як тут, в Україні, на місцях, священники та вірячи можуть керуватися інтересами далекої Росії, а не проблемами місцевих громад, помісної християнської общини [4, с. 28]. Необхідно, щоб народ мав можливість об'єднатися та протистояти країні-агресору. Без України Російська церква не зможе бути прямою спадкоємицею славної Київської Русі. Для цього наша територія має хоча б ідеологічно бути причетна до Росії. Агресор максимально намагається втримати саме Українську церкву і державу в цілому у власному ідеологічному полі.

Іншою проблемою для української церкви сьогодні є величезний супротив РПЦ щодо визнання автокефального статусу. З одного боку, Москва не бажає зміцнення української православної нації, найбільшої у світі, з іншого – не хоче поступитися великою кількістю парафій РПЦ в Україні. Крім того, Російська церква є багатовіковим противником Вселенського патріархату, тому всіляко намагається ослабити його або ж чимось дискредитувати [12, р. 89]. Після одноосібного надання Україні Томосу РПЦ підбурює інші церкви до загального осуду дій патріарха Варфоломія та зміни диптихальної системи взаємодії загалом.

Такий самий тиск спостерігається і в політичній площині. У цьому контексті наведемо висловлювання К. Волкера, спецпредставника Держдепартаменту США з питань України: «Відділення Української православної церкви від РПЦ означає, що в політичному сенсі президент РФ Володимир Путін втратив Україну» [5].

Росія намагається впливати на Україну не лише ідеологічно, а й через військове вторгнення. Окупація Криму, ситуація на Донбасі мали б сприяти повній консолідації українського суспільства, об'єднанню проти спільного ворога, але не все так однозначно. Через пропаганду та шалений ідеологічний супротив РПЦ українське православ'я й досі розділене. УПЦ МП сьогодні підпорядковується Москві [11, с. 166–167]. Однак є і позитивна динаміка серед української ієрархії. Предстоятель ПЦУ митрополит Єпіфаній відкрито закликає православних різних юрисдикцій до єднання. Він зазначає, що РФ як очевидний агресор, прагне цілковитого завоювання українського народу, а для цього необхідно

розділити країну зсередини [13, р. 285]. Предстоятель наводить приклад мирного й консолідованого співіснування національних православних церков у діаспорі, зокрема в Америці та Європі.

Відзначимо, що геополітичний вимір Московського впливу на Україну, який виражається в ідеї «руського мира», на яку спирається давня теорія «Третього Риму», не вичерпує списку проблем сучасного українського православ'я. Одним із ключових аспектів протистояння залишається боротьба за майно та парафії. Крім того, амбіційні бажання окремих церковних лідерів не дають змоги примиритися церквам різних юрисдикцій [11, р. 115].

Очевидно, що події навколо Томосу значно збурили церковне протистояння Київ–Москва й дали поштовх для наростання боротьби Москви та Константинополя. Значного політичного відтінку «церковній політиці» в Україні додає військова агресія Росії й анексія Криму. Значну роль у цьому відіграє присутність Російської церкви в Україні. Відтак, швидке та конструктивне об'єднання розділених на різні гілки православних церков сприятиме консолідації нації та розбудові громадянського суспільства. Варто чітко розуміти, що абсолютна більшість прихожан Московського патріархату у вигляді УПЦ звичайні пересічні громадяни, які також люблять свій народ та Україну, не займаються різними політично-церковними аферами і, тим паче, не підтримують війну і ворожу й агресивну політику Кремля [4, с. 35]. Значна їх кількість ходить до храмів УПЦ лише тому, що така традиція, або нема іншої релігійної організації, або через батьківську віру. Мета храму – забезпечити культовою діяльністю місцевих жителів. Це місце покаєння та молитви, місце зустрічі із Творцем. Багато з наведених причин та факторів дійсно є об'єктивними. Не можна рівняти всіх прихожан і звинувачувати кожного у приналежності до «руського мира». Є і хороші та патріотично налаштовані пастирі, чудові місіонери та проповідники. Вони не в силі протистояти власному промосковському керівництву.

Досвід проголошення вже визнаних Помісних церков хоча й різний, але свідчить про неможливість утворення автокефальних церковних структур методом декларування наявного стану речей. Тобто Вселенський патріархат або ж Синакис не може просто констатувати існування певної церкви як автокефальної. За відсутності самої концепції отримання такого статусу, Помісні церкви в минулому по-різному отримували загально-

церковне визнання. Звідси й виникає двозначна колізія коли, з одного боку, об'єктивні факти свідчать про відсутність у нормах канонічного права процедури проголошення автокефалії, а з іншого – суб'єктивні політичні причини, зокрема й протистояння Московського та Константинопольського патріархатів, впливають на розробку та підписання такого документа.

Проголошення нової автокефальної церкви – справа суперечлива й не врегульована. Тому Помісні церкви завмерли в очікуванні, адже в більшості є церковні юрисдикції, які вже відкололися й прагнуть визнання або ж готуються до від'єднання. Тому вирішити українське питання не можна, ні в Україні, ні в Росії, ні в Константинополі. Один із варіантів – Всеправославний собор, або синаксист.

Важливо, що досі не вирішена на канонічному рівні проблема й послідовність утворення нової автокефальної церкви. Алгоритму послідовності дій наразі немає. Це основна проблема. З одного боку, є твердження професора Салонікського університету А. Вавускоса про те, що дарування автокефалії Вселенським патріархом не потребує ратифікації через історичні прецеденти та звичаї, які прирівнюються до норм канонічного права [7, с. 29]. Тобто є Томос, і далі ми просто розвиватимемо власну Церкву, і не потрібні нам ніякі зовнішні контакти і нічیه визнання. Однак рішення Константинополя в одноосібному порядку спричинило бурхливе обурення Помісних церков. Окремі з них вже розірвали молитовне спілкування із Вселенською патріархією [11, р. 97].

Назриває велика церковна схизма, і перспективи її вирішення найближчим часом, окрім зібрання наради Предстоятелів, немає. Ситуація повернулася до протиставлення ПЦУ і УПЦ як ідеологічних противників. Церковні лідери проукраїнських церков: митрополит Епіфаній та патріарх Філарет часто заявляють про значний тиск на представників Помісних церков зі сторони РПЦ [1, с. 207].

Висновки. Отже, пройшовши складний шлях інституціалізації в українському суспільстві, три юрисдикції українського православ'я все ж об'єдналися, створивши Православну церкву України, яка отримала визнання Вселенського Патріарха та Томос про автокефалію. Історичний факт відбувся. Попереду клопітка робота з юридичним оформленням та становленням новоутвореної інституції, перереєстрацією чинних статутів громад, упорядкуванням іншої численної документації, наприклад власності земельних ділянок, культових споруд, договорів про постачання

електроенергії та багато іншого. Проте найважливіше – це єднання духовенства та мирян в Єдиній церкві. Процес переходу парафій до ПЦУ лише розпочався. Подолання розколу – проблема не одного десятиліття. Будемо чекати, що ієрархи не стануть заручниками різних обставин чи навколоцерковних скандалів. Декларувати об'єднання легко набагато важче втілювати його в реаліях вітчизняного сьогодення при високому рівні політизації церкви загалом.

Негативний відбиток на процес становлення Української церкви накладає діяльність Москви. Протидія Києва та Москви у церковному відношенні триває. Російська церква за всяку ціну хоче утримати Україну у власному полі ідеологічного контролю. Без зв'язку із Київською Руссю Росія втрапить вагу і древність традицій. Звідси ідеї «русского мира», «триєдиної Русі» і тому подібне, через які проходить вплив на українських громадян, які є вірянами УПЦ.

Безсумнівно, війна та відверта агресія приносять смерть та розруху. Але в Україні на тлі війни з'явилася величезна кількість позитивних зрушень, найбільше з яких – консолідація українського суспільства. Вона розкрила й доповнила започатковану на Майдані ідею україноцентричної самоідентифікації. Об'єдналися проукраїнські церкви. Україна отримала статус автокефалії. Усе це – наслідки подій на Майдані та на Донбасі. Боротьба автохтонної української церкви, яка є спадкоємицею Київської митрополії за право існування на власній землі, досі триває. Але сьогодні чітко видно, хто займає національну державницьку позицію.

Новоутворена Українська церква лише розпочинає власний шлях, і він точно буде проукраїнським. Важливо, щоб перші кроки були виключно церковними та спрямованими на встановлення миру. Далі від агресії, політики та силових захватів культових споруд. Уже сьогодні спостерігаються моменти політизації та використання Церкви як передвиборчого інструмента влади.

Нова Українська церква має бути форпостом будівництва нового громадянського суспільства за запорукою стабільності формування української нації. Це посприє зростанню національної самоідентифікації українських громадян. У новому суспільстві не повинно бути ворожнечі. Церква завжди підтримає власний народ.

Визнання й дарування автокефалії Помісним Церквам є свідченням життя та зростання Церкви Христової. Цей процес стимулює всеправославну громаду до спілкування,

розвитку добрих міжправославних відносин, переосмислення інституту автокефалії в контексті Вселенського характеру Церкви. Православний світ стоїть на порозі доленосного рішення, і каменем спотикання тут виявилось

українське питання. Помісні церкви мали б зібратися на спільну нараду і там соборно ухвалити єдино правильне рішення. Але сама можливість такого зібрання, принаймні поки, під великим питанням.

Література:

1. Гергелюк М. Канонічні та еклезіологічні засади автокефального устрою церков у структурі Вселенського православ'я: історичний контекст : дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук спец. 09.00.11. Чернівці, 2014. 199 с.
2. Горкуша О., Филипович Л. Громадянська Церква України : нове явище в суспільно-релігійних відносинах. *Держава і Церква: форми взаємодії в умовах трансформації українського суспільства* : Матеріали 184 Міжнародної наук.-практ. інтернетконф. 28–29 травня 2014 р. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. С. 161–171.
3. Горовой Д. Не створи собі кумира або що відбувається навколо УПЦ КП. 2019. URL: https://lb.ua/society/2019/05/11/426568_sotvori_kumira.html.
4. Історія релігії в Україні : Навчальний посібник. А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін. Київ: Т-во «Знання», КОО, 1999. 735 с.
5. Олександр (Драбинко), митрополит. Українська Церква: шлях до автокефалії. До дискусії навколо канонічного статусу, богослужбової мови та історії Української Церкви. Київ: Фонд пам'яті Блаженнішого Митрополита Володимира, ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 684 с.
6. Перший Всеукраїнський православний церковний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921. *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України]*. 2007. Вип. 33. С. 154–171.
7. Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. Київ: Світ Знань, 2004. 912 с.
8. Хантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. Переклад з англійської Н. Климончук. Львів, 2006. 474 с.
9. Це загроза для світового православ'я – Член Синоду Болгарської Церкви здійснив аналіз томосу українським розкольникам. *Православне Полісся*. № 1 (206). 2019. С. 6.
10. Balakireva O. Religion and Civil Society in Ukraine and Russia / Olga Balakireva, Iuliia Sereda. *Religion and Civil Society in Europe* [edited by Joep de Hart, Paul Dekker and Loek Halman]. Dordrecht : Springer Science, 2013. P. 219–250.
11. Meyendorff J. Imperial Unity and Christian Divisions. New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1989. 228 p.
12. Епітропії interorthodoxe preparatoire. Δεκέμβριος 2019. Ανακοινωθέν, Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. URL: <http://www.ec-patr.org/docdisplay.php?lang=en&id=1141&tla=fr>.
13. Sanderson C. W. Autocephaly as a function of institutional stability and organizational change in the Eastern orthodox church. University of Maryland, College Park, 2005. 196 p.

References:

1. Herhelyuk M. (2014). Kanonichni ta ekleziolohichni zasady avtokefalnoho ustroyu tserkvy u strukturi Vselenskoho pravoslavya: istorychnyy kontekst. [Canonical and ecclesiological foundations of the autocephalous organization of churches in the structure of Universal Orthodoxy: historical context]. (PhD dissertation). Chernivtsi. 199 s. [in Ukrainian].
2. Horkusha O., Fylypovych L. (2014). Hromadyanska Tserkva Ukrayiny : nove yavyshe v suspi'no-relihiynykh vidnosynakh. Derzhava i Tserkva: formy vzayemodiyi v umovakh transformatsiyi ukrayins'koho suspilstva [Civil Church of Ukraine: a new phenomenon in socio-religious relations. The State and the Church: forms of interaction in the conditions of the transformation of Ukrainian society] : Materialy 184 Mizhnarodnoyi nauk.-prakt. internetkonf. 28–29 travnya 2014 r. Chernivtsi. S. 161–171. [in Ukrainian].
3. Gorevoy D. (2019). Ne stvory sobi kumyra abo shcho vidbuvayetsya navkolo UPTS KP [Do not create an idol for yourself or what is happening around the UOC-KP]. Retrieved from https://lb.ua/society/2019/05/11/426568_sotvori_kumira.html. [in Ukrainian].
4. Istoryiya relihiyi v Ukrayini : Navchalnyy posibnyk. (1999). [History of religion in Ukraine: Study guide]. A. M. Kolodnyy, P. L. Yarotsky, B. O. Lobovyk ta in. Kyiv: T-vo «Znannya». 735 s. [in Ukrainian].
5. Oleksandr (Drabynko), mytropolyt. (2018). Ukrayinska Tserkva: shlyakh do avtokefaliyi. *Do dyskusiyi navkolo kanonichnoho statusu, bohosluzhbovoyi movy ta istoriyi Ukrayinskoyi Tserkvy* [Ukrainian Church: the path to autocephaly]. Kiev. DUKH I LITERA. 684 s. [in Ukrainian].
6. Pershyy vseukrayinskyy pravoslavnyy tserkovnyy sobor UAPC 14-30 zhovtnya 1921. (2007). [The First All-Ukrainian Orthodox Church Council of the UAPC, October 14-30, 1921] *Naukovi zapysky* [Insty-

- tutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. IF Kurasa NAN Ukrayiny]. Vyp. 33. S. 154–171. [in Ukrainian].
7. Sahan O. (2004). Vselenske pravoslavyya: sut, istoriya, suchasnyy stan [Ecumenical Orthodoxy: essence, history, current state]. Kyiv. 912 s. [in Ukrainian].
8. Khantinton S. (2006). Protystoyannya tsyvilizatsii ta zmina svitovoho poryadku [Clash of civilizations and change of world order]. Pereklad z anhliiskoi N. Klymonchuk. Lviv. 474 s. [in Ukrainian].
9. Tse zahroza dlya svitovoho pravoslavyya – Chlen Synodu Bolharskoyi Tserkvy zdiysnyv analiz tomosu ukrayins'kym rozkolnykam (2019). [This is a threat to world Orthodoxy – a member of the Synod of the Bulgarian Church analyzed the Tomos to Ukrainian schismatics]. *Pravoslavne Polissya*. № 1 (206). S. 6. [in Ukrainian].
10. Balakireva O. (2013). Religion and Civil Society in Ukraine and Russia / Olga Balakireva, Iuliia Sereda. *Religion and Civil Society in Europe* [edited by Joep de Hart, Paul Dekker and Loek Halman]. Dordrecht : Springer Science. P. 219–250.
11. Meyendorff J. (1989). Imperial Unity and Christian Divisions. New York: St. Vladimir's Seminary Press. 228 p.
12. Commission inter orthodoxe preparatoire. Decembre 2019. Communiqué, Ecumenical Patriarchate of Constantinople. Retrieved from <http://www.ec-patr.org/docdisplay.php?lang=en&id=1141&tla=fr>. [in Greek].
13. Sanderson S. W. (2005). Autocephaly as a function of institutional stability and organizational change in the Eastern orthodox church. University of Maryland, College Park. 196 p.

УДК 061.2

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3\(69\)-4](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3(69)-4)

Олег КОНДРАТЕНКО

доктор політичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу проблем світової політики Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, вул. Генерала Алмазова, 2, Київ, Україна, 01011

ORCID: 0000-0002-1905-934X

Oleh KONDRATENKO

PhD hab. (Politology), Associate Professor, Leading Researcher at the Department of Theoretical and Applied Problems of Political Science of the Kuras Institute of Political and Ethnic Studies NAS of Ukraine, 8, General Almazov str., Kyiv, Ukraine, 01011

ORCID: 0000-0002-1905-934X

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ВЛАДИ ТА НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ: ВИТОКИ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

RELATIONS BETWEEN GOVERNMENT AND NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN UKRAINE: ORIGIN AND CURRENT STATE

У статті здійснено ретроспективний аналіз взаємовідносин неурядових організацій України з владою з другої половини 1990-х років до сьогодні, яке відмічене російською повномасштабною агресією, що розпочалася 24 лютого 2022 року. Досліджено становлення діяльності неурядових організацій у перші роки незалежності України, а також їх участь у формуванні громадянського суспільства. Встановлено, що українські неурядові організації пройшли шлях транзиту від свого становлення до активного впливу на політичне й суспільне життя держави, притаманний більшості пострадянських держави та країн Центрально-Східної Європи. Активізуючись у 2014 році – з початком гібридної та у лютому 2022 року – з початком повномасштабної агресії Росії українські неурядові організації трансформували свою діяльність від банального відстоювання прав і свобод людини до благодійної місії допомоги ЗСУ та всім постраждалим від російської агресії. **Мета дослідження** – аналіз еволюції діяльності українських НВО від звичної участі у громадсько-політичному житті до участі у формуванні й реалізації волонтерської діяльності в умовах російсько-української війни. **Методологія**. У статті використовується аналітичний підхід до ретроспективного вивчення діяльності неурядових організацій України від моменту їх становлення до сьогодні. **Наукова новизна** полягає у простеженні еволюції діяльності українських неурядових організацій та їх ефективність у якості благодійних та волонтерських об'єднань. **Висновки**. Ефективність громадських організацій та їх популярність в українському суспільстві різко зросла як після початку гібридної війни Росії проти України, так і з початком російського повномасштабного вторгнення. Відтак українське суспільство досить схвально оцінює діяльність громадських організацій у якості волонтерських, адже понад 90% опитуваних респондентів цілком задовільно оцінили їх роботу з початком повномасштабної війни.

Ключові слова: неурядові організації, громадське суспільство, російсько-українська війна, політична активність, волонтерські організації, волонтерська діяльність.

The article provides a retrospective analysis of the relationship between Ukrainian non-governmental organizations and the government from the second half of the 1990s to the present, which was marked by the full-scale Russian aggression that began on February 24, 2022. The formation of the activities of non-governmental organizations in the first years of Ukraine's independence, as well as their participation in the formation of civil society, was studied. It has been established that Ukrainian non-governmental organizations have passed the transit path from their formation to active influence on the political and social life of the state, which is typical of most post-Soviet states and countries of Central and Eastern Europe. Acting in 2014 – with the beginning of the hybrid and in February 2022 – with the beginning and full-scale aggression of Russia, Ukrainian non-governmental organizations transformed their activities from banal defence of human rights and freedoms to a charitable mission of helping the Armed Forces and all victims of Russian aggression. The **purpose of the study** is to analyze the evolution of the activities of Ukrainian NGOs from the usual participation in public and political life to participation in the formation and implementation of volunteer activities in the conditions of the Russian-Ukrainian war. **Methodology**. The article uses an analytical approach to the retrospective study of the activities of non-governmental organizations of Ukraine from the moment of their formation to the present. **The scientific novelty** consists in tracing the evolution of the activities of Ukrainian non-governmental organizations and their effectiveness as charitable and volunteer associations. **Conclusions**. The effectiveness of public organizations and their popularity in Ukrainian society increased dramatically both after the beginning of Russia's hybrid war against Ukraine and with the beginning of the Russian full-scale invasion. Therefore, Ukrainian society quite favorably evaluates the activities of public

organizations as volunteer organizations, because more than 90% of the surveyed respondents rated their work quite satisfactorily at the beginning of a full-scale war.

Key words: *non-governmental organizations, public society, Russian-Ukrainian war, political activism, volunteer organizations, volunteer activity.*

Постановка проблеми. Відомо, що ідея неформального об'єднання громадян виникла ще на початку XIX століття, адже першою неурядовою організацією, ймовірно, було Товариство боротьби з рабством, створене ще у 1839 році. Власне рух проти рабства багато в чому й став каталізатором для створення багатьох наступних об'єднань, діяльність яких була спрямована на відстоювання засадничих прав і свобод людини у її діалозі з державою. Все це так чи інакше сприяло утвердженню лібертаріанської моделі суспільства прикінця XIX століття. Лібертаріанська модель представляє так званий третій сектор (об'єднання соціально активних громадян), який є проміжною ланкою між владою, соціумом та ринком і є незамінним елементом сучасного громадянського суспільства.

Неурядові громадські організації (НУО) є добровільними самоврядними й некомерційними інституціями, що об'єднують фізичних та юридичних осіб довкола спільної ідеї чи мети діяльності. Офіційне введення в обіг поняття НУО пов'язують зі створенням ООН, у статуті якої зазначалося про проведення консультацій з неурядовими організаціями [21]. Українські НУО виникли зі становленням державності, а разом з нею громадянського суспільства й демократії загалом. По-справжньому вони почали виконувати свою функцію на початку 2000-х років – тобто через десять років після здобуття Україною незалежності. Попри тривалий період вивчення діяльності НУО, залишаються поки недостатньо розкритими питання специфіки їх діяльності в умовах українських політичних реалій та трансформацій системи державного управління. Доволі актуальним залишається питання ступеня залученості НУО до політичних процесів в Україні, а також визначення пріоритетів їх участі у суспільно-політичній сфері держави. Більше того, лише поверхово піддається науковій увазі діяльність НУО в умовах гібридної та повномасштабної війни Росії проти України, яка транзитувала від посування захисту прав і свобод українських громадян до виконання волонтерських функцій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сутність та функціонування українських НУО стало об'єктом уваги чималої кількості представників різних гуманітарних галузей та їх напрямів. Серед дослідників, які приділяють увагу питанням становлення, функці-

онування та еволюції діяльності українських неурядових організацій слід назвати І. Вахович, О. Дмитренко, Є. Пожидаєва, І. Ткачук, Т. Розову, Т. Семигіна, А. Колодій, М. Калініченко, Н. Ротар, Н. Швець та ін. Серед зарубіжних науковців, які висвітлювали механізми та принципи діяльності НУО на різних рівнях, слід назвати Г. Альтера, Ю. Гарбермаса, Г. Кері, О. Річмонда, Д. Чалмерса, які досліджують питання нової ролівої участі НУО у офіційних та неофіційних процесах забезпечення миру. Скажімо, активізувалися дослідження участі НУО у захисті громади та внеску у захист мирних процесів на рівні громади. Все ж більшість із названих науковців досліджують питання ступеня залученості НУО до суспільно-політичного життя в Україні, процесу прийняття рішень на державному та місцевому рівнях, однак питання діяльності українських НУО як волонтерських організацій та/або сприяння цьому новому виду громадської активності поки залишається поза увагою когорти сучасних дослідників.

Відтак **метою статті** є аналіз еволюції діяльності українських НУО від звичної участі у громадсько-політичному житті до участі у формуванні й реалізації волонтерської діяльності в умовах російсько-української війни.

Громадські організації відіграють надзвичайно важливу роль у становленні та утвердженні сучасного громадянського суспільства. Попри те, що дискурс про життєздатність лібертаріанської системи триває з 50-х років ХХ століття саме НУО покликані сприяти становленню демократії, захисту прав і свобод громадян [17, с. 20]. Як структурний елемент громадянського суспільства НУО тісно пов'язані з організацією політичної системи суспільства, адже саме політична система відображає інтереси різних суспільних верств, які через громадські організації та рухи взаємодіють із державою. Українські НУО умовно можна поділити на чотири групи: політичні, культурні, соціальні та релігійні. Останнім часом, на тлі російського повномасштабного вторгнення можна виділити окрему групу НУО – благодійні організації. Відтак завдяки досить широкій палітрі діяльності та профільності НУО їх вплив на політичне життя в країні, а також виборчі й благодійні кампанії та політичний дискурс загалом залишається стійким. Цілі НУО групуються відповідно до напрямів діяльності: соціальні, економічні,

політичні та екологічні, а відтепер і безпекові [6].

Уже з середини 1990-х років, попри збереження відчутної залежності від політичних сил (передусім провладних), відбувалося поступове покращення потенціалу українських НУО, кількість яких зросла з 400 у 1995 році до понад ніж 37 тис. у 2004 році, а в 2022 році їх чисельність становила вже понад 160 тис. Тому одним із завдань, яке постало на той час перед НУО та громадянським суспільством, було подолання політичної моделі з абсолютним домінуванням партій і слабкими НУО та ЗМІ [5].

Роль НУО в Україні поступово трансформувалася від застосування їх у якості політінструмента під час виборчих кампаній до рівня волонтерської відповідальності за збереження державності під час гібридної та повномасштабної війни Росії проти України. Проте найважливішим завданням НУО є їх залученість до процесу прийняття рішень на національному й регіональному рівнях [14]. Тому не менш актуальним питанням для України є створення діапазону конкретних механізмів і умов залучення НУО від до належної підтримки громадянського суспільства до участі у прийнятті рішень.

Існує загальноприйнята закономірність стосовно того, що чим нижчий рівень демократії в країні, тим спостерігається більше відхилень у процесі становлення й діяльності НУО від загальноприйнятих норм на тлі їх постійної політизації. В Україні НУО пройшли шлях транзиту від їх становлення до активного впливу на політичне й суспільне життя держави, притаманний більшості пострадянських держави та країн Центрально-Східної Європи [22]. Актуальним для України було й залишається питання спроможності НУО в умовах транзитної демократії у контексті забезпечення інтересів як держави, так і широкої громадськості.

Відтак суспільно-політична активність НУО має відповідати рівню діяльності громадських організацій як інституцій західного зразка. Ключовим завданням НУО є забезпечення підтримки демократії й функціонування громадянського суспільства постійно (шляхом залучення громадян до політичного життя), а не лише під час виборчих кампаній.

Тривалий час актуальним було питання доведення сутності діяльності НУО як неприбуткових організацій. Адже більшість доходів, за винятком грантів, пожертв та членських внесків, вважається підприємницькою й господарською діяльністю, що накладає податкові зобов'язання на НУО як на бізнес-

підприємства. Тим не менш, благодійність та волонтерство на початку 2000-х років залишалися недостатньо розвиненими в Україні як для важливої ознаки її громадянського суспільства [26]. Зауважимо, попри те, що всі українські НУО є неприбутковими, на законодавчому рівні їм дозволено ведення підприємницької діяльності у випадку якщо це спрямовано на досягнення їх статутних цілей. Однак податкове законодавство все є встановлює певні обмеження для занять підприємницькою діяльністю [10, с. 49].

Першими відчутними досягненням українських НУО у плані впливу їх на політичне життя держави можна вважати їхню активну моніторингову участь у парламентській виборчій кампанії 2002 року. З початку 2000-х років постійними в Україні стали форуми Міжнародного фонду «Відродження», обговорювалося навіть питання створення громадського парламенту українських НУО. Також вказувалося на забюрократизованість реєстрації й легітимізації НУО, а також відсутність чітких механізмів їх фінансування. Попри позицію готовності до співпраці з державою, яку демонстрували НУО, вони не могли впливати на процес прийняття рішень, натомість держава використовувала ці організації для легітимізації власних дій. Фінансуванням окремих НУО при всьому займалися переважно західні структури з тим щоби активніше стримувати політичні режими й активізувати громадянське суспільство [10, с. 49]. Примітно, що у 2002 році після скандалу відомого як «Іракгейт», пов'язаного нібито з нелегальним постачанням Україною радіолокаційних систем «Кольчуга» до Іраку, з боку США активно зростала підтримка українських НУО [12]. Після цього держава розпочала активний тиск на НУО у контексті висунення проти них звинувачень у лобіюванні в Україні західних інтересів.

Попри намагання влади на початку 2000-х роках дискредитувати НУО через їх фінансування із-за кордону президентська кампанія 2004 році визначила наявність низки НУО, спрямованих на забезпечення вільних і чесних виборів. Можна стверджувати, що громадсько-політична активність НУО в Україні досягла свого першого апогею у ході передвиборчої кампанії у 2004 році. Діяльність НУО та новостворені громадські ініціативи надала тоді потужного імпульсу інститутам громадянського суспільства, що, власне, й визначило адекватне місце громадянських організацій в українському суспільстві [13]. Участь громадськості зростала на різних рівнях: від державної політики до місцевих гро-

мад. Низку громадських рад було створено спільними ініціативами уряду та громадських активістів для сприяння регулярним зв'язкам між владою та суспільством. Найактивніші учасники НУО створили неформальні коаліції щодо лобювання необхідних змін до законодавства та розробки «доктрини для громадянського сектора».

15 вересня 2004 року Президент України підписав указ, згідно з яким були введені нові механізми співпраці між державою та громадянським суспільством, включаючи щорічні президентські слухання [19]. Все ж таки зростання політичної конкуренції призвело до посилення політиканства в середині НУО. Слід відзначити також і нестачу стійкого фінансування НУО, що робило їх надто залежними від грантів іноземних фондів.

Громадський (третій) сектор тривалий час страждав від застарілого законодавства та залежності від іноземного фінансування. Одним із таких був Міжнародний фонд «Відродження», котрий є українською організацією, яка заручається підтримкою Дж. Сороса. Саме він надавав близько 7 млн дол. на рік цій організації з метою благодійності. Підтримка громадянського суспільства забезпечувалася із фондів ЄС за допомогою Європейського інструменту демократії та прав людини, а також кількох німецьких політичних фондів (Фонд Конрада Аденауера, Фонд Фрідріха Еберта, Науман та Боел), які теж підтримували НУО в Україні [25]. Одними з основних донорів для українських НУО є: Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), Європейський Союз (ЄС), Програма розвитку ООН (ПРООН), українське відділення Відкритого суспільства, Міжнародний фонд «Відродження».

Кілька внутрішніх приватних фондів («Відкрита Україна», Фонд Віктора Пінчука та Фонд розвитку України) свого часу пропонували гранти організаціям громадянського суспільства, надаючи пріоритет соціальним та благодійним проектам, охороні здоров'я та освіті.

Новостворений уряд у 2007 році сприяв більш активному залученню НУО до консультативної діяльності, не втручаючись при цьому в їхню діяльність. До того ж новий Кабмін відіграв важливу роль у державних програмах зав'язків з громадськістю, пов'язаних з європейською та євроатлантичною інтеграцією. При Комітеті Європейського Союзу та України з питань співробітництва було створено постійну експертну раду НУО [1]. Левова частка НУО зосереджувалася в Києві й лише незначна їх кількість здатна була забезпечити

ефективне управління та збирання коштів. Простежувалась обмеженість комунікацій між урядом та сектором НУО. Національне законодавство обмежувало доступ НУО до державного та місцевих бюджетів.

У жовтні 2009 року група активістів оголосила кампанію з посилення тиску на парламент щодо прийняття нового закону про громадські організації, який був поданий у листопаді 2008 минулого року. Громадська ініціатива апелювала до твердження Європейського суду з прав людини у квітні 2008 року стосовно того, що українське законодавство про громадські організації не відповідає нормам та стандартам Ради Європи. Були навіть заяви про звернення до Ради Європи у разі неприйняття такого закону. Однак через брак політичної волі цей закон так і не був тоді ухвалений [23].

З приходом до влади В. Януковича групи громадянського суспільства зіткнулися з тиском з боку служб державної безпеки. Все ж зростаючий авторитаризм не призвів до прямого тиску на діяльність НУО. Позитивним моментом стало прийняття 13 січні 2011 року Закону України «Про доступ до публічної інформації», який усував адміністративні бар'єри та встановлював належні процедури отримання публічних документів. У травні президент В. Янукович підписав два укази, що регулювали імплементацію закону, дотримання якого зобов'язували численні НУО. Однак у 2011 році з 70 тис. таких організацій лише 5 тис. були активними та зосереджувалися переважно у великих містах. При цьому МВС України обмежувало реєстрацію значної кількості НУО, передусім правозахисного спрямування. Відчувався також тиск СБУ на активістів громадських організацій [27].

Тим часом НУО запустили партнерську мережу для моніторингу діяльності громадських рад та проводили різного роду акції на кшталт підтримки проведення чесних виборів, а також протести проти політичного переслідування з боку влади. Серйозною проблемою залишалася розробка належної правової бази для організації громадянського суспільства, що значно обмежувало діяльність НУО в Україні.

Ухвалення Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року стало одним з небагатьох прикладів посилення співпраці між державою та НУО. Закон лібералізував процес реєстрації нових організацій та усунув деякі адміністративні бар'єри [11]. Утім, консультації між урядом та НУО часто не мали реального результату, а суб'єкти громадянського суспільства у багатьох випадках

ігнорувалися у разі виникнення політично делікатних питань. Відбулася активізація громадянського суспільства та розгортання потужного руху за європейський вибір Рівень політичної культури України в цей час залишався порівняно невисоким, що пов'язано зі зниженням впливу громадянського суспільства на владні інститути.

У січні 2014 року адміністрація В. Януковича намагалася накласти суворі обмеження на неурядові організації, вимагаючи від тих, хто отримує фінансування від міжнародних донорів, зареєструватися як «іноземні агенти». Натомість усунення В. Януковича відкрило новий етап у діяльності українських НУО. Нові форми громадського залучення, зокрема масове волонтерство, вважаються головною спадщиною Євромайдану. Упродовж 2014 року волонтерські організації розширили свою діяльність, щоб заповнити прогалини в державних послугах, котрі надаються державними установами. Основними функціями, які виконували ці групи, були громадська безпека та оборона, інформаційна політика та інформаційна безпека, допомога збройним силам та військовим госпіталям, а також допомога внутрішньо переміщеним особам із зони конфлікту [24].

Громадянське суспільство також породило нові експертні та адвокаційні ініціативи, найбільш успішною з яких стала мережа «Реанімаційний пакет реформ». У правовій системі відсутні положення щодо стимулювання благодійності та пожертв для громадянського суспільства з боку приватного сектора. Як результат, багато груп громадянського суспільства не мали достатнього фінансування або залежали від зовнішніх спонсорів. Протягом 2015 року громадянське суспільство ефективно виступало за зміни політики щодо протидії корупції та забезпечення прозорості та підзвітності.

За участі громадянського суспільства було прийнято нове законодавство, яке вимагало відкритих реєстрів власності, введення контролю за політичним фінансуванням, створення антикорупційних інституцій [28]. Зокрема, у березні 2018 року урядом було запроваджене законодавство, що зобов'язує представників НУО, які працюють проти корупції, декларувати свої доходи та активи за допомогою системи публічного електронного декларування. Однак після черги критичних зауважень щодо цієї законодавчої ініціативи було вирішено зобов'язати приватних підприємців, котрі фінансують НУО, надавати детальну інформацію про свої податки [15]. Таке рішення породило ще одну проблему, адже постала

загроза того, що низка НУО може втратити статус некомерційної організації через невідповідність такому статусу. Відтак 11 травня 2016 року Кабінет Міністрів затвердив План заходів з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства на 2016–2020 роки. План дій включав кроки щодо вдосконалення механізмів державного фінансування діяльності громадянського суспільства, вдосконалення процедур реєстрації НУО та релігійних організацій, підтримку законопроекту про мирні зібрання тощо [29].

У липні 2017 року президент П. Порошенко зареєстрував закон, який усував суперечливе законодавство про електронне декларування НУО. Тим часом збільшилася кількість нападів на НУО та їх лідерів, почастишали рейди поліції в офіси НУО. Так званий законопроект проти іноземних агентів, представлений у вересні 2018 року та підтриманий П. Порошенком, був спрямований на групи, підтримувані Росією, однак він викликав занепокоєння стосовно можливого впливу на громадські організації, котрі залучають міжнародні гранти [18]. Певного негативу стосовно стану громадянського суспільства створював керівник батальйону «Азов» А. Білецький, який публічно декларував свої радикальні погляди [3]. Водночас упродовж 2018 року було зафіксовано більш ніж 50 нападів на громадських активістів. Під особливою загрозою перебували активісти у справі боротьби з корупцією. Характерно, що у 2018 року з поміж них були вбиті К. Гандзюк та М. Бичко. Все це не могло не позначитися на рейтингах України в сфері розвитку громадянського суспільства [30].

Усе ж, значним досягненням у плані зміцнення засад громадянського суспільства стало прийняття у 2021 році важливих нормативно-правових актів для громадянського суспільства, молоді та менш важливих груп. Однак негативним явищем був тоді намір встановити надмірне регулювання діяльності неурядових організацій та волонтерства шляхом законодавчих ініціатив окремих політичних фракцій українського парламенту. Наприклад, Рада намагалася законом обмежити волонтерство та благодійність, особливо щодо процедур прийому іноземних волонтерів. Однак завдяки об'єднаній опозиції громадянського сектора та висвітленню в ЗМІ заплановане на жовтень 2021 року голосування щодо закону було відкладене. Врешті громадські об'єднання волонтерського штабу, за численними опитуваннями, користуються найбільшою популярністю в українському

суспільстві поряд зі Збройними силами України. Попри те, що НУО на 2021 рік відносно безпечно почували себе під час проведення акцій та масових зібрань і зі свого боку не проявляли агресивності, все ж їх представники зазнавали тиску, цькування та висловлювання ненависті в соціальних мережах [33].

У 2019 році деякі активісти НУО скористалися ситуацією, пов'язаною з проведенням дочасних парламентських виборів з тим, щоби балотуватися у виборчих списках політичних сил. Усе ж, у 2019–2020 роках лише 7% українців системно займалися волонтерством і лиш 4% брали активну участь у діяльності громадських організацій. НУО досі залишаються залежними від міжнародних донорів. В останні роки українські громадські організації стикаються із загрозами насильства, а злочинці досить не часто отримують покарання. Створення нових механізмів конкурсного фінансування НУО не забезпечує справедливого розподілу коштів, адже більшість фінансів і далі розподіляється без конкурсу. Все ж, дедалі з'являється тенденція до створення державно-приватних партнерств, з об'єднанням зусиль місцевих органів влади, волонтерів та бізнесу. Вони опікуються переважно забезпеченням лікарень медичними виробами й засобами індивідуального захисту [7].

З'явилася також ініціатива солідарності для підтримки групи ризику та осіб, які потребують допомоги. Громадянське суспільство і надалі стежило за підтримкою антикорупційних реформ. 30 жовтня 2020 року активісти відреагували публічним протестом на рішення Конституційного Суду про скасування антиконституційної реформи та запропонували рішення для подолання конституційної кризи. У 2020 році пройшла хвиля протестів, яка стала виразником невдоволення громадянського суспільства й реакцією адміністрації В. Зеленського на військову агресію Росії на Донбасі. Громадськість виступила проти надання особливого статусу Донбасу та проти згоди на участь представників окупованого Донбасу у мирних переговорах на рівні з Києвом. Продовжувалися випадки переслідування та чинення фізичного тиску на представників та активістів громадських об'єднань. Так, у 2020 році було зафіксовано 74 випадки переслідування громадських активістів, зокрема, фізичні напади на активістів, а також залякування й пошкодження їхнього майна [32].

У 2008 році, що пов'язується з помітними змінами у сфері громадянських свобод за президентства В. Ющенка. В цей час про-

стежується структуризація та підвищення рівня активності НУО. У 2010–2013 роках відбулося посиленням утисків свобод громадянського суспільства та з обмеженням діяльності НУО режимом В. Януковича. Саме у 2015–2016 роках громадянське суспільство проявило активність у плані недопущення зміни вектора зовнішньої політики України із європейського на проросійський. Під час розгортання російської агресії українське суспільство проявило чи не найвищу форму організованості, яка вилилася в досить потужний волонтерський рух, котрий, однак, так і не набув всезагального масштабного характеру. Досить багато груп громадянського суспільства не мали достатнього фінансування або залежали від зовнішніх спонсорів.

У 2020 році лише незначний відсоток українців системно займалися волонтерством (оскільки волонтерство дедалі більше втрачало тоді свою активність) та брали активну участь у діяльності громадських організацій. Такий суспільний абсентеїзм частково був пов'язаний тоді з пандемією COVID-19, адже найбільш активні суспільні групи змушені були відійти від класичної волонтерської участі в сфері політики й безпеки та переорієнтувати свою волонтерську діяльність у бік сприяння постачання ліків і вакцини для широких верств населення.

Новий сплеск волонтерського руху відбувся в лютому 2022 року у зв'язку з повномасштабною агресією Росії проти України. Відомо, що до повномасштабного вторгнення Росії близько третини громадських та благодійних організацій мали свої волонтерські програми, що фактично не змінилося й з початком великої війни. Однак новостворені організації наразі більше зосереджують свої зусилля та віддають перевагу залученню волонтерів. Близько половини з нині існуючих громадських та благодійних об'єднань заявляють про наявність волонтерських програм та політики по залученню волонтерів як на постійній основі, так і у межах окремих (зокрема й короткотривалих) проєктів.

Громадські та благодійні організації працюють також із бізнесом на постійній основі (10,3%) і приблизно 29% мають спільні проєкти з комерційними компаніями, як тривало діючі організації. Водночас дедалі більше таких НУО намагаються залучити волонтерів із-за меж України одночасно розширюючи тим часом і міжнародне партнерство. Хоча таку співпрацю поки складно назвати масовою, попри те, що понад 20% висловлюють таке бажання, а кожна десята новостворена організація громадського чи благодійного

характеру намагається співпрацювати з закордонними комерційними організаціями. Дещо меншим, порівняно з періодом до 24 лютого 2022 року, виглядає й масштаб запрошення громадських та благодійних об'єднань до співпраці з боку державних органів чи органів місцевого самоврядування [8, с. 48].

З початком повномасштабної війни 24 лютого 2022 року українські НУО на тлі розгортання масштабного волонтерського руху активізували забезпечення допомоги Збройним силам України (ЗСУ). Згідно з соціологічними дослідженнями, 77% НУО України так чи інакше допомагають ЗСУ передусім за рахунок переорієнтації своєї попередньої діяльності. Прикладом такої діяльності створення благодійних фондів на кшталт «United24», БФ «Повернись живим» та «Армія SOS» [8, с. 44].

Від початку російського повномасштабного вторгнення на рахунок фондів українці та іноземці перерахували понад 33,9 млрд грн. Загалом хоча повномасштабне вторгнення Росії й зумовило кількісне зменшення НУО в Україні, утім воно стало тригером до радикального збільшення числа нових благодійних організацій, що тим самим змінило всю структурну палітру українських НУО. Скажімо, упродовж 2022 року кількість благодійних об'єднань (благодійних фондів, благодійних організацій, громадських організацій, волонтерських організацій) зросла з 830 до 6367 одиниць або у дев'ять разів (!). Зросла присутність таких організацій і в медіапросторі. Відповідно до низки досліджень, зокрема контент-аналізу та медіа-моніторингу з лютого по листопад 2022 року кількість згадок про благодійні організації зросла з 9398 до 97940, або більш як у десять разів. У ЗМІ та соцмережах у цей час з'явилося близько 600 тис. повідомлень та згадок про благодійні організації. ТОП-20 організацій за кількістю згадок в медіапросторі очолює БФ «Повернись живим», на другому місці – United24, на третьому – ГО «Справа громад». За кількістю повідомлень (припадає 131246 повідомлень) про діяльність громадських та благодійних організацій домінують загальноукраїнські ЗМІ. Решта повідомлень припадає на регіональні ЗМІ, де домінує м. Київ (19537 публікацій) [8, с. 17–18].

Фонд «Повернись живим» є одним із найбільших, що збирає допомогу для ЗСУ. Вже за півроку від початку повномасштабної війни до цього фонду було перераховано благодійних внесків на суму 3,12 млрд грн. [16]. Організація «Армія SOS» працює у

напрямках реалізації таких проєктів, як забезпечення постачання для української армії засобів радіоелектронної розвідки, безпілотників, забезпечення авіарозвідки, програмного забезпечення для планування, розрахунків та орієнтування [2].

Тим не менш 10% НУО та благодійних організацій повністю не змогли або частково не змогли адаптуватися до роботи під час пандемії COVID-19, а 12% – не змогли пристосуватися до роботи в умовах війни. Відтак більшість НУО зіткнувшись із труднощами на тлі втрати фінансової підтримки змушені були зорієнтувати свої зусилля на створення безпечних умов для роботи, налагодження більш ефективної роботи з партнерами, скороченні кількості працівників.

Загалом НУО стикалися з фінансовими труднощами й до повномасштабної війни, однак з її початком такі труднощі стали ще більш відчутними. Як не дивно, але серед громадських та благодійних організацій, діючих до 24 лютого 2022 року, про фінансові труднощі повідомили 59,8%, а після початку війни – 49,6% [8, с. 33].

Врешті, як бачимо, відсоткова частка НУО, які не змогли адаптуватися до особливих умов часів пандемії та від початку повномасштабного вторгнення, не є вже надто значною. Адже більше ніж половина благодійних та громадських організацій так чи інакше змогла забезпечити своє існування й функціонування. Більше того, 91% НУО вдалося забезпечити збереження своєї команди під час пандемії COVID-19, а 88,3% НУО це вдалося зробити під час повномасштабної війни. Загалом, попри кількісне зростання громадських та благодійних організацій, з початком повномасштабної війни середня кількість активно залучених до них працівників скоротилася у 1,7 рази. Така ситуація породила кадрову проблему, супутно пов'язану з безпекою реально чи потенційно залученої команди.

При цьому дещо змінилася й структура фінансування таких організацій. Так, нині основними джерелами фінансування громадського сектора в Україні є фінансування з державного/місцевого бюджету, донорство та пожертви (зокрема й міжнародні благодійні внески й допомога української діаспори), надання соціальних послуг, членські, благодійні внески та донати, які складають понад третину всього матеріального забезпечення, а також комерційні проєкти самих НУО. Ще одним джерелом фінансового забезпечення НУО є міжнародні гранти (21,6%) та доходи від власної економічної (господарської) діяльності (15,3%) [9].

Тим часом змінився й профіль діяльності НУО, адже якщо до повномасштабного вторгнення пріоритетом для них були культура, спорт, туризм (36%), освіта (29,1%), то останнім часом такі пріоритети знизилися відповідно на 8,8% і 5,3%. Позаяк головним пріоритетом для благодійних організацій і НУО стала допомога ЗСУ та жертвам російської агресії, ветеранам та переселенцям. Тобто тут спостерігається зростання відповідно на 21,3% і на 25,7%. Більше того, 65,1% українських НУО створених після війни зосереджені саме на допомозі армії, а 61,8% сфокусовані на допомозі жертвам російської агресії [9].

Ще одним новопрофільним напрямом діяльності НУО, що був започаткований ще з 2014 року, стало сприяння документування вчинених Росією воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Задokumentовані факти стають підставою для відкриття майбутніх кримінальних проваджень проти Росії та притягнення до відповідальності воєнних злочинців. Саме завдяки такій діяльності НУО правозахисники отримують доступ до тимчасово окупованих українських територій. Задля такої діяльності створена спеціальна коаліція НУО, котра отримала назву «Україна. П'ята ранку» та включає в себе 30 правозахисних організацій та чотирьох незалежних експертів [4].

Зусилля коаліції спрямовані на документування міжнародних злочинів на території України у ході повномасштабної російсько-української війни, а також захисту її жертв. Коаліція акумулювала велику базу доказів, що архівуються за сприяння організації «*Mnemonic*» і сервісу *I-DOC*. Докази мають бути передані до національних та міжнародних органів кримінальної юстиції та використовуватимуться для доведення конкретних злочинів [20]. Коаліція, окрім документування та архівації доказів, співпрацює з міжнародними дослідницькими місіями на кшталт *USAID*, *INL* та *ОБСЄ*. Загалом же ця коаліція сприяє створенню спеціальних механізмів правосуддя та притягнення винних у скоєних злочинах в Україні до відповідальності.

При всьому позитиві набуття нового змісту діяльності НУО в експертному середовищі існують побоювання відносно того, що згорання важливих напрямів роботи НУО призведе до складнощів у їх надолужуванні, а то й цілковитій їх втраті. Адже 89% НУО оцінюють актуальність напряму власної діяльності й по завершенню війни в Україні. Відтак абсолютна більшість українських НУО, що виникли під час війни та/або адаптували

свою діяльність відповідно до воєнного стану, по завершенню війни спрямують свою участь на відбудову України. Відновлення України (матеріальне, соціальне, психологічне) та утвердження суспільної ідентичності буде абсолютно неможливим без участі/залучення громадського сектора.

Нині 87,7% громадських і благодійних організацій України планують долучитися до громадських ініціатив у гуманітарній допомозі після війни. Понад 50% громадських і благодійних організацій планують і близько 30% їх скоріш за все планують долучитися до повоєнної відбудови України [8].

Тим часом від початку повномасштабної російсько-української війни відбулося помітне скорочення осередків громадських та благодійних організацій на макрорегіональному рівні. На цьому тлі серед новостворених громадських та благодійних організацій значно менше стало локальних, тоді як збільшилася кількість загальнонаціональних та міжнародних організацій. При цьому навіть локальні організації мають філії в низці областей України, що певною мірою компенсує скорочення осередків НУО на регіональному рівні. Тобто російська повномасштабна війна, з одного боку, зумовила скорочення залученості й зменшення регіональних осередків НУО, проте з іншого – стала тригером не лише до кількісного зростання громадських та благодійних об'єднань але й сприяла активізації їхньої регіональної діяльності. Більше того, згідно з низкою соціологічних досліджень, від початку повномасштабного вторгнення зросла й кількість позитивних оцінок діяльності цих організацій. Так, до повномасштабного вторгнення 81,6% опитуваних респондентів задовільно та цілком задовільно оцінили діяльність НУО, однак вже після 24 лютого 2022 року їх кількість зросла до 90,1% [8, с. 27]. Для порівняння, згідно з дослідженням Фонду «Демократичні ініціативи» та Київського міжнародного інституту соціології, від 2005 року 26,1% опитуваних повністю довіряли НУО, тоді як 26,4% не довіряли цим організаціям, а 47% взагалі на той час ще не визначилися зі своїм ставленням до НУО [17, с. 24]. Як бачимо, по мірі наростання загроз нацбезпеці України популярність неурядових організацій підвищується.

Висновки. Суспільно-політична активність НУО в Україні наростала по мірі становлення державних інституцій та просування до демократії. Упродовж 1995–2022 років кількість НУО в Україні зросла з 400 одиниць

до 160 тис. Досить активною була й підтримка українських НУО з боку США на тлі політичних криз в Україні на кшталт касетного та кольчужного скандалів. Різка активізація діяльності українських НУО була пов'язана із забезпеченням вільних і чесних виборів. Особливого прояву так активність набула під час президентської виборчої компанії 2004 року, яка власне й сприяла стрімкому прискоренню формування українського громадянського суспільства. Після краху режиму В. Януковича, який проектував тиск проти українських НУО, їх діяльність різко активізувалася з початком гібридної агресії Росії проти України. Саме відтоді набуває популярності волонтерський рух, який змі-

нив цілі й завдання НУО, котрі зосередили свою діяльність у благодійній сфері. Під тиском НУО та громадянського суспільства було відрегульовано законодавче регулювання діяльності цих організацій, яке зокрема стосувалося реєстрації власності шляхом електронного декларування осіб, пов'язаних з діяльністю НУО. Нова хвиля сплеску волонтерської діяльності НУО була пов'язана з повномасштабним вторгненням Росії 24 лютого 2022 року. Волонтерська участь НУО, спрямована на допомогу ЗСУ, значно підвищила їх популярність серед українського населення, адже понад 90% опитуваних респондентів цілком задовільно оцінили діяльність неурядових організацій.

Література:

1. Андрійчук Т. С. Державна підтримка розвитку громадянського суспільства в Україні у 2007–2020 роках: стратегічні завдання та механізми реалізації. *Політологія. Соціологія. Право*. 2020. № 48. С. 36–42.
2. Армія SOS. Офіційний сайт організації. URL: <https://armysos.com.ua/uk>.
3. Білецький може бути агентом впливу Авакова – Фесенко. *Радіо Свобода*. 2020. 14 травня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30610528.html>.
4. Блог Коаліції «Україна. П'ята ранку». *LB.ua*. URL: https://lb.ua/blog/koalitsiia_ua5am.
5. В Україні зареєстровано 160 тисяч організацій громадянського суспільства. *ЗМІНА*. 2021. 22 листопада. URL: <https://zmina.info/news/v-ukrayini-zareyestrovano-160-tysyach-organizacij-gromadyanskogo-suspilstva/>.
6. Вахович І., Смолич Д. Неурядові організації: сутність поняття, ознаки, цілі та функції. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 46. URL: [file:///C:/Users/Oleg/Downloads/2045-Текст%20статті-1969-1-10-20230207%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Oleg/Downloads/2045-Текст%20статті-1969-1-10-20230207%20(1).pdf).
7. Горінов П., Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження. Київ: Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.
8. Громадянське суспільство України в умовах війни. Звіт за результатами дослідження. Київ, 2023. 64 с.
9. 77% громадських організацій допомагають ЗСУ, але прагнуть поступово повертатися до основних напрямів діяльності – результати дослідження. *Дм ЗМІ для змін*. 2023. 21 лютого. URL: <https://cs.detector.media/community/texts/185203/2023-02-21-77-gromadskykh-organizatsiy-dopomagayut-zsu-ale-pragnut-postupovo-povertatysya-do-osnovnykh-napryamiv-diyalnosti-rezultaty-doslidzhennya/>.
10. Дмитренко О. Інституційна спроможність неурядових організацій України: фінансовий аспект. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2020. Вип. 28. С. 48–55.
11. Закон України Про громадські об'єднання № 4572-VI від 22 березня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.
12. «Іракгейт» все ще свербить українським дипломатам. *Українська Правда*. 2002. 26 червня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2002/06/26/2989514/>.
13. Історія виборів: третього Президента в 2004 році Україна обирала у «три тури». *Опора*. 2021. 21 квітня. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/istoriia-viboriv-tretogo-prezidenta-v-2004-rotsi-ukrayina-obirala-u-tri-turi-23049>.
14. Мороз Н. Формування інституту неурядових організацій в контексті становлення громадянського суспільства України. *Гуманітарний журнал*. 2011. №3–4. С. 241–246.
15. НАЗК роз'яснило, які учасники ГО вільні від е-деклараций. *Українська Правда*. 2018. 29 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/03/29/7176186/>.
16. Повернись живим. Офіційна сторінка організації у FB. URL: <https://www.facebook.com/backandalive>.
17. Пожидаєв Є. Неурядові організації у суспільно-політичному житті України: межі участі та пріоритети діяльності. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 4(5). С. 19–26.
18. Порошенко передав Раді законопроект про національну безпеку. *Українська Правда*. 2018. 28 лютого. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/28/7173076/>.

19. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики. Указ Президента України. №1276 від 15 вересня 2005 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1276/2005#Text>.
20. Співпраця неурядового сектора та держави – це дорога з двостороннім рухом. LB.ua. 2023. 6 лютого. URL: https://lb.ua/blog/koalitsiia_ua5am/544923_spivpratsya_neuryadovogo_sektora.html.
21. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.
22. Україна: 30 років на європейському шляху. Ю. Якименко та ін. Київ: Заповіт, 2021. 392 с.
23. Українська Гельсінська спілка з прав людини. 2009 річний звіт. URL: <https://www.helsinki.org.ua/files/docs/1268648367.pdf>.
24. Українське волонтерство – явище унікальне. Йому завдячуємо суверенітетом. *Укрінформ*. 2017. 04 жовтня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2324579-ukrainske-volonterstvo-avise-unikalne-jomu-zavdacuemo-suverenitetom.html>.
25. Фонд «Відродження» і Джордж Сорос в Україні: кого фінансують і навіщо. *Всі разом*. 2021. 06 травня. URL: <https://vsirazom.ua/article/fond-vidrozhennya-i-dzhordzh-soros-v-ukrayini-kogo-finansuyut-i-navishho>.
26. Freedom House: Nations in Transit – Ukraine 2003. URL: <https://www.refworld.org/docid/473aff2d46.html>.
27. Freedom House: Nations in Transit 2013 – Ukraine. URL: <https://www.refworld.org/docid/51c1680d27.html>.
28. Freedom House: Nations in Transit 2016 – Ukraine. URL: <https://www.ecoi.net/de/dokument/1011468.html>.
29. Freedom House: Nations in Transit 2018 – Ukraine. URL: <https://www.refworld.org/docid/5b3cc262a.html>.
30. Freedom in the World 2019. Ukraine. URL: <https://freedomhouse.org/uk/country/ukraine/freedom-world/2019>.
31. Freedom House: Nations in Transit 2020 – Ukraine. URL: <https://freedomhouse.org/uk/country/ukraine/nations-transit/2020>.
32. Freedom House: Nations in Transit 2021 – Ukraine. URL: https://freedomhouse.org/uk/country/ukraine/nations-transit/2021#footnoteref123_6ind9ur.
33. Freedom House: Nations in Transit 2022 – Ukraine. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/nations-transit/2022>.

References:

1. Andriichuk, T. S. (2020). Derzhavna pidtrymka rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini u 2007–2020 rokakh: stratehichni zavdannia ta mekhanizmy realizatsii [State support for the development of civil society in Ukraine in 2007–2020: strategic tasks and implementation mechanisms]. *Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, 48, 36–42.
2. Armiiia SOS. Ofitsiinyi sait orhanizatsii [Army SOS. Official website of the organization]. Retrieved from <https://armysos.com.ua/uk>.
3. Biletskyi mozhe buty ahentom vplyvu Avakova – Fesenko (2020). [Biletskyi may be an agent of influence between Avakov and Fesenko]. *Radio Svoboda*, 14 travnia. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/30610528.html>.
4. Bloh Koalitsii «Ukraina. Piata ranku» [Blog of the Coalition "Ukraine. Five in the morning"]. *LB.ua*. Retrieved from https://lb.ua/blog/koalitsiia_ua5am.
5. V Ukraini zareiestrovano 160 tysiach orhanizatsii hromadianskoho suspilstva (2021) [160.000 civil society organizations are registered in Ukraine]. *ZMINA*, 22 lystopada. Retrieved from <https://zmina.info/news/v-ukrayini-zareyestrovano-160-tysyach-organizacij-gromadyanskogo-suspilstva/>.
6. Vakhovych, I. & Smolych D. (2022). Neuriadovi orhanizatsii: sutnist poniattia, oznaky, tsili ta funktsii [Non-governmental organizations: the essence of the concept, characteristics, goals and functions]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 46. Retrieved from file:///C:/Users/Oleg/Downloads/2045-Tekst%20statti-1969-1-10-20230207%20(1).pdf.
7. Horinov, P. & Drapushko, R. (2022). Volonterska diialnist v Ukraini: sotsialno-pravove doslidzhennia [Voluntary activity in Ukraine: a socio-legal study]. Kyiv: Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky.
8. Hromadianske suspilstvo Ukrainy v umovakh viiny. Zvit za rezultatamy doslidzhennia (2023). [Civil society of Ukraine in the conditions of war. Report on the results of the study]. Kyiv.
9. 77% hromadskykh orhanizatsii dopomahaiut ZSU, ale prahnut postupovo povertatysia do osnovnykh napriamiv diialnosti – rezultaty doslidzhennia (2023). [77% of public organizations help the Armed Forces, but they strive to gradually return to the main areas of activity – the results of the study]. *Dn ZMI dlia zmin*, 21 liutoho. Retrieved from <https://cs.detector.media/community/texts/185203/2023-02-21-77-gromadskykh>.

organizatsiy-dopomagayut-zsu-ale-pragnut-postupovo-povertatysya-do-osnovnykh-napryamiv-diyalnosti-rezultaty-doslidzhennya/.

10. Dmytrenko, O. (2020). Instytutsiina spromozhnist neuriadovykh orhanizatsii Ukrainy: finansovyi aspect [Institutional capacity of non-governmental organizations of Ukraine: financial aspect]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriya 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin*, 28, 48–55.

11. Zakon Ukrainy Pro hromadski obiednannia № 4572-VI vid 22 bereznia 2012 roku [Law of Ukraine On Public Associations No. 4572-VI of March 22, 2012]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.

12. «Irakheit» vse shche sverbyt ukrainskym dyplomatom (2022). ["Iraqgate" still itches Ukrainian diplomats]. *Ukrainska Pravda*, 26 chervnia. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2002/06/26/2989514/>.

13. Istoriiia vyboriv: tretogo Prezydenta v 2004 rotsi Ukraina obyrala u «try tury» (2021). [Election history: in 2004, Ukraine elected the third President in "three rounds"]. *Opora*, 21 kvitnia. Retrieved from <https://www.oporaua.org/vybory/istoriia-vivoriv-tretogo-prezidenta-v-2004-rotsi-ukrayina-obirala-u-tri-turi-23049>.

14. Moroz, N. (2011). Formuvannia instytutu neuriadovykh orhanizatsii v konteksti stanovlennia hromadianskoho suspilstva Ukrainy [The formation of the institute of non-governmental organizations in the context of the formation of civil society of Ukraine]. *Humanitarnyi zhurnal*, 3–4, 241–246.

15. NAZK roziasnylo, yaki uchasyky HO vilni vid e-deklaratsii (2018). [NAZK clarified which members of NGOs are exempt from e-declarations]. *Ukrainska Pravda*, 29 bereznia. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2018/03/29/7176186/>.

16. Povernys zhyvym [Come back alive]. *Ofitsiina storinka orhanizatsii u FB*. Retrieved from <https://www.facebook.com/backandalive>.

17. Pozhydaiev Ye. (2007). Neuriadovi orhanizatsii u suspilno-politychnomu zhytti Ukrainy: mezhi uchasti ta priorityety diialnosti [Non-governmental organizations in the social and political life of Ukraine: limits of participation and priorities of activity]. *Stratehichni priorityety*, 4(5), 19–26.

18. Poroshenko peredav Radi zakonoproekt pro natsionalnu bezpeku (2018). [Poroshenko handed the draft law on national security to the Council]. *Ukrainska Pravda*, 28 liutoho. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/28/7173076/>.

19. Pro zabezpechennia uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky [On ensuring public participation in the formation and implementation of state policy]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy. № 1276 vid 15 veresnia 2005 roku*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1276/2005#Text>.

20. Spivpratsia neuriadovoho sektora ta derzhavy – tse doroha z dvostoronnim rukhom (2023). [Cooperation between the non-governmental sector and the state is a two-way street]. *LB.ua*, 6 liutoho. Retrieved from https://lb.ua/blog/koalitsiia_ua5am/544923_spivpratsya_neuryadovogo_sektora.html.

21. Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii [Charter of the United Nations]. Retrieved from https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.

22. Ukraina: 30 rokiv na yevropeiskomu shliakhu. Yu. Yakymenko ta in (2021). [22. Ukraine: 30 years on the European path. Yu. Yakymenko and others]. Kyiv: Zapovit.

23. Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny. richnyi zvit. (2009). [Ukrainian Helsinki Union for Human Rights. 2009 annual report]. Retrieved from <https://www.helsinki.org.ua/files/docs/1268648367.pdf>.

24. Ukrainske volonterstvo – yavyshe unikalne. Yomu zavdiachuiemo suverenitetom (2017). [Ukrainian volunteering is a unique phenomenon. We owe him our sovereignty]. *Ukrinform*, 04 zhovtnia. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2324579-ukrainske-volonterstvo-avise-unikalne-jomu-zavdacuemo-suverenitetom.html>.

25. Fond «Vidrodzhennia» i Dzhordzh Soros v Ukraini: koho finansuiut i navishcho (2021). [The Renaissance Foundation and George Soros in Ukraine: who is financed and why]. *Vsi razom*, 06 travnia. Retrieved from <https://vsirazom.ua/article/fond-vidrodzhennya-i-dzhordzh-soros-v-ukrayini-kogo-finansuyut-i-navishho>.

26. Freedom House: Nations in Transit – Ukraine 2003. Retrieved from <https://www.refworld.org/docid/473aff2d46.html>.

27. Freedom House: Nations in Transit 2013 – Ukraine. Retrieved from <https://www.refworld.org/docid/51c1680d27.html>.

28. Freedom House: Nations in Transit 2016 – Ukraine. Retrieved from <https://www.ecoi.net/de/dokument/1011468.html>.

29. Freedom House: Nations in Transit 2018 – Ukraine. Retrieved from <https://www.refworld.org/docid/5b3cc262a.html>.

30. Freedom in the World 2019. Ukraine. Retrieved from <https://freedomhouse.org/uk/country/>

31. Freedom House: Nations in Transit 2020 – Ukraine. Retrieved from <https://freedomhouse.org/uk/country/ukraine/nations-transit/2020>.

32. Freedom House: Nations in Transit 2021 – Ukraine. Retrieved from https://freedomhouse.org/uk/country/ukraine/nationstransit/2021#footnoteref123_6ind9ur.

33. Freedom House: Nations in Transit 2022 – Ukraine. Retrieved from <https://freedomhouse.org/country/ukraine/nations-transit/2022>.

УДК 351

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3\(69\)-5](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3(69)-5)

Катерина МАЙСТРЕНКО

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування,
Міжрегіональна Академія управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, Київ, Україна, 03039
e-mail: kate.maistr@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8586-9271

Ольга БІЛИК

кандидат економічних наук, доцент кафедри публічного управління, адміністрування та міжнародної
економіки, Білоцерківський національний аграрний університет, пл. Соборна, 8/1, Біла Церква,
Україна, 09117

ORCID: 0000-0002-7493-6595

Kateryna MAISTRENKO

Candidate of Sciences in Public Administration Associate Professor of the Department of Public
Administration, Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska str., Kyiv, Ukraine, 03039

ORCID: 0000-0001-8586-9271

Olha BILYK

Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer at the Department of Public Management, Administration
and International Economy, Bila Tserkva National Agrarian University, 8/1, Soborna square, Bila Tserkva,
Ukraine, 03039

ORCID: 0000-0002-7493-6595

РОЛЬ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ В ДОСЯГНЕННІ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ДОСВІД ПУБЛІЧНОГО СЕКТОРА В УКРАЇНІ

THE ROLE OF STRATEGIC PLANNING IN ACHIEVING THE GOALS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: THE EXPERIENCE OF THE PUBLIC SECTOR IN UKRAINE

Авторами досліджено, що на сьогоднішній день в Україні роль стратегічного планування в досягненні цілей сталого розвитку в публічному секторі України відіграє важливу роль. Аналізуються ключові аспекти стратегічного планування, такі як визначення напрямків розвитку, координація та співпраця між державними органами та зацікавленими сторонами, врахування інтересів громадськості та оптимізація ресурсів. Досвід публічного сектора в Україні використовується для підтвердження ролі стратегічного планування у досягненні цілей сталого розвитку. Досліджено, що загальний огляд теми і стимулює інтерес до подальшого вивчення ролі стратегічного планування в сфері сталого розвитку. З'ясовано, що детальніше розглядається роль стратегічного планування в контексті сталого розвитку в публічному секторі України. Зокрема, наголошується на значенні стратегічного планування як інструменту для створення системного потенціалу, необхідного для досягнення цілей розвитку країни. Цей потенціал включає фінансові, сировинні та людські ресурси, а також вироблену продукцію та надані послуги, що підтримуються сформованим позитивним іміджем. Підкреслюється відсутність чіткої стратегії розвитку, недостатня участь громадськості та стейкхолдерів, недостатня координація між державними органами та недостатня фінансова підтримка. Зазначається, що вирішення цих проблем є важливим завданням для досягнення поставлених цілей сталого розвитку. Визначено значення стратегічного планування як інструменту, що допомагає забезпечити цілісний розвиток держави на довгострокову перспективу. Він включає в себе визначення напрямків державної політики, формування цілей та завдань розвитку, забезпечення участі громадськості та аналізу державної політики. Підкреслюється необхідність чутливості стратегічного планування до глобальних політичних змін.

Ключові слова: стратегічне планування, публічний сектор, роль, досвід, проблеми, виклики, координація, фінансова підтримка.

The authors researched that today in Ukraine, the role of strategic planning in achieving the goals of sustainable development in the public sector of Ukraine plays an important role. Key aspects of strategic planning are analyzed, such as defining development directions, coordination and cooperation between government bodies and stakeholders, taking public interests into account and optimizing resources. The experience of the public sector in Ukraine is used to confirm the role of strategic planning in achieving the goals of sustainable development. It was found that

a general overview of the topic stimulates interest in further studying the role of strategic planning in the field of sustainable development. It was found that the role of strategic planning in the context of sustainable development in the public sector of Ukraine is considered in more detail. In particular, it emphasizes the importance of strategic planning as a tool for creating the system potential necessary to achieve the country's development goals. This potential includes financial, raw and human resources, as well as manufactured products and provided services supported by a positive image. The lack of a clear development strategy, insufficient participation of the public and stakeholders, insufficient coordination between state bodies and insufficient financial support are emphasized. It is noted that solving these problems is an important task for achieving the set goals of sustainable development. The importance of strategic planning as a tool that helps to ensure the integral development of the state for the long term is determined. It includes determining the directions of state policy, forming development goals and objectives, ensuring public participation and analyzing state policy. The need for sensitivity of strategic planning to global political changes is emphasized.

Key words: *strategic planning, public sector, role, experience, problems, challenges, coordination, financial support.*

Постановка проблеми. Загальна постановка проблеми полягає в тому, що у публічному секторі України існують виклики та проблеми, які ускладнюють досягнення цілей сталого розвитку через недостатню ефективність стратегічного планування. Деякі з цих проблем включають відсутність чіткої стратегії розвитку, недостатню участь громадськості та стейкхолдерів, недостатню координацію між державними органами та недостатню фінансову підтримку для реалізації стратегічних планів. Вирішення цих проблем є ключовим завданням для забезпечення сталого розвитку країни і досягнення поставлених цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми ролі стратегічного планування в досягненні цілей сталого розвитку: досвіду публічного сектора в Україні досліджували такі науковці, як: О. Берданова, В. Вакуленко, І. Валентюк, А. Ткачук та інші.

Мета статті. Мета статті розкрити роль стратегічного планування в досягненні цілей сталого розвитку в публічному секторі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегічне планування відіграє важливу роль у досягненні цілей сталого розвитку, особливо в контексті публічного сектору в Україні. Стратегічне планування є процесом формулювання довгострокових цілей та визначення шляхів досягнення цих цілей. Це систематичний підхід, який дозволяє визначити пріоритети, розподілити ресурси та забезпечити координацію дій усіх зацікавлених сторін.

Доречно наголосити, що однією з головних переваг стратегічного планування є здатність публічного сектора в Україні до визначення довгострокової візії розвитку та створення стратегічних цілей національного рівня. Це дозволяє уряду та публічним установам працювати на користь сталого розвитку країни, ураховуючи потреби сьогодення та майбутніх поколінь.

Крім того, стратегічне планування також сприяє покращенню управління та ефективності використання ресурсів. Воно допомагає визначити пріоритетні напрямки діяльності, розробити детальні плани та програми дій, а також оцінити можливі ризики та вплив здійснюваних заходів на стале економічне, соціальне та екологічне зростання [9, с. 102].

Варто розглянути, що Україна має свій досвід впровадження стратегічного планування в публічний сектор. Наприклад, в країні була розроблена та затверджена Стратегія сталого розвитку «Україна-2020». Цей документ визначав основні цілі та завдання розвитку країни на період до 2020 року. Стратегія передбачала реформи в різних сферах, включаючи економіку, енергетику, соціальний захист, охорону здоров'я та інфраструктуру. Вона стала основою для розвитку конкретних програм та проєктів у різних секторах економіки.

Крім того, український уряд активно працює над розвитком нової стратегії сталого розвитку на період після 2020 року. Залучення громадськості, експертів та зацікавлених сторін в процес стратегічного планування стало важливим етапом. Це дозволяє забезпечити широку підтримку, урахувати потреби громадян та стейкхолдерів, а також забезпечити взаємодію між різними секторами суспільства для досягнення спільних цілей [6].

Загалом, стратегічне планування є важливим інструментом для досягнення цілей сталого розвитку в публічному секторі України. Його впровадження сприяє формуванню довгострокової візії розвитку, поліпшенню управління та ефективного використанню ресурсів, а також залученню широкої підтримки громадськості та співпраці між різними секторами суспільства.

На думку вченого К. Войціцького [3, с. 41–47], який вважає, що роль стратегічного планування в досягненні цілей сталого розвитку в публічному секторі України, важливо зазначити деякими аспектами:

– *інтеграція сталих розвиткових цілей*: Стратегічне планування допомагає забезпечити інтеграцію сталих розвиткових цілей, таких як економічний розвиток, соціальна справедливість, екологічна стійкість та інші, у політики та програми розвитку. Це дозволяє створити більш узгоджену та збалансовану стратегію, що сприяє сталому зростанню та забезпеченню добробуту населення;

– *впровадження інновацій та технологій*: Стратегічне планування допомагає впроваджувати інноваційні підходи та технології в публічний сектор, що сприяє підвищенню його ефективності та продуктивності. Наприклад, застосування цифрових технологій може поліпшити якість послуг, сприяти прозорості та забезпечити ефективне використання ресурсів;

– *моніторинг та оцінка результативності*: Стратегічне планування включає в себе механізми моніторингу та оцінки результативності досягнення поставлених цілей. Це дозволяє зважати на досягнення, розпізнавати проблемні сфери та вносити коригування в стратегію. Інформація, отримана в результаті моніторингу, надає можливість зробити обґрунтовані рішення та вдосконалити процеси управління;

– *партнерство та співпраця*: Стратегічне планування сприяє залученню різних зацікавлених сторін, включаючи громадські організації, приватний сектор, академічну спільноту та інші стейкхолдери. Це сприяє побудові партнерства та співпраці для спільного досягнення сталого розвитку. Відкритий та виключний процес стратегічного планування дозволяє розглядати різні погляди та ідеї, що збагачує стратегію та сприяє підвищенню її ефективності.

Важливо зазначити, що стратегічне планування є необхідним інструментом для досягнення цілей сталого розвитку в публічному секторі України. Воно допомагає визначити пріоритети, залучити ресурси, впровадити інновації та забезпечити взаємодію між різними зацікавленими сторонами. Інтеграція сталих розвиткових цілей, моніторинг результативності та партнерство грають важливу роль у цьому процесі [2].

Крім того, забезпечення рівного доступу та соціальної справедливості стратегічного планування дозволяє уряду та публічному сектору враховувати потреби та інтереси різних груп населення, зокрема вразливих та соціально-економічно відсталих груп. Це сприяє забезпеченню рівного доступу до ресурсів, послуг та можливостей, а також зменшенню соціальної нерівності.

Варто наголосити, що гармонізація з міжнародним зобов'язанням стратегічного планування враховує міжнародні зобов'язання та стандарти сталого розвитку, зокрема цілі сталого розвитку ООН. Це допомагає уряду впроваджувати політики та програми, які сприяють досягненню цих глобальних цілей та забезпечують відповідність національних стратегій до міжнародних стандартів [1, с. 121].

Слід додати, що адаптація до змін клімату та викликів сталого розвитку стратегічного планування дозволяє уряду враховувати зміни клімату, екологічні виклики та інші сталі розвиткові проблеми. Це сприяє розробці та впровадженню заходів, спрямованих на зменшення впливу на довкілля, збереження природних ресурсів та підвищення стійкості економіки до зовнішніх шоків.

Отож, довіра громадськості та прозорості стратегічного планування, яке здійснюється з врахуванням інтересів та думки громадськості, сприяє підвищенню довіри до уряду та публічного сектора. Прозорість у процесі планування та розробки стратегії дозволяє громадськості бути в курсі та брати активну участь у вирішенні важливих питань сталого розвитку.

Крім того, організація та урядові структури в Україні активно впроваджують стратегічне планування для досягнення цілей сталого розвитку. Цей підхід дозволяє створювати довгострокову візію, координувати дії та ресурси, залучати різні стейкхолдери та впроваджувати інноваційні рішення. Результатом є більш ефективне та стійке розвиток країни, який відповідає потребам сучасного суспільства та сприяє підвищенню якості життя громадян [8, с. 244].

Доречно зауважити, що інтеграція глобальних зобов'язань України може продовжувати працювати над адаптацією своїх стратегічних планів та програм до глобальних зобов'язань, таких як Зелений курс Європейського Союзу чи Паризька угода про зміну клімату. Це включає в себе розробку політик та заходів, спрямованих на зменшення впливу на довкілля, стимулювання екологічно чистого енергетичного сектора, розвиток сталого туризму та інші аспекти сталого розвитку [4].

Крім того, посилення регіонального розвитку враховуючи регіональні особливості та потреби є важливим аспектом стратегічного планування для досягнення сталого розвитку. Україна може зосередитись на розвитку регіональних стратегій, які враховують конкретні потреби та можливості кожного регіону, сприяють рівномірному розподілу ресур-

сів та стимулюють економічне зростання та соціальну справедливість.

Важливо зазначити, що цифрова трансформація впровадження цифрових технологій і інновацій є важливим елементом стратегічного планування в контексті сталого розвитку. Україна може продовжувати розвивати свої цифрові ініціативи, які сприяють покращенню якості життя громадян, підвищенню ефективності державних послуг, розвитку електронної комерції та зеленої економіки [5].

Окрім цього, підвищення ефективності управління удосконалення системи управління та моніторингу є важливим аспектом стратегічного планування. Впровадження інструментів ефективного моніторингу, оцінки та звітності допоможе уряду оцінювати досягнення поставлених цілей та вносити корективи в стратегічні плани.

Враховуючи постійну зміну умов та викликів, стратегічне планування в публічному секторі України повинне бути гнучким, відкритим для інновацій та активно взаємодіяти з різними зацікавленими сторонами. Це дозволить досягнути сталого розвитку та покращення якості життя громадян України [7, с. 232].

Слід додати, що Процес стратегічного управління дозволяє досягти наступних основних результатів:

– *створення системного потенціалу*: Стратегічне управління сприяє створенню системи, що має потенціал для досягнення цілей розвитку країни. Цей потенціал включає фінансові, сировинні та людські ресурси, а також вироблену продукцію та надані послуги, які відповідають потребам ринку. Крім того, це допомагає формувати позитивний імідж країни;

– *забезпечення цілісного розвитку держави на довгострокову перспективу*: Стратегічне управління сприяє збереженню цілісного розвитку держави на довгострокову перспективу. Це означає визначення напрямків державної політики, формування цілей та завдань розвитку держави, залучення громадськості до процесу стратегічного управління, ефективну взаємодію між різними рівнями державних органів влади, а також аналіз та оцінку державної політики з урахуванням глобальних політичних змін.

Отже, стратегічне управління допомагає країні створити міцні основи для сталого розвитку, спрямовуючи ресурси та зусилля на досягнення стратегічних цілей і забезпечуючи цілісність та ефективність управління.

Висновок. У висновку можна підкреслити, що стратегічне планування відіграє важливу роль у досягненні цілей сталого розвитку в публічному секторі України. Цей процес дозволяє уряду визначити пріоритети, залучити ресурси, розробити стратегію та впровадити необхідні ініціативи для сталого розвитку. Відкритість, участь громадськості та партнерство з різними зацікавленими сторонами є ключовими елементами успішного стратегічного планування.

Отже, подальший розвиток стратегічного планування може включати інтеграцію глобальних зобов'язань, зосередження на регіональному розвитку, цифрову трансформацію та підвищення ефективності управління. Забезпечення сталого розвитку вимагає постійної адаптації та вдосконалення стратегічного планування відповідно до мінливих умов та викликів.

Література:

1. Берданова О. В., Вакулєнко В. М., Валєнтюк І. В., Ткачук А. Ф. Стратегічне планування розвитку об'єднаної територіальної громади. Київ 2017 р. С. 121.
2. Бріль М. Стратегія основа становлення та розвитку ОТГ. *Місцеве самоврядування*. № 5, 2018 р. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2018/may/issue-5/article-36538.html> Дата звернення 16.06.2023 р.
3. Войціцька К. М. Економічний розвиток урбанізованих територій як наукове дослідження в сфері публічного управління. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022 р. Вип. 3. С. 41–47.
4. Ковалівська С. В., Бараннік В. О. Запровадження механізмів досягнення цілей сталого розвитку в Україні у міжрегіональному співробітництві. Аналітична записка. Київ : НІСД, 2021. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-01/csr.pdf>.
5. Латинін М. А., Лукашов О. О. Концептуальні підходи до державного регулювання стратегічного розвитку регіону за кордоном. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". 2017 р. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_9_5 Дата звернення 16.06.2023 р.
6. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. *Офіц. вісн. України*. 2020 р.
7. Романюк С. А. Теорія та практика стратегічного управління. Науковий вісник : монографія. Київ : НАДУ, 2019 р. С. 232.
8. Сментина Н. В., Фіалковська А. А. Стратегічне планування місцевого розвитку. Навч. посіб. 2019 р. С. 244.

9. Шершньова З.Є. Комплексні стратегії у стратегічному розвитку корпоративних структур. *Вісник Хмельницького національного ун-ту*. 2017 р, № 2, Том 2. С. 99–103.

References:

1. Berdanova O. V., Vakulenko V. M., Valentiuk I. V., Tkachuk A. F. (2017). *Stratehichne planuvannia rozvytku obiednanoi terytorialnoi hromady*. Kyiv. S. 121.
2. Bryl M. (2018). *Stratehiia osnova stanovlennia ta rozvytku OTH. Mistseve samovriaduvannia*. № 5. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2018/may/issue-5/article-36538.html>.
3. Voitsitska K. M. (2022). *Ekonomichni rozvytok urbanizovanykh terytorii yak naukove doslidzhennia v sferi publicznego upravlinnia*. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*. Vyp. 3, S. 41–47.
4. Kovalivska S. V., Barannik V. O. (2021). *Zaprovadzhennia mekhanizmiv dosiahnennia tsilei staloho rozvytku v Ukraini u mizhrehionalnomu spivrobitnytstvi*. *Analitichna zapyska*. Kyiv : NISD. Retrieved from <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-01/csr.pdf>
5. Latynin M. A., Lukashov O. O. (2017). *Kontseptualni pidkhody do derzhavnoho rehuliuвання stratehichnoho rozvytku rehionu za kordonom*. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka"*. № 9. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_9_5.
6. *Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021–2027 roky : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5 serpnia 2020 r. № 695*. *Ofits. visn. Ukrainy*.
7. Romaniuk S. A. (2019). *Teoriia ta praktyka stratehichnoho upravlinnia*. *Naukovyi visnyk : monohrafiia*. Kyiv : NADU. S. 232.
8. Smentyna N. V., Fialkovska A. A. (2019). *Stratehichne planuvannia mistsevoho rozvytku*. *Navch. posib.* S. 244.
9. Shershnova Z. Ye. (2017). *Kompleksni stratehii u stratehichnomu rozvytku korporatyvnykh struktur*. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho un-tu*. № 2, Том 2. С. 99–103.

УДК 32.019.5

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3\(69\)-6](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3(69)-6)

Єгор МІНЕНКО

аспірант навчально-наукового інституту права та політології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, Київ, Україна, 01601

ORCID: 0000-0001-7169-3252

Yehor MINENKO

Postgraduate Student at the Educational and Research Institute of Law and Political Science, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, 9, Pyrogova str., Kyiv, Ukraine, 01601

ORCID: 0000-0001-7169-3252

ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ НА СУСПІЛЬНО-ДЕРЖАВНУ СТАБІЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ МЕТОДІВ ТА НАСЛІДКІВ

THE IMPACT OF RUSSIAN PROPAGANDA ON THE SOCIAL AND STATE STABILITY OF UKRAINE: ANALYSIS OF METHODS AND CONSEQUENCES

24 лютого 2022 року Росія розпочала великомасштабне військове вторгнення в Україну, перетворивши восьмирічну агресію на надзвичайне звірство. Російські війська вчинили геноцид українського народу, вбиваючи дітей та руйнуючи міста.

Основною метою так званої спеціальної військової операції Росії було втілення путінського нарративу про «демлітаризацію» та «денацифікацію» України, щоб припинити нібито геноцид населення ДНР та ЛНР. Протягом восьми років Росія вела «операцію впливу», спрямовану на просування своєї точки зору на війну, ігноруючи альтернативні погляди.

Крім того, Росія активно замінює українські медіа на окупованих територіях своїми, щоб поширювати власну пропаганду та дезінформацію. Це призводить до того, що громадяни не мають доступу до об'єктивної інформації про події.

Стаття розглядає питання, пов'язані з явищами інформаційної безпеки та впливом пропаганди на суспільні процеси та державну стабільність. Шляхом теоретичного аналізу було визначено основні інструменти російської політичної пропаганди, спрямовані на підрих політичної стабільності в Україні.

Інформаційна безпека охоплює широкий спектр аспектів, включаючи технічні, соціально-політичні, культурні та економічні фактори. Це вимагає комплексного підходу до забезпечення ефективного захисту інформації, який включає в себе різні аспекти, такі як технічні, організаційні, правові та навчальні.

Актуальність дослідження обумовлена недостатньою вивченістю пропагандистських впливів на суспільні процеси на прикладі російсько-української війни.

Основою російської антиукраїнської пропаганди є міфологізація масової свідомості та створення викривленої картини світу. Російська пропаганда використовує різноманітні міфи, які створюють віртуальну реальність (інформаційну бульбашку), в яку занурюються як звичайні люди, так і їхні лідери думок.

Ключові слова: Інформаційна безпека, пропаганда, інформаційні впливи, національна безпека, державна стабільність.

On February 24, 2022, Russia launched a large-scale military invasion of Ukraine, turning eight years of aggression into an extraordinary atrocity. Russian troops have committed genocide against the Ukrainian people, killing children and destroying cities.

The main goal of Russia's so-called "special military operation" was to implement Putin's narrative of "demilitarization" and "denazification" of Ukraine in order to stop the alleged genocide of the population of the DPR and LPR. For eight years, Russia has been conducting an "influence operation" aimed at promoting its view of the war, ignoring alternative views.

In addition, Russia has been actively replacing Ukrainian media in the occupied territories with its own to spread its own propaganda and disinformation. This leads to the fact that citizens do not have access to objective information about events.

The article addresses issues related to information security and the impact of propaganda on social processes and state stability. Through theoretical analysis, the author identifies the main tools of Russian political propaganda aimed at undermining political stability in Ukraine.

Information security covers a wide range of aspects, including technical, socio-political, cultural and economic factors. This requires a comprehensive approach to ensuring effective information protection, which includes various aspects, such as technical, organizational, legal and educational.

The relevance of the study is due to the insufficient study of propaganda influences on social processes on the example of the Russian-Ukrainian war.

The basis of Russian anti-Ukrainian propaganda is the mythologization of mass consciousness and the creation of a distorted picture of the world. Russian propaganda uses a variety of myths that create a virtual reality (information bubble) in which both ordinary people and their opinion leaders are immersed.

Key words: Information security, propaganda, information influences, national security, state stability.

Постановка проблеми. Однією з основних платформ для поширення дезінформації є офіційні російські телевізійні канали, які активно використовуються для пропаганди серед населення на тимчасово окупованих територіях. Росія також вдається до використання соціальних мереж, таких як Telegram та Facebook, для дискредитації України та поширення дезінформації. З початком війни термін «фейкові новини» став широко вживаним для опису фальсифікованої та спотвореної інформації [1].

Російські лідери та окупанти активно використовують символіку "V" та "Z" як частину своєї ідеології. Ідеологія, пов'язана з цими символами, проникла в більшість аспектів життя російського суспільства. Російських школярів змушують підтримувати збройну агресію, використовуючи цю символіку. На окупованих територіях ці символи можна побачити всюди, навіть на зруйнованих будівлях і транспортних засобах.

Не можна ігнорувати також роль президента Білорусі Олександра Лукашенка, який є одним з ключових пропагандистів кремлівської ідеології та викривленої реальності.

Основним завданням російської пропаганди на території України є підриг довіри населення до власної держави та державних інститутів з метою розколу українського суспільства, посилення соціальних, регіональних та мовних конфліктів, підригу національної безпеки та обороноздатності країни, зменшення довіри до Заходу, зокрема Європейського Союзу та НАТО, формування позитивного іміджу росії та її політики на території України тощо.

Мета і завдання статті. Метою статті є здійснення комплексного аналізу методів та прийомів російської пропаганди, основних інструментів військової пропаганди, визначення ключових наративів російської пропаганди у контексті російсько-української війни, надання конкретних рекомендацій щодо боротьби з російською пропагандою та дезінформацією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Було проаналізовано останні дослідження та публікації вітчизняних фахівців у сфері інформаційної політики, зокрема К. Захаренка, Г. Ситника, Н. Васильєва, В. Бебика, О. Золотар, Р. Марутян, Б. Кормича, Г. Почепцова та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пропаганда має на меті спонукати індивідів до певної поведінки чи прийняття конкретної точки зору. У зв'язку з початком воєнних дій на території України, російські медіаінституції ініціювали кампанію, спрямовану на формування толерантного ставлення населення країни до збройного конфлікту.

Створення пропаганди базується на використанні різноманітних прийомів, які мають підґрунтя в соціальній психології та психологічних дослідженнях. Багато з цих методів можна класифікувати як логічні помилки, оскільки вони включають в себе аргументацію, яка може бути переконливою, але не завжди відповідає критеріям надійності.

Використання епізодичних доказів є одним із методів, який використовують пропагандисти, вибираючи приклади, що підтримують необхідні наративи. Ці приклади можуть бути використані для переконання громадськості підтримати конкретну точку зору та ігнорувати контраргументи. Під час воєнних дій російських військових в Україні слово «нацист» стало ярликом. Коли Путін оголосив про свою «спеціальну воєнну операцію» в лютому, він закликав українських солдатів до державного перевороту і назвав нинішній режим в Україні «купкою наркоманів і неонацистів». Відтоді слово «нацисти» стало невід'ємною частиною політичної риторики.

Наступний метод, який використовується в пропаганді, – це «свідчення авторитетних особистостей». Цей метод полягає в використанні імен знаменитостей для просування певної ідеї, оскільки люди схильні довіряти, захоплюватися та розглядати знаменитостей як приклад для наслідування. Таким чином, знаменитість стає інструментом пропаганди.

Ще один метод – «гнилий оселедець», який полягає в використанні неправдивих звинувачень з метою дискредитації особи та відволікання уваги громадськості від важливих питань, таких як вибори, соціальні проблеми тощо. Пропагандисти та піарники вибирають скандальні теми для створення неправдивих звинувачень, які можуть бути пов'язані з криміналом, жорстоким поводженням з дітьми, зв'язками з мафією, спецслужбами чи іноземними урядами.

Риторичний прийом використовується російськими пропагандистами для відволі-

кання уваги громадськості від неприємних тем. Пропагандисти часто використовують цю тактику, «переводячи стрілки» на Захід.

З кінця лютого 2022 року російська пропаганда використовує стереотипне запитання «Де ви були останні вісім років?», яке використовують прихильники бойових дій на Донбасі, щоб перекласти провину на тих, хто нібито весь цей час розпалював конфлікт на Донбасі.

Цей прийом також використовується для формування медійного порядку денного. Наприклад, продюсери телепрограм розповідають про те, як живуть іноземці: у європейців закінчується енергоресурс, зростають ціни на пальне і продукти харчування тощо.

Особливості підходу Росії у гібридній війні з Україною, яка розпочалася у 2014 році, поєднують військові, воєнізовані, дипломатичні, інформаційні та економічні засоби і не зупиняються перед шантажем ядерною зброєю.

Технології, які росія продовжує використовувати проти України в інформаційній сфері включають:

- Кіноіндустрія – формує образи героїв, популяризує акторів, створює цінності та впливає на сприйняття конкретних історичних подій.

- Телесеріали – «мильні опери», покликані утримувати глядачів прикутими до екрану. Короткі повідомлення та реклама в перервах між розважальним контентом мають більше шансів залишитися в пам'яті слухачів.

- Телевізійні та інформаційні програми – формування хроніки подій.

- Повідомлення на каналах Facebook і Telegram, відео на YouTube та Instagram – найбільш цікава та легка для сприйняття аудіовізуальна інформація.

- Вірусні повідомлення у Viber/WhatsApp/Telegram/Messenger – один з найефективніших способів поширення паніки.

Ці інструменти використовуються для маніпулювання свідомістю громадян і використання різних засобів дезінформації для досягнення своїх цілей. На тимчасово окупованих територіях РФ впроваджує агресивну пропагандистську політику, обмежуючи доступ до інтернету та забезпечуючи своїх громадян лише федеральними телевізійними програмами.

Пропагандистські методи базуються на тактиці зловживання владою і контролю суспільної думки. Сучасні медіа є ідеологічними інструментами російської пропаганди, а не інформаційними. Головне в їхніх повідомленнях – це ідеологія, яка впроваджується у

свідомість людей за допомогою інструментів пропаганди.

Російська дезінформація значною мірою спирається на маніпуляції фактами та емоціями. Поширенню дезінформації сприяють умови сучасного інформаційного середовища – доступ до інтернету, соціальних мереж і телебачення.

Інструменти російської пропаганди в країнах Східної Європи включають Інтернет-ресурси, системи обміну повідомленнями, соціальні мережі та російські телеканали. З початком російської агресії проти України в 2014 році пропаганда стала важливою частиною концепції гібридної війни.

Антиукраїнська пропаганда в Росії досягла безпрецедентного масштабу, формуючи образ «ворожої України» та забезпечуючи підтримку вторгнення в сусідні країни.

Серед найбільш кричущих прикладів російської пропаганди можна виділити події в містах Бучі, Ірпені та Гостомелі. Медіа з усього світу транслювали фотографії та відео з тілами людей, що лежали на вулицях, вбитими російськими військами. Російська пропаганда почала поширювати інформацію про "фейкові" вбивства, зображуючи акторів, які грали трупи. Іноземні медіа відіграли важливу роль у руйнуванні цього образу, публікуючи знімки з дронів і супутників, які підтверджували справжність подій.

Російська антиукраїнська пропаганда базується на міфологізації масової свідомості та трансформації її в діаметрально протилежну картину світу.

Пропагандистські повідомлення можуть бути передані через різні медіа, такі як новини, звіти, і доповіді, статті, книги, брошури, фільми, радіо, телебачення, плакати та банери.

Російська пропаганда використовує ряд наративів для досягнення своїх цілей.

Перший наратив полягає в тому, що Україна є «недержавою» і її нація не існує окремо від російської. Цей наратив спрямований на заперечення існування української нації та культури.

Другий наратив стверджує, що українська влада є «нелегітимною» і «неонацистською», що має на меті дискредитувати українську владу та розділити суспільство.

Третій наратив вказує на те, що Захід, на чолі зі США, експлуатує Україну для своїх геополітичних інтересів (зовнішнє управління), що призводить до руйнування світового порядку.

Четвертий наратив стверджує, що російські меншини в Україні утискаються, і має на

меті показати, що російська культура та історія переслідуються в Україні.

П'ятий наратив стверджує, що існує зовнішня загроза для Росії, і має на меті переконати населення у неминучості та необхідності «захисту вітчизняних інтересів».

Пропагандистська машина Кремля активно дезінформувала світову спільноту задовго до широкомасштабного вторгнення в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 року. Ця дезінформаційна кампанія була спрямована на вплив на громадську думку та маніпуляцію фактами в інтересах росії.

Також, вагомим є вплив використання інформаційних ресурсів російської православної церкви (РПЦ) в контексті пропагандистського та психологічного впливу. Це пов'язано з тим, що для реалізації своїх імперських амбіцій наближені до влади кола використовують РПЦ як об'єднуючий чинник, заснований на релігійній ідентичності народу.

Російські релігійні діячі сформулювали і постійно вдосконалюють концепцію «руського мира». Термін «руський мир» фактично є терміном російської православної церкви і асоціюється з її статусом і діяльністю, а не з російськими високопосадовцями. Одночасне використання РПЦ термінів «російськомовні» та «православні» значно розширює сферу інформаційного впливу концепції «руського мира».

Очільники РПЦ виправдовують війну росії в Україні необхідністю «збереження цілісності Святої Русі». Лідери РПЦ постійно відстоюють тезу про мирну місію російських солдатів на українській території з метою захисту свободи і прав українців та зміцнення відносин з «братньою» росією. Проте, насправді, такі місії мають на меті спотворити справжню ситуацію війни на Донбасі та подати її як внутрішню українську громадянську війну, яка почалася з заворушень на Євромайдані. В проросійських медіа РПЦ і УПЦ МП зображуються як «миротворці», а реальна роль росії в ескалації війни замовчується. Сьогодні РПЦ веде цілеспрямовану діяльність на загострення міжрелігійного конфлікту в Україні.

Основними напрямками інформаційного впливу РПЦ в гібридній війні росії проти України є вплив на цінності та установки національної ідентичності українців, виправдання війни в Україні та анексії Криму як «мирної місії» на користь права українців на єдність, підтримка права «братніх» православних народів і возз'єднання розділених етнічних росіян, поширення проросійської

ідеології, нівелювання національної ідентичності української нації та підтримка сепаратизму.

Таким чином, можна зробити висновок, що російська військова доктрина базується на розробках Радянського Союзу і використовує більш агресивну наративну пропаганду в інформаційному та віртуальному просторі. Росія продовжує здійснювати геноцид в Україні та посилює гібридну агресію проти цивілізованого світу, використовуючи біженців, продовольство, енергоресурс та інформацію як зброю.

Висновок. Сучасна пропаганда може вважатися формою комунікації, яка спрямована на поширення інформації з метою впливу на громадську думку на користь певного явища або позиції. Пропаганда є багатогранною політичною технологією, яка має на меті формувати суспільство шляхом створення стійких соціальних установок і стереотипів, які відповідають інтересам комунікатора.

Цілі пропаганди полягають у досягненні бажаного стану свідомості та майбутньої поведінки мас, соціальних груп та окремих осіб. Однак для досягнення позитивних результатів, необхідно чітко визначити цілі на різних рівнях та умови їх досягнення. Пропаганда характеризується своєю масовою природою, довгостроковим характером та чітко визначеними цілями. Ці цілі можуть стосуватися конкретних явищ, подій, осіб або ситуацій.

Засоби пропаганди включають різні канали комунікації, такі як радіо, телебачення, преса та інші пропагандистські системи, які використовуються для поширення інформації.

Психологічна мета пропаганди полягає в тому, щоб вплинути на ідеологічні, соціальні та політичні погляди людей, формуючи нові установки або посилюючи (послаблюючи) існуючі. Це впливає на соціальні та політичні установки людей, впливаючи на них і формуючи нові установки.

Слабкість пропаганди полягає в тому, що вона формує очікування, які можуть бути задоволені лише завдяки появі нових смислових конструктів. Це особливо помітно на прикладі підняття очікувань швидкої і рішучої перемоги. Тоді необхідно створити такий образ перемоги або пояснити, чому вона не відбувається.

Російська пропаганда базується на емоціях, а її короткостроковий успіх полягає в тому, щоб пояснити громадянам рф, що війна є «справедливою», і викликати емоційну прихильність громадськості.

У довгостроковій перспективі пропаганда може бути спрямована не на зовнішніх ворогів, а на внутрішній політичний істеблїшмент. може призвести до провалу, оскільки агресія

Література:

1. Васильєва Н. В. Пропаганда як складова інформаційно-комунікативної політики і загроза національній безпеці. Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2022. № 2. С. 34–41.
2. Почепцов Г., Чукут С. Інформаційна політика: навч. посіб.: 2-ге вид. К., 2008. 663 с.
3. Захаренко К. Засоби масової інформації як чинник розвитку суспільства // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія. 2015. Вип. 38. С. 29–36.
4. Захаренко К. Відповідальність засобів масової інформації в системі інформаційної безпеки суспільства // Політикус. 2019. № 5. С. 4–9.
5. Захаренко К. Глобальна природа інформаційної безпеки // Політологічний вісник. 2015. Вип. 79. С. 181–189.
6. Ситник Г. Державне управління національною безпекою України. К.: Вид-во НАДУ, 2004. С. 69
7. Золотар О.О., Трубін І.О. Класифікація загроз інформаційній безпеці. Інформація і право. 2013. № 3(9). С. 105–114.
8. Дзюндзюк В. Віртуальні співтовариства: потенційна загроза для національної безпеки // Державне будівництво. 2011. № 1.
9. Петрик В. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи // Юридичний журнал. 2009. № 5. С. 122–134.
10. Кормич Б. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи: навч. посібн. Київ: Кондор, 2008. 382 с.

References:

1. Vasyliieva N. V. (2022). Propahanda yak skladova informatsiyno-komunikatyvnoi polityky i zahroza natsionalniy bezpetsi. Tavriyskyi naukovyi visnyk. Serii: Publichne upravlinnia ta administruvannia. № 2. S. 34–41 [in Ukrainian].
2. Pocheptsov H., Chukut S. (2008). Informatsiina polityka: navch. posib.: 2-he vyd. K., 663 s. [in Ukrainian].
3. Zakharenko K. (2015). Zasoby masovoi informatsii yak chynnyk rozvytku suspilstva // Visnyk Instytutu rozvytku dytyny. Serii: Filosofiia, pedahohika, psykhohohiia. Vyp. 38. S. 29–36 [in Ukrainian].
4. Zakharenko K. (2019). Vidpovidalnist zasobiv masovoi informatsii v systemi informatsiinoi bezpeky suspilstva // Politykus. № 5. S. 4–9 [in Ukrainian].
5. Zakharenko K. (2015). Hlobalna pryroda informatsiinoi bezpeky // Politolohichni visnyk. Vyp. 79. S. 181–189 [in Ukrainian].
6. Sytnyk H. (2004). Derzhavne upravlinnia natsionalnoiu bezpekoiu Ukrainy. K.: Vyd-vo NADU. S. 69 [in Ukrainian].
7. Zolotar O.O., Trubin I.O. (2013). Klasyfikatsiia zahroz informatsiinii bezpetsi. Informatsiia i pravo. № 3(9). S. 105–114 [in Ukrainian].
8. Dziundziuk V. (2011). Virtualni spivtovarystva: potentsiina zahroza dlia natsionalnoi bezpeky // Derzhavne budivnytstvo. № 1 [in Ukrainian].
9. Petryk V. (2009). Sutnist informatsiinoi bezpeky derzhavy, suspilstva ta osoby // Yurydychnyi zhurnal. № 5. S. 122–134 [in Ukrainian].
10. Kormych B. (2008). Informatsiina bezpeka: orhanizatsiino-pravovi osnovy: navch. posibn. Kyiv: Kondor. 382 s. [in Ukrainian].

УДК 351:504

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3\(69\)-7](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3(69)-7)

Кирило НІКОЛАЄВ

кандидат сільськогосподарських наук, доцент, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, Київ, Україна, 03039
ORCID: 0000-0003-0404-6113

Kyrylo NIKOLAEV

Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska str., Kyiv, Ukraine, 03039
ORCID: 0000-0003-0404-6113

МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ РИЗИКІВ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

MODELING OF ENVIRONMENTAL RISKS IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Автором досліджено важливість моделювання екологічних ризиків в контексті національної безпеки України, особливо в умовах зростаючих викликів, таких як індустріалізація, зміни клімату та природні катастрофи. Обґрунтовані зміни в підході до національної безпеки, де екологічний аспект стає невід'ємною складовою. Зазначається, що неефективне управління природними ресурсами може стати загрозою стабільності країни. Визначено, щодо необхідності індивідуального підходу до моделювання та управління, враховуючи специфічні аспекти України, такі як залежність від вугільної енергетики та управління водними ресурсами. Акцентовано значущість стратегій, які спрямовані на використання альтернативних джерел енергії, ефективне управління відходами та підтримку чистих технологій. Окрім того, що ці стратегії вважаються перспективними для досягнення сталого та екологічно безпечного розвитку України, визнає необхідність відзначеної державної підтримки та проведення досліджень. Визначено, що розробка ефективних стратегій моделювання та управління екологічними ризиками є ключовою для забезпечення національної безпеки та створення сталого та екологічно безпечного майбутнього. Запропоновані стратегії підтримки використання технологій з низьким впливом на навколишнє середовище. Визначено низку заходів, включаючи надання державних пільг та фінансових стимулів для підприємств, які використовують екологічно чисті технології. Запропоновані пільгові умови та фінансова підтримка для стимулювання переходу до екологічно чистих технологій. Підкреслено, що виділення коштів для наукових досліджень та новаторських розробок з метою створення екологічно безпечних технологій. Аналіз цих стратегій вказує на необхідність державної підтримки для сприяння використання екологічно чистих технологій в промисловості та підтримки наукових досліджень для розвитку інновацій.

Ключові слова: *Моделювання екологічних ризиків, національна безпека, Україна, зміни клімату, екологічна стабільність, стратегії управління ризиками, відновлювальні джерела енергії, управління відходами, чисті технології.*

The author investigated the importance of environmental risk modeling in the context of Ukraine's national security, especially in the face of growing challenges such as industrialization, climate change, and natural disasters. Reasoned changes in the approach to national security, where the environmental aspect becomes an integral component. It is noted that inefficient management of natural resources can become a threat to the country's stability. It was determined that an individual approach to modeling and management is necessary, taking into account specific aspects of Ukraine, such as dependence on coal energy and water resources management. The importance of strategies aimed at the use of alternative energy sources, effective waste management and support of clean technologies is emphasized. In addition to the fact that these strategies are considered promising for achieving sustainable and ecologically safe development of Ukraine, it recognizes the need for significant state support and research. It was determined that the development of effective environmental risk modeling and management strategies is key to ensuring national security and creating a sustainable and environmentally safe future. Proposed strategies for supporting the use of technologies with low environmental impact. A number of measures have been identified, including the provision of state benefits and financial incentives for enterprises that use environmentally friendly technologies. Favorable conditions and financial support are offered to stimulate the transition to environmentally friendly technologies. It is emphasized that the allocation of funds for scientific research and innovative developments in order to create environmentally safe technologies. Analysis of these strategies indicates the need for state support to promote the use of environmentally friendly technologies in industry and to support scientific research for the development of innovations.

Key words: *Environmental risk modeling, national security, Ukraine, climate change, environmental stability, risk management strategies, renewable energy sources, waste management, clean technologies.*

Постановка проблеми. Наша країна стикається з різноманітними екологічними викликами, що ставлять під загрозу національну безпеку. Зміни клімату, неконтрольована індустріалізація та проблеми управління природними ресурсами породжують екологічні ризики, які можуть мати серйозні наслідки для екологічної стабільності та загальної безпеки країни. Постановка проблеми полягає в необхідності розробки та впровадження ефективних стратегій моделювання та управління екологічними ризиками, спрямованих на забезпечення національної безпеки та сталого розвитку. Врахування специфічних аспектів, таких як велика залежність від вугільної енергетики та проблеми управління водними ресурсами, стає ключовим завданням у вирішенні цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми ролі моделювання екологічних ризиків в контексті національної безпеки України досліджували такі науковці, як: О. Мотайло, О. Новікова, О. Сидорчук, О. Панькова, О. Черенкевич, О. Резнікова, К. Войтовський, А. Лепіхов та інші.

Мета статті. Мета статті полягає в розробці та обґрунтуванні стратегій моделювання та управління екологічними ризиками в контексті національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах завдання моделювання екологічних ризиків для забезпечення національної безпеки України є актуальним і вкрай суттєвим. Зростаюча індустріалізація, зміни клімату та природні катастрофи ставлять перед країною значні виклики, які можуть впливати на екологічну стабільність та загальну національну безпеку.

Доречно зазначити, що національна безпека включає в себе не лише військовий аспект, але й економічний, соціальний та екологічний. Відсутність належного управління природними ресурсами та неврахування екологічних аспектів може призвести до серйозних наслідків для національної безпеки.

Слід додати, що моделювання екологічних ризиків дозволяє передбачати можливі негативні наслідки екологічних факторів на різних рівнях: від забруднення повітря та води до змін клімату. Врахування цих аспектів у моделях національної безпеки дозволяє розробляти ефективні стратегії запобігання та реагування на можливі екологічні загрози.

На думку вченого О. Мотайла, що варто більш докладно розглянути різноманітні методи моделювання екологічних ризиків. Отже, давайте ближче розглянемо ці методи та стратегії.

1. Математичні моделі для прогнозування впливу забруднення:

– математичні моделі можуть використовуватися для визначення взаємозв'язку між різними факторами забруднення та їх впливом на природні ресурси. Наприклад, моделі можуть враховувати концентрації забруднюючих речовин у повітрі, воді чи ґрунті та їх вплив на рослинність, водні ресурси та здоров'я людей;

– використання диференціальних рівнянь та статистичних методів дозволяє прогнозувати зміни в екосистемі відповідно до різних сценаріїв забруднення.

2. Сучасні технології симуляцій для моделювання екологічних криз:

– використання комп'ютерних симуляцій дозволяє створити віртуальні моделі екосистем, в яких можна аналізувати можливі екологічні кризи;

– ці технології дозволяють враховувати багато факторів одночасно та аналізувати їх взаємодію, що допомагає прогнозувати наслідки екологічних змін;

– важливо також враховувати велику кількість даних, щоб симуляції були максимально точними. Сучасні технології обробки даних та штучного інтелекту можуть сприяти у покращенні точності таких моделей [2].

Отже, ці методи дозволяють не лише прогнозувати можливі ризики, але і визначати ефективні заходи запобігання та реагування на екологічні кризи, що допомагає зберегти екологічну стабільність та забезпечити національну безпеку.

Доречно врахувати особливості, що визначають Україну, такі як значна залежність від вугільної енергетики та труднощі в управлінні водними ресурсами. Перше, велика залежність від вугільної енергетики є ключовим економічним фактором, але водночас створює значні екологічні виклики. Викиди забруднюючих речовин та парникових газів під час вугільного виробництва можуть призводити до серйозних проблем для повітря та здоров'я населення. Розвиток стратегій поступового відмовлення від вугільної енергії та переходу до більш екологічно чистих джерел є важливим кроком у забезпеченні сталого розвитку.

Друге, проблеми з управлінням водними ресурсами набувають особливого значення в умовах зміни клімату. Періодичні посухи та зміни в режимі опадів можуть призводити до дефіциту води та загострення конфліктів за водні ресурси. Розробка ефективних систем водопостачання та стратегій управління водними ресурсами стає критичною для забезпе-

чення водної безпеки та уникнення екологічних криз [5].

Поглиблене вивчення цих аспектів в контексті національної безпеки України дає можливість визначити конкретні пріоритети та розробляти цілеспрямовані стратегії, спрямовані на покращення екологічної стійкості країни.

Необхідно відмітити думку вчених О. Резнікова, К. Войтовського та А. Лепіхова [5], що в умовах зростаючого усвідомлення екологічних проблем, національні уряди та громадяни шукають способи зменшення екологічних ризиків та покращення стану природи. Почнемо з аналізу кількох ключових напрямків при розгляді стратегій та політик, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки. Ці напрямки включають в себе розвиток відновлювальних джерел енергії, впровадження ефективних систем управління відходами та стимулювання використання екологічно чистих технологій у виробництві.

Давайте розглянемо стратегії та політики, щоб визначити їх можливості та вплив на забезпечення екологічної стійкості.

Варто підтримати думку вченого О. Черенкевича [6, с. 59–67] та більш детально розглянемо дві ключові сфери у розвитку ВДЕ:

1. Створення проєктів сонячної, вітрової та гідроенергетики:

– сонячна енергія: підтримка ініціатив для встановлення сонячних електростанцій, включаючи створення сприятливих умов для інвесторів та розробку програм з гарантованим викупом енергії;

– вітрова енергія: сприяння виробництву та встановленню вітрових турбін, включаючи обрання місць для їхнього розташування та впровадження технологій для максимізації ефективності;

– гідроенергетика: підтримка будівництва гідроелектростанцій, удосконалення технологій та врахування впливу на водні екосистеми.

2. Фінансова підтримка та податкові пільги для інвестицій у сектор ВДЕ:

– фінансова підтримка: розробка програм фінансової допомоги, таких як субсидії, кредити з низьким відсотком та гранти для сатрапів у сфері ВДЕ;

– податкові пільги: встановлення податкових стимулів для інвесторів у відновлювальні проєкти, таких як податкові кредити або відстрочка оподаткування.

Отже, ці заходи спрямовані на створення сприятливого середовища для розвитку ВДЕ, забезпечуючи не лише технічну, але й фінансову підтримку для реалізації проєктів у цьому важливому секторі.

Доречно розглянути деталізацію стратегій ефективного управління відходами, що включає:

1. Впровадження систем сортування відходів:

– побутовий рівень: розробка та впровадження систем сортування відходів для населення, що включають в себе окремі контейнери для різних видів сміття, таких як папір, скло, пластик та органічні відходи;

– промисловий рівень: застосування аналогічних систем сортування для підприємств та промислових об'єктів, сприяючи відокремленню ресурсів для подальшої переробки.

2. Розробка та вдосконалення інфраструктури для переробки та утилізації відходів:

– переробні установки: збільшення кількості та покращення технічного обладнання переробних заводів для ефективної обробки відходів;

– утилізація: розвиток методів екологічної утилізації відходів, зокрема переробки та використання вторинних ресурсів;

Таблиця 1

Стратегії та заходи для зменшення екологічних ризиків

Напрямок	Конкретні заходи
Розвиток відновлювальних джерел енергії (далі – ВДЕ)	– сприяння створенню проєктів сонячної, вітрової та гідроенергетики; – впровадження систем фінансової підтримки та фінансової підтримки та податкових пільг для інвестицій у сектор ВДЕ
Ефективне управління відходами	– впровадження систем сортування відходів на побутовому та промисловому рівнях; – розробка та вдосконалення інфраструктури для подальшої переробки та утилізації відходів; – проведення освітніх кампаній для підвищення свідомості щодо відповідального використання ресурсів та уникання відходів
Заохочення екологічно чистих технологій	– надання державних пільг та фінансових стимулів для підприємств, що використовують екологічно чисті технології; – фінансування досліджень та інновацій для створення нових, більш екологічно безпечних технологій

Складено та узагальнено на основі аналізу джерела.

3. Проведення освітніх кампаній:

– свідомість громадськості: реалізація освітніх програм та кампаній для населення щодо правильного сортування відходів, їхнього впливу на навколишнє середовище та важливості відповідального використання ресурсів;

– бізнес та промисловість: організація освітніх заходів для підприємств з акцентом на оптимізацію виробничих процесів та мінімізацію відходів [1].

Отже, ці заходи спрямовані на покращення управління відходами на всіх рівнях, від побутових практик до промислових стандартів, з метою забезпечення сталого використання ресурсів та зменшення відходів.

Варто підкреслити, що впровадження екологічно чистих технологій стало невід'ємною частиною стратегії для забезпечення сталого розвитку та збереження навколишнього середовища. Заохочення підприємств до переходу на екологічно чисті технології відіграє ключову роль.

Наведена нижче таблиця розглядає конкретні заходи, спрямовані на стимулювання використання таких технологій, а також визначає їхні мети для досягнення сталого та екологічно безпечного розвитку.

Варто зазначити, що це систематизує ключові заходи для стимулювання переходу до екологічно чистих технологій. Шляхом впровадження державних пільг, фінансової підтримки та фінансування досліджень, країни можуть активно сприяти розвитку інновацій та зменшенню екологічного впливу. Ці стратегії сприяють не лише підтримці підприємств у переході до екологічно чистих технологій, але й формуванню сталого, відповідального підходу до виробництва та споживання, що є ключовим для забезпечення екологічної стійкості та збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Крім того, моделювання екологічних ризиків у контексті національної безпеки України є невід'ємною частиною стратегії забезпечення сталого розвитку та збереження природних ресурсів. У світлі зростаючих викликів, таких як індустріалізація, зміни клімату та природні

катастрофи, розуміння та передбачення можливих екологічних наслідків стає важливим компонентом національної безпеки.

Варто наголосити, що національна безпека тепер включає екологічний аспект, оскільки неефективне управління природними ресурсами може стати потенційною загрозою для стабільності країни. Моделювання екологічних ризиків дозволяє аналізувати вплив різних факторів, від забруднення повітря до проблем управління водними ресурсами [2].

Україна, з її специфічними аспектами, такими як залежність від вугільної енергетики та проблеми управління водними ресурсами, вимагає індивідуального підходу до моделювання та стратегій управління. Аналіз великих промислових об'єктів, вплив яких може бути значущим, стає необхідним етапом у розробці ефективних стратегій екологічної безпеки.

Стратегії, спрямовані на розвиток відновлювальних джерел енергії, ефективно управління відходами та заохочення використання екологічно чистих технологій, визначають перспективний шлях для України. Запровадження таких заходів вимагає активної державної підтримки, включаючи фінансові стимули та наукові дослідження.

Отже, розвиток ефективних стратегій моделювання та управління екологічними ризиками є ключовим для забезпечення національної безпеки України та створення сталого та екологічно безпечного майбутнього.

Висновок. Проаналізувавши вищезазначене можна дійти висновку, що екологічні ризики стають невід'ємною частиною національної безпеки України. Моделювання цих ризиків виявляється ключовим інструментом для передбачення та управління можливими наслідками, особливо в умовах зростаючих викликів, таких як зміни клімату та екологічні кризи. Стратегії, що охоплюють розвиток відновлювальних джерел енергії, ефективно управління відходами та заохочення чистих технологій, визначають перспективний шлях для сталого розвитку. Реалізація цих стратегій потребує не лише технологічних іннова-

Таблиця 2

Стратегії заохочення використання екологічно чистих технологій

Спрямованість	Заходи	Мета
Державні пільги	розробка програм пільг для компаній, що використовують екологічно чисті технології;	стимулювання переходу до екологічно чистих практик у підприємств
Фінансова підтримка	впровадження субсидій та низьких відсоткових ставок за кредитами	забезпечення фінансової допомоги для підприємств, що переходять до екологічно чистих технологій
Фінансування досліджень	підтримка наукових досліджень та ініціатив для розробки нових технологій	сприяння інновацій та розвитку нових, більш екологічно безпечних технологій

Складено та узагальнено на основі аналізу джерела [3, с. 184].

цій, але й активної державної підтримки, щоб гарантувати безпеку країни та сприяти створенню майбутнього, що відзначається екологічною безпекою.

Література:

1. Альван А. Проблеми розвитку системи національної безпеки України. Державне управління. 2019, № 3. URL: <https://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/governance/article/view/288/289>.
2. Мотайло О. В. Ризики та загрози національній безпеці. *Актуальні питання у сфері державного управління*. 2020, № 5. URL: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/5_2020/23.pdf.
3. Новікова О. Ф., Сидорчук О. Г., Панькова О. В. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки. Львів : ЛПІДУ НАДУ, 2018. 184 с.
4. Оцінки загроз глобального характеру розвідувальних органів іноземних держав, можливість їхнього використання для планування в сфері національної безпеки України. 2023. URL: <https://censs.org/otsinky-zahroz-hlobalnoho-kharakteru-rozvidualnykh-orhaniv-inozemnykh-derzhav/>.
5. Резнікова О. О., Войтовський К. Є. Лепіхов А. В. Національні системи оцінювання ризиків і загроз: кращі світові практики, нові можливості для України. Київ : НІСД, 2020. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-07/dopovid.pdf>.
6. Черенкевич О. С. Статистичне моделювання екологічних ризиків як фактора екологічної безпеки. *Статистика та суміжні галузі досліджень*. 2020, № 2-3. С. 59–67.
7. Semenets-Orlova I., Teslenko V., Dakal A., Zadorozhnyi V., Marusina O., Klochko A. Distance learning technologies and innovations in education for sustainable development. *Studies of Applied Economics*, 2021, 39(5).
8. Semenets-Orlova I., Kyselova Y. Multidimensional management contemporary: generation of social meanings for a new collective identities. *Публічне урядування*, 2018, (4), P. 264–273.
9. Semenets-Orlova I., Shevchuk R., Plish B., Grydiushko I., & Maistrenko K. Innovative approaches to development of human potential in modern public administration. *Economic Affairs*, 2022, 67(4s), P. 915–926.
10. Radchenko O., Kovach V., Radchenko O., Kriukov O., Sydorchuk L., Sharov P., Semenets-Orlova I. Principles of natural capital preservation in the context of strategy of state environmental safety. In *E3S Web of Conferences*, 2-21, Vol. 280, P. 09024.

References:

1. Alvan, A. (2019). Problemy rozvytku systemy natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Problems of the Development of the National Security System of Ukraine]. *Public Administration*, 3. Retrieved from <https://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/governance/article/view/288/289> [in Ukrainian].
2. Motailo, O. V. (2020). Ryzkyky ta zahrozy natsionalnii bezpetsi [Risks and Threats to National Security]. *Current Issues in Public Administration*, 5. Retrieved from https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/5_2020/23.pdf [in Ukrainian].
3. Novikova, O. F., Sydorchuk, O. H., Pankova, O. V. (2018). Stan ta perspektyvy sotsialnoi bezpeky v Ukraini: ekspertni otsinky [State and Prospects of Social Security in Ukraine: Expert Assessments]. Lviv: LRIDU NADU. p. 184[in Ukrainian].
4. Otsinky zahroz hlobalnoho kharakteru rozvidualnykh orhaniv inozemnykh derzhav, mozhlyvist yikhnoho vykorystannia dlia planuvannia v sferi natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Evaluations of Threats of a Global Nature by Foreign Intelligence Agencies, Possibility of Their Use in Planning in the Field of National Security of Ukraine]. (2023). Retrieved from <https://censs.org/otsinky-zahroz-hlobalnoho-kharakteru-rozvidualnykh-orhaniv-inozemnykh-derzhav/> [in Ukrainian].
5. Reznikova, O. O., Voitovskiy, K. Ye., Lepikhov, A. V. (2020). Natsionalni systemy otsiniuvannia ryzkykiv i zahroz: krashchi svitovi praktyky, novi mozhlyvosti dlia Ukrainy [National Risk and Threat Assessment Systems: Best Global Practices, New Opportunities for Ukraine]. Kyiv: NISD. Retrieved from <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-07/dopovid.pdf> [in Ukrainian].
6. Cherenkevych, O. S. (2020). Statystychnе modeliuвання ekolohichnykh ryzkykiv yak faktora ekolohichnoi bezpeky [Statistical Modeling of Environmental Risks as a Factor of Environmental Safety]. *Statistics and Related Research Areas*, 2-3, pp. 59–67. [in Ukrainian].
7. Semenets-Orlova, I., Teslenko, V., Dakal, A., Zadorozhnyi, V., Marusina, O., & Klochko, A. (2021). Distance learning technologies and innovations in education for sustainable development. *Studies of Applied Economics*, 39(5).
8. Semenets-Orlova, I. A., & Kyselova, Y. Y. (2018). Multidimensional management contemporary: generation of social meanings for new collective identities. *Public Administration*, (4), 264–273.
9. Semenets-Orlova, I., Shevchuk, R., Plish, B., Grydiushko, I., & Maistrenko, K. (2022). Innovative approaches to development of human potential in modern public administration. *Economic Affairs*, 67(4s), 915–926.
10. Radchenko, O., Kovach, V., Radchenko, O., Kriukov, O., Sydorchuk, L., Sharov, P., & Semenets-Orlova, I. (2021). Principles of natural capital preservation in the context of strategy of state environmental safety. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 280, p. 09024). EDP Sciences.

УДК 351

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3\(69\)-8](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3(69)-8)

Володимир ОРЛЕНКО

аспірант кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом,
вул. Фрометівська, 2, Київ, Україна, 03039, orlenkovolodimir779@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3019-3355

Volodymyr ORLENKO

Postgraduate Student at the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel
Management, 2, Frometivska str., Kyiv, Ukraine, 03039, orlenkovolodimir779@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3019-3355

ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

CHARACTERISTICS OF STATE CONTROL AS THE TOOL OF NATIONAL SECURITY IN UKRAINE: THEORETICAL BASICS

У статті досліджено теоретичний аспект державного контролю як основи національної безпеки України. Автором зазначено, що для розвитку демократичного суспільства саме державний контроль є однією з найважливіших функцій державного управління, особливо зараз, коли питання національної безпеки набуло першочерговості.

Мета статті (постановка завдання) полягає у теоретичному дослідженні державного контролю як основи національної безпеки на основі аналізу наукових праць та нормативно-правих документів.

У запропонованій статті визначено, що державний контроль являє собою діяльність органів влади у межах своїх законних повноважень запобігати виникненню законодавчих порушень. Автором визначено, що державний контроль у сфері національної безпеки України представлений системою заходів, яку здійснюють представники конкретного напрямку діяльності для забезпечення законного управління сферою безпеки і оборони України з використанням всіх можливих законних інструментів контролю задля забезпечення прозорості, ефективної діяльності сфери безпеки і оборони задля захисту законних прав та свобод людини і громадянина.

Автором окреслено спеціальний контроль у сфері національної безпеки – демократичний цивільний контроль, та визначено суб'єктів здійснення державного контролю у сфері національної безпеки.

Висновки. *Визначено, що контроль забезпечує чіткість та конкретність прийнятих рішень, обмежує та унеможливає неправомірну діяльність, тому сутність державного контролю полягає у спостереженні за діяльністю певного об'єкта, одержанні достовірної інформації про стан законності та за умови його порушення вживанні заходів по їх запобіганню та усуненню. Зауважено, що система суб'єктів державного контролю складається з державних органів, посадових осіб та інститутів громадянського суспільства.*

Ключові слова: *державний контроль, національна безпека, демократичний цивільний контроль, публічне управління.*

Abstract. *The article examines the theoretical aspect of state control as the basis of Ukraine's national security. The author states that for the development of a democratic society, state control is one of the most important functions of state administration, especially now that the issue of national security has become a priority.*

The purpose of the article (statement of the task) is a theoretical study of state control as the basis of national security based on the analysis of scientific works and legal documents.

The proposed article defines that state control is the activity of authorities within the limits of their legal powers to prevent the occurrence of legislative violations. The author determined that state control in the sphere of national security of Ukraine is represented by a system of measures carried out by representatives of a specific field of activity to ensure legal management of the sphere of security and defense of Ukraine with the use of all possible legal instruments of control to ensure transparency, effective activity of the sphere of security and defense to protect legitimate human and citizen rights and freedoms.

The author outlines special control in the field of national security – democratic civil control, and defines the subjects of state control in the field of national security.

Conclusions. *It was determined that control ensures the clarity and specificity of the decisions made, limits and makes illegal activities impossible, therefore the essence of state control consists in monitoring the activity of a certain object, obtaining reliable information about the state of legality and, in case of its violation, taking measures*

to prevent and eliminate them. It was noted that the system of subjects of state control consists of state bodies, officials and institutions of civil society.

Key words: state control, national security, democratic civil control, public management.

Постановка проблеми. Здійснення державного контролю є одним з найефективніших засобів для забезпечення законності у діяльності всіх сфер. Для розвитку демократичного суспільства саме державний контроль є однією з найважливіших функцій державного управління, яке в свою чергу «спрямоване на створення умов для реалізації функцій держави, основних прав і свобод громадян, узгодження різноманітних груп інтересів у суспільстві та між державою і суспільством, забезпечення суспільного розвитку відповідними ресурсами» [5, с. 150]. Особливо зараз для українського суспільства вкрай актуальним постало питання забезпечення національної безпеки: захисту територій, забезпечення безпеки громадян, недопущення ще більших екологічних катастроф та можливості їх покращення, інформаційна безпека, підвищення економічної стабільності тощо. Ці та додаткові фактори сприяють до актуальності вивчення даного питання та його висвітлення у наукових дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження проблематики державного контролю в національній безпеці присвячено праці таких науковців, як: І. Гонак, Г. Гончаренко, В. Кобринський, В. Макаручук та інші, окремо питання державного контролю досліджують В. Авер'янов, О. Андрійко, С. Вітвіцький, В. Гаращук, Н. Гришина, В. Горшеньов, М. Терещенко та інші.

Мета статті (постановка завдання). Теоретичне дослідження державного контролю як основи національної безпеки на основі аналізу наукових праць та нормативно-правових документів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Державний контроль – одна із форм здійснення влади, що забезпечує дотримання законів та інших нормативно-правових актів, які видаються органами держави [5, с. 157].

У більш загальному значенні державний контроль – діяльність органів влади у межах своїх законних повноважень запобігати виникненню законодавчих порушень.

Державний контроль здійснюється всіма органами влади та відповідно контролюються всі сфери діяльності, не виключення становить і сфера національної безпеки. Закон України «Про національну безпеку» дає наступне визначення національної безпеки

України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [10].

Грунтовне та повне визначення «державного контролю у сфері національної безпеки» надає Кобринський В., який зазначає, що це – «діяльність державних органів зі спостереження за функціонуванням відповідного підконтрольного об'єкта з метою: отримання повної, об'єктивної та достовірної інформації про стан справ на ньому; застосування заходів щодо виявлення, попередження і припинення правопорушень у сфері національної безпеки (з правом прямого втручання в оперативну діяльність об'єкта контролю); надання допомоги суб'єкта забезпечення національної безпеки в поновленні законності і дисципліни; встановлення причин і умов, що сприяють порушенню вимог правових норм; прийняття заходів щодо притягнення до відповідальності винних осіб» [8, с. 10].

Будемо розуміти під державним контролем у сфері національної безпеки України – систему заходів, яку здійснюють представники конкретного напрямку діяльності для забезпечення законного управління сферою безпеки і оборони України з використанням всіх можливих законних інструментів контролю задля забезпечення прозорості, ефективної діяльності сфери безпеки і оборони задля захисту законних прав та свобод людини і громадянина.

Контроль забезпечує чіткість та конкретність прийнятих рішень, обмежує та унеможливає неправомірну діяльність, тому сутність державного контролю полягає у:

– спостереженні за функціонуванням конкретного підконтрольного об'єкта;

– одержанні об'єктивної і достовірної інформації про стан законності та дисципліни;

– вживанні заходів по запобіганню й усуненню порушень законності та дисципліни;

– виявленні причин та умов, що сприяють правопорушенню;

– житті заходів щодо залучення до відповідальності осіб, винних у порушенні законності та дисципліни [1, с. 95–96].

Виходячи з вище переліченого можна дійти висновку, що даний перелік можна інтегрувати у сутнісну складову державного контролю у сфері національної безпеки.

Таким чином, державний контроль у сфері національної безпеки спрямований на протидію протиправної діяльності.

Розглядаючи питання державного контролю у сфері національної безпеки варто виділити спеціальний контроль у сфері національної безпеки – демократичний цивільний контроль.

Відповідно ст. 4 Закону України «Про національну безпеку» сектор безпеки і оборони підлягає демократичному цивільному контролю, який призначений для контролю сектора безпеки і оборони, що сприяє:

- недопущенню захоплення влади;
- захисту прав та свобод людини і громадянина;
- перевірки нормативно-правових документів, а саме їх змісту та стану реалізації;
- використання бюджетних коштів;
- виявлення правопорядку в секторі безпеки та оборони, його укомплектованості та наявності всіх необхідних запасів (технічних, матеріальних);
- контроль при виконанні завдань у мирний та військовий час [10].

Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони являє собою певний комплекс наглядово-перевірочних та моніторингових заходів, які спрямовані на формування і розвиток суспільних відносин у сфері національної безпеки, які втілюють інтереси людини, суспільства і держави, забезпечують ефективне функціонування та відкритість діяльності суб'єктів сектора безпеки і оборони відповідно до вимог законодавства [4, с. 43].

Щодо суб'єктів здійснення державного контролю у сфері національної безпеки, то, на думку Г. Гончаренко, це – «це система державних органів (посадових осіб) у сфері управління сектора безпеки, що наділені державно-владними повноваженнями, які здійснюють контрольні дії, в певній послідовності та в межах їх компетенції, відповідно до норм правових актів з питань організації сектора безпеки, із метою забезпечення національної без-

пеки та захисту національних інтересів держави» [3].

В. Кобринський запропонував поділ суб'єктів державного контролю у сфері національної безпеки на два види: державні та недержавні. А також виділив поділ державного контролю за критерієм суб'єкта на загальнодержавний до якого відніс (президентський, парламентський, урядовий, безпечовий і судовий) і відомчий [8, с. 17].

Г. Гончаренко у систему державного контролю над сектором безпеки, включає наступні складові:

- контроль з боку Президента України (президентський контроль);
- контроль, що здійснюється органами законодавчої влади (парламентський контроль);
- контроль органів виконавчої влади, здійснюваний органами та посадовими особами органів виконавчої влади (урядовий контроль);
- контроль міністерств та відомств, контроль місцевих державних адміністрацій та інших місцевих органів влади;
- контроль з боку судових органів (судовий контроль) [3].

Суб'єктами державного контролю у сфері національної безпеки ми виділяємо: Президента України; Верховну Раду України; Раду національної безпеки і оборони України; Кабінет Міністрів України; органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування; судового контролю; громадського нагляду. Більш детально щодо зони відповідальності суб'єктів ми розглянемо у табл. 1.

Таким чином, можемо зазначити, що система суб'єктів державного контролю складається з державних органів, посадових осіб та інститутів громадянського суспільства, які безпосередньо за своїми владними повноваженнями наділені функцією контролю та відповідно у межах визначених законом здійснюють її задля забезпечення національної безпеки України.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Державний контроль у сфері

Таблиця 1

Суб'єкти державного контролю у сфері національної безпеки України

Суб'єкт контролю	Зона відповідальності здійснення контролю
Президент України (президентський контроль)	здійснює контроль як безпосередньо, так і через очолювану Раду національної безпеки і оборони України та створювані у разі необхідності консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби
Верховна Рада України (парламентський контроль)	прийняття законів, які визначають і регулюють діяльність органів сектора безпеки і оборони та їхні повноваження; затверджує відповідні бюджетні асигнування та приймає рішення щодо звіту про їх використання; створення комітетів Верховної Ради України, до повноважень яких належить, зокрема, забезпечення контролю за діяльністю органів сектора безпеки і оборони

Продовження таблиці 1

Кабінет Міністрів України	дотримання законодавства та реалізацією державної політики у сферах національної безпеки і оборони; цивільний контроль за діяльністю Збройних Сил України, Державної спеціальної служби транспорту, Національної поліції України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної міграційної служби України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, інших органів виконавчої влади, які входять до сектора безпеки і оборони України
Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування	забезпечують цивільний контроль у межах своїх повноважень; забезпечують об'єктивне і своєчасне інформування Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки і оборони України про стан справ у підпорядкованих органах сектора безпеки і оборони, а також інформують із цих питань громадськість
Судовий контроль	контроль за виконанням судових рішень у сферах національної безпеки і оборони
Громадський нагляд	отримувати в установленому порядку від державних органів, інформацію з питань діяльності складових сектора безпеки і оборони, крім інформації з обмеженим доступом; здійснювати дослідження з питань національної безпеки і оборони, публічно презентувати їх результати, створювати для цього громадські фонди, центри, колективи експертів тощо; проводити громадську експертизу проектів законів, рішень, програм, представляти свої висновки і пропозиції для розгляду відповідним державним органам; брати участь у громадських дискусіях та відкритих парламентських слуханнях з питань діяльності і розвитку сектора безпеки і оборони

Розробка автора на основі аналізу джерела [10].

національної безпеки України – система заходів, яку здійснюють представники конкретного напрямку діяльності для забезпечення законного управління сферою безпеки і оборони України з використанням всіх можливих законних інструментів контролю задля забезпечення прозорості, ефективної діяльності сфери безпеки і оборони задля захисту законних прав та свобод людини і громадянина.

Органічна взаємодія державного контролю та спеціального контролю – демократичного

цивільного контролю у сфері національної безпеки є необхідною умовою формування демократичної, правової держави, велику роль в цьому відіграють суб'єкти державного контролю, які становлять систему державних органів, посадових осіб та інститутів громадянського суспільства.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку ми вбачаємо у подальшому дослідженні щодо ролі державного контролю в інструментарії здійснення державної влади.

Література:

1. Адміністративне право України: навч. посіб. / Г. Г. Забарний, та ін. Київ : Вид. Паливода А. В. 2003. 384 с., с. 95–96.
2. Гонак І. Державний контроль як інструмент забезпечення національної безпеки в умовах зростання інтенсивності економічного суперництва. *Економічний дискурс. Міжнародний науковий журнал*. Випуск 1. 2018. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/>.
3. Гончаренко Г. Система суб'єктів державного контролю над сектором безпеки: поняття та основні види. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 3. 2020. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2020/52.pdf.
4. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони: теорія і практика: навч. посіб. / В. А. Ященко та ін.; за заг. ред. В. Г. Пилигчука. Київ; Одеса : Фенікс, 2020. 224 с.
5. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
6. Інформація щодо здійснення заходів державного нагляду (контролю) у період воєнного стану. 2023. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=84f4a442-aa9b-4c75-8b70-25b9e3cb3df0&title=InformatsiiaSchodoZdiisnenniaZakhodivDerzhavnogoNagliadu-kontroliu-UPeriodVonnogoStanu>.

7. Касяненко С. Державний контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування: теоретико-правові засади. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/3704/1/%D0%9A%D0%B0%D1%81%D1%8F%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%84.%D0%92..pdf>.
8. Кобринський В. Ю. Державний контроль у сфері національної безпеки України : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2008. 20 с.
9. Пошєдін О. І. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони України і перспективи його вдосконалення. *Вісник НАДУ. Серія «Державне управління»*. 2019. №1(92). С. 31–38.
10. Про національну безпеку : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T182469?an=1>.
11. Терещенко М. М. Державний контроль: сутність, основні підходи та концепції. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія «Державне управління»*. Том 30 (69). № 4. 2019. С. 117–121.
12. Semenets-Orlova, I., et al. Innovative Approaches to Development of Human Potential in Modern Public Administration. *Economic Affairs (New Delhi)*, 2022, 915–926.
13. Semenets-Orlova, I., Kushnir, V., Rodchenko, L., Chernenko, I., Druz, O., & Rudenko, M. Organizational Development and Educational Changes Management in Public Sector (Case Of Public Administration During War Time). 2023.
14. Klochko, A., & Semenets-Orlova, I. Ensuring Information Security of Ukraine in Conditions of Modern Development of Society. *Edukacja Ekonomistów i Menedżerów*, 2022. 65(3).
15. Клочко, О., & Семенець-Орлова, І. Національна безпека: український вимір. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*, 2022. (2 (62)), 66–75.
16. Семенець-Орлова, І., & Храпатий, С. Освітня політика держав у контексті миробудівництва. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*, 2022. (1 (61)), 66–71.

References:

1. Zabarnyy H., Kalyuzhnyy R., & Shkarupa V. (2003). *Administrativne pravo Ukrainy* [Administrative law of Ukraine]. Kyiv : Vyd. Palyvoda A. V. [in Ukrainian].
2. Honak I. (2018). Derzhavnyy kontrol yak instrument zabezpechennya natsionalnoyi bezpeky v umovakh zrostannya intensyvnosti ekonomichnoho supernytstva. *Ekonomichnyy dyskurs. Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal [State control as a tool for ensuring national security in conditions of increasing intensity of economic rivalry. Economic discourse. International scientific journal]*. Retrieved from <http://dSPACE.wunu.edu.ua/bitstream/> [in Ukrainian].
3. Honcharenko H. (2020). Systema subyektiv derzhavnogo kontrolyu nad sektorom bezpeky: ponyattya ta osnovni vydy. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal. [The system of subjects of state control over the security sector: concepts and main types. Legal scientific electronic journal]*. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/3_2020/52.pdf. [in Ukrainian].
4. Yashchenko, V. A., Pylypchuk, V. H., Bohuts'kyi, P. P., Dovhan', O. D., & Petryshy, O. V. (2020). *Demokratychnyy tsyvilnyy kontrol nad sektorom bezpeky i oborony: teoriya i praktyka [Democratic civilian control over the security and defense sector: theory and practice]*. Kyiv; Odesa : Feniks [in Ukrainian].
5. Surmin, YU. P., Bakumenko, V. D. Mykhnenko, A. M., et al. (2010). *Entsyklopedychnyy slovnyk z derzhavnogo upravlinnya [Encyclopedic dictionary of public administration]*. YU. V. Kovbasyuka, V. P. Troshchyns'koho, YU. P. Surmina (Ed.). Kyiv : NADU. [in Ukrainian].
6. Informatsiya shchodo zdiysnennya zakhodiv derzhavnogo nahlyadu (kontrolyu) u period voyennoho stanu. (2023). [Information regarding the implementation of measures of state supervision (control) during the period of martial law]. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=84f4a442-aa9b-4c75-8b70-25b9e3cb3df0&title=InformatsiiaSchodoZdiisnenniaZakhodivDerzhavnogoNagliadu-kontroliu-UPeriodVonnogoStanu>. [in Ukrainian].
7. Kasyanenko YE. Derzhavnyy kontrol za diyalnistyu orhaniv mistsevoho samovryaduvannya: teoretyko-pravovi zasady. [State control over the activities of local self-government bodies: theoretical and legal foundations]. Retrieved from <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/3704/1/%D0%9A%D0%B0%D1%81%D1%8F%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%84.%D0%92..pdf>. [in Ukrainian].
8. Kobryns'kyi V. YU. (2008). *Derzhavnyy kontrol u sferi natsionalnoyi bezpeky Ukrainy. [State control in the sphere of national security of Ukraine]*. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Poshedin O. I. (2019). *Demokratychnyy tsyvilnyy kontrol nad sektorom bezpeky i oborony Ukrainy i perspektyvy yoho vdoskonalennya. Visnyk NADU. Seriya «Derzhavne upravlinnya»*. [Democratic civilian control over the security and defense sector of Ukraine and prospects for its improvement]. *Visnyk NADU. Seriya «Derzhavne upravlinnya» – Bulletin of NADU. «Public administration» series*, 1, 31–38. [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku» [The Law of Ukraine «On National Security»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/T182469?an=1> [in Ukrainian].
11. Tereshchenko M. M. (2019). Derzhavnyi kontrol: sutnist, osnovni pidkhody ta kontseptsii. [State control: essence, main approaches and concepts]. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Derzhavne upravlinnia –Semenets-Orlova, I., et al. (2022). Innovative Approaches to Development of Human Potential in Modern Public Administration. *Economic Affairs (New Delhi)*, 915–926.
12. Semenets-Orlova, I., Kushnir, V., Rodchenko, L., Chernenko, I., Druz, O., & Rudenko, M. (2023). Organizational Development and Educational Changes Management in Public Sector (Case Of Public Administration During War Time).
13. Klochko, A., & Semenets-Orlova, I. (2022). Ensuring Information Security of Ukraine in Conditions of Modern Development of Society. *Edukacja Ekonomistów i Menedżerów*, 65(3).
14. Klochko, A., & Semenets-Orlova, I. (2022). Nacionalna bezpeka: ukrayinskyj vymir. Naukovi pracі Mizhregionalnoyi Akademiyi upravlinnya personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnya, (2 (62)), 66–75.
15. Semenets-Orlova, I., & Khrapatyj, S. (2022). Educational policy of modern states. Naukovi pracі Mizhregionalnoyi Akademiyi upravlinnya personalom. Politychni nauky` ta publichne upravlinnya, (1 (61)), 66–71.

УДК 327.2:327(100)

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3\(69\)-9](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3(69)-9)

Леся РУДА

кандидат політичних наук, асистент кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, Кам'янець-Подільський, Україна, 32300
ORCID: 0000-0001-5008-2751

Василь ЧАБАНОВ

кандидат філософських наук, старший викладач кафедри політології та філософії,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61,
Кам'янець-Подільський, Україна, 32301
ORCID: 0000-0003-1579-4010

Lesia RUDA

Candidate of Political Sciences, Assistant of the Department of Political and Philosophy Science,
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, 61, Ohiienko str., Kamianets-Podilskyi, Ukraine,
32300
ORCID: 0000-0001-5008-2751

Vasyl CHABANOV

Candidate of Philosophy Sciences, Senior lecturer of the Department of Political and Philosophical,
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, 61, Ohiienko str., Kamianets-Podilskyi, Ukraine,
32301
ORCID: 0000-0003-1579-4010

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ЕКСПАНСІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СВІТУ

TRANSFORMATION OF THE CONCEPT OF GEOPOLITICAL EXPANSION IN THE CONDITIONS OF GLOBAL DEVELOPMENT IN THE MODERN WORLD

Трансформація сучасного світового порядку невідривно пов'язана з теорією геополітичної експансії. Розглядаючи протистояння світових держав як прагнення одних панувати над територіями інших, що є основоположним для розуміння їх міжнародної політики та прогнозування міжнародних відносин в певному регіоні чи в світі, в XXI ст. теорія експансіонізму розширює своє трактування та ґрунтується на прагненні розширення не лише життєвого простору, а й інформаційно-економічного панування над іншими державами, аналіз якого зумовлює мету даного дослідження.

Аналіз трансформації концепцій геополітичної експансії здійснювався за допомогою системного аналізу, гіпотетично-дедуктивного методу та історичного підходу, що сприяло цілісному відображенню експансіонізму через призму взаємозв'язку територіально-просторового й інформаційно-економічного впливу держав одна на одну, історичній динаміці концептуальних змін і виокремлення спільних рис розвитку експансіонізму в XXI ст.

Дослідження трансформації концепцій геополітичної експансії дає змогу охарактеризувати нові теоретичні підходи для визначення особливостей геополітичного протистояння в умовах глобалізації та інформатизації, виокремити нові форми геополітичної експансії в XXI ст. і визначити нові тенденції до геополітичного домінування в сучасному світі. Аналіз сучасної експансіоністської політики підтвердив тезу, що в умовах сучасних глобалізаційних процесів експансіонізм виходить за межі суто геополітичного трактування як боротьби за збільшення життєвого простору і поєднує в собі інформаційні, ідеологічні, культурні та економічні складові. Збільшення значення інформаційно-економічного впливу на регіони і держави призводить до інтеграційних та асиміляційних процесів нового типу, що не заперечують саму ідею експансії, а трансформують її відповідно до сучасних тенденцій.

Ключові слова: експансіонізм, геополітичне протистояння, глобалізація, глобальний розвиток, сфера впливу.

The transformation of the modern world order is inextricably linked to the theory of geopolitical expansion. Considering the confrontation of world states as the desire of some to dominate over the territories of others, which is fundamental for understanding their international policy and forecasting international relations in a certain

region or in the world, in the 21st century the theory of expansionism expands its interpretation and is based on the desire to expand not only living space, but also informational and economic domination over other states, the analysis of which determines the purpose of this study.

The analysis of the transformation of the concepts of geopolitical expansion was carried out with the help of a systematic analysis, a hypothetical-deductive method and a historical approach, which contributed to the holistic reflection of expansionism through the prism of the interrelationship of the territorial-spatial and informational-economic influence of states on each other, the historical dynamics of conceptual changes and the identification of common features development of expansionism in the 21st century.

The study of the transformation of the concepts of geopolitical expansion makes it possible to characterize new theoretical approaches for determining the features of geopolitical confrontation in the conditions of globalization and informatization, to single out new forms of geopolitical expansion in the 21st century and identify new trends towards geopolitical dominance in the modern world. The analysis of modern expansionist policy confirmed the thesis that in the conditions of modern globalization processes, expansionism goes beyond a purely geopolitical interpretation as a struggle to increase living space and combines informational, ideological, cultural and economic components. The increase in the importance of information and economic influence on regions and states leads to integration and assimilation processes of a new type, which do not deny the very idea of expansion, but transform it in accordance with modern trends.

Key words: expansionism, geopolitical confrontation, globalization, global development, sphere of influence.

Постановка проблеми. Усі події у світовій політиці характеризуються просторово-часовою динамікою та причинно-наслідковими закономірностями свого розвитку. Розуміння даних закономірностей впливає на реалізацію довгострокових наукових прогнозів політичного розвитку і є однією з найважливіших наукових проблем сьогодення. Розвиток держави шляхом збільшення її могутності – закономірний етап еволюції світових держав. Проте з розвитком системи міжнародних відносин, еволюцією інформаційно-економічного впливу на світове співтовариство та збільшенням важелів впливу країн одна на одну, перед великими державами постає вибір шляхів самореалізації на міжнародній арені. Проблема вибору шляхів розвитку країни на міжнародній арені, визначення її ролі та місця в системі міжнародних відносин і обґрунтування політичних напрямків для реалізації таких завдань – є основою національної безпеки країн, зокрема України.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема експансіонізму висвітлена в працях класиків теорії геополітики (Ф. Ратцель, Р. Челлен, К. Хаусхофер), які розглядали її через призму теоретичного обґрунтування принципів територіального розширення держав, та у сучасників (З. Бжезинський, Дж. Най, Д. Хайнс), які трансформують ідеї експансіонізму з географічного на економічно-ідеологічне панування.

Метою статті є аналіз трансформації концепції експансіонізму та її вплив на розвиток сучасних міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу. Невід'ємною частиною політичного життя країн та визначення їх міжнародної ролі в регіоні чи в світі виступає експансія. У геополітиці під експансією розуміють процес розширення сфери впливу політичної, економічної, культурної, релігійної чи іншої сили від центру до периферії.

Узагальнюючи дане визначення, під політичною експансією прийнято розуміти сукупність зовнішньополітичних дій, спрямованих на розширення сфери геополітичного впливу (панування) держави чи блоку держав (військово-політичного, економічного, культурного) на певну зовнішню територію чи акваторію, що відбувається воєнним, політичним, економічним та інформаційним шляхом [8, с. 424–425].

Будь-яка міжнародна система, а експансіонізм доцільно розглядати саме як систему, спрямована на збільшення просторового впливу за рахунок внутрішніх і зовнішніх ресурсів окремої країни, потребує системного аналізу її розвитку та життєздатності в умовах глобального світу. Розвиток експансіоністської системи передбачає збільшення різноманіття станів її функціонування (тобто експансія розглядається в різних сферах життєдіяльності), зменшення кількості помилок при зміні розмірів системи (тобто збільшення точності дій) та зменшення витрат ресурсів при якісній та кількісній трансформації системи (тобто раціональний розподіл внутрішніх ресурсів для досягнення зовнішніх цілей). Реалізація даних внутрішньо-системних принципів можливе за рахунок залучення до внутрішнього потенціалу системи зовнішніх ресурсів, що здійснюється шляхом експансії. Експансіоністська політика системи передбачає постійну роботу над ліквідацією помилок та удосконаленням шляхів оптимізації розвитку міжнародної системи.

Прояв великими державами тенденцій до просторової експансії, суть якої полягає в збільшенні життєвого простору задля власної безпеки та розвитку, прагнення до домінування в певній сфері чи регіоні, виступає рушійною силою суспільного розвитку та проявляється в підкоренні (асиміляції) навколишнього середовища, а протистояння експансіонізму стає основною причиною розгор-

тання соціальних та міжнародних конфліктів.

Аналіз геополітичного розвитку світу свідчить, що домінуючою формою геополітичної взаємодії великих держав є геополітичне протистояння для якого характерний перехід від збройного до інформаційного впливу на регіони та світ в цілому, що носить характер експансіонізму.

Геополітична експансія завжди ведеться за право володіння певним видом чи певною кількістю ресурсів, які необхідні для виживання та розвитку людства, чи народу певної держави. Основою такого експансіоністського протистояння є прагнення забезпечення власного розвитку, благополуччя громадян та впливу на процес розвитку інших спільнот, що може стати загрозою власній державі.

Одним з перших теоретичну характеристику теорії експансії дав німецький науковець Фрідріх Ратцель, який зазначав, що експансія носить органічний характер свого розвитку, адже держава є живим організмом і не може бути обмежена жорсткими рамками. За словами Ратцеля, переміщення народів подібні до припливів, і зазвичай вони мають форму вторгнень і захоплень, при цьому невеликі ділянки поглинаються великими. У статті «Про закон просторового зростання держави» Фрідріх Ратцель визначив сім законів геополітичної експансії:

Перший закон: Протяжність Держав збільшується по мірі розвитку їх культури;

Другий закон: Просторове зростання Держави супроводжується іншими проявами її розвитку: в сферах ідеології, виробництва, комерційної діяльності, прозелітизму;

Третій закон: Держава розширюється, поглинаючи і абсорбуючи політичні одиниці меншого значення;

Четвертий закон: Кордони подібні органу, розташованому на периферії Держави (яка розуміється як організм);

П'ятий закон: Здійснюючи свою просторову експансію, Держава прагне захопити найважливіші регіони для її розвитку: узбережжя, басейни рік, рівнини і взагалі всі багаті території;

Шостий закон: Початковий імпульс експансії приходить ззовні, адже Держава провокується до розширення державою (або територією) з явно більш нижчою цивілізацією;

Сьомий закон: Загальна тенденція до асиміляції або абсорбції більш слабких націй підштовхує до збільшення територій в динаміці, яка підживлює саму себе [10].

Автор терміну «геополітика», швед Рудольф Челлен, розвинув значення простору в світовій політиці та сформулював осново-

положну тезу геополітики: всі великі держави прагнуть до розширення, внаслідок чого малі держави або зникають, або стають прикордонними, або стають периферійними територіями гегемонів [9, с. 73–74].

Британський науковець Хелфорд Маккіндер в своїй геополітичній концепції зазначає, що країни материкової Європи та Азії виступають буфером для геополітичної експансії на Хартленд (Сердцевинну землю) з боку морських країн. Розділяючи геополітичний простір на «країни суші» (східна Європа, Прибалтика, росія, Близький Схід) та «країни моря» (Західна Європа, Америка, Південна Африка) Маккіндер зазначає, що прагнення контролювати Хартленд, поширювати на неї свою експансіоністську політику, є проявом агресії та прагнення захопити географічні території, проте мотиви таких прагнень в кожній державі можуть бути різні [4].

Найбільшого розвитку ідеї формування великого життєвого простору зарахунок малих держав були розвинені німецьким географом Карлом Хаусхофером. Вчений зазначає, що експансія є результатом внутрішньо-державних процесів: коли політично-економічний розвиток держави досягає максимуму – держава мусить змінити свій статус, а це означає зміну сфер світового впливу. Експансія розглядається не як засіб зовнішньої агресії по відношенню до інших держав, а як прояв забезпечення внутрішньої безпеки шляхом розширення зовнішніх меж впливу [2].

Прихильник ідей політичного реалізму американець Ганс Моргентау проводив аналогію між державою та людиною, зазначаючи, що обом властиво керуватися власними інтересами, а тому, якщо для збереження могутності держави потрібно збільшити її вплив на інших – то це доцільно розглядати як закономірність розвитку могутніх держав [6, р. 320].

Американський геополітик Збігнев Бжезинський в праці «Велика шахівниця» розглядає еволюцію експансії як спосіб територіального впливу одних країн-гегемонів на інші (за допомогою військової та економічної могутності) до експансії міжнародних організацій (передусім НАТО та ЄС) і створення коаліцій для протистояння експансіоністській політиці [7, с. 200–208].

Американський науковець Джефрі Хайнс в своїх дослідженнях міжнародних відносин в умовах глобального світу, зазначає, що сучасний світ змінюється під впливом інформаційних технологій, а тому експансію ХХІ ст. доцільно розглядати як інформаційний вплив.

Інформаційна експансія прийшла на зміну військовій, економічній та промисловій експансіям попередніх століть [3, р. 136].

Трансформація військово-політичного експансіонізму в інформаційно-ідеологічно-економічний є відповіддю на розвиток інформаційного суспільства в кінці ХХ ст. та вважається одним з найбільш ефективних видів експансіонізму. Дана трансформація відбулася шляхом розвитку конкурентоспроможності країн різних світових регіонів, що унеможливило просторову експансію. Економічна експансія передбачає використання ресурсів інших країн через механізми впливу на національні економіки великим капіталом та експорту до «монополій» економічних та культурних ресурсів.

Інформаційна революція 70-х років ХХ століття призвела до переосмислення геополітичного простору та експансіонізму, висунувши на перший план поряд з територіальною експансією інформаційно-економічний фактор геополітичного розвитку. Формування нових різновидів експансіонізму також вимагає формування нової методології його дослідження, що враховуватимуть сучасні методи аналізу та прогнозу розвитку глобальних і локальних державних утворень. Експансія починає розглядатися як прояв глобального суперництва засобами глобального політичного впливу однієї держави на іншу (при цьому, слід зазначити, що мета даного суперництва є штучно створеною та виступає як засіб для формування наступного етапу глобального протистояння) [1].

Еволюція поглядів на розвиток глобального політичного простору в ХХІ ст. сформувала позицію про переважання в сучасному світі економічної експансії розвинених країн та регіонів. Ці ідеї знайшли відображення в геополітичних концепціях представників неомарксизму, які розглядають світ через світ-системні категорії Імануїла Валлерстайна: «Ядро» та «Периферія». В залежності від існуючої політичної системи світ-системи сучасності доцільно розглядати через дві призми: світ-імперія та світ-економіка, а система світ-економіка поділена на три частини: ядро, периферії та напівпериферії, яка поєднує риси перших. Світ-системна теорія підтримує ідею залежності одних держав від інших, що є основою теорії експансіонізму, а розвиток інформаційно-економічної сфери посилив залежність периферійних країн від розвинутого «центру» та трансформував теорію експансіонізму [12].

Зміна експансіоністських способів впливу розвинених держав на інші не змінює осно-

вну сутність самого явища: залежність країн не лише перетворюється, а й посилюється за рахунок посилення ролі економічного та фінансового впливу; контролю над ЗМІ; культурного, освітнього чи спортивного впливу одних держав на інші; прямого втручання в політику окремих держав чи міжнародних організацій. Потрібно відмітити, що поява на світовій арені міжнародних організацій здійснила вплив на зміну інструментарію геополітичної експансії, адже якщо економічна позика передбачає поштовх для економічного розвитку, то політична «позика» впливає на весь структурний розвиток внутрішньо-державних процесів, що сприяє посиленню інтеграційних процесів та формуванню залежності від країн-гегемонів. Одночасно зі збільшенням впливу зростає і прагнення окремих держав чи регіонів звільнитися від нього, а тому виникає латентне протистояння, що може стати рушійною силою для зміцнення геополітичної позиції даних міжнародних акторів.

Геополітичне протистояння ХХІ ст. – це боротьба за людську свідомість, адже ЗМІ мають здатність приділяти увагу широких верств населення тим соціально-економічно-політичним проблемам, які вигідні «замовнику». Розроблена американським науковцем Джозефом Овертоном теорія, яка дістала назву «Вікно Овертона», визначає, що будь-яка ідея чи проблема розвивається відповідно до визначених стадій (неприйняття, радикалізація ідеї, прийняття, стадія розуміння, стадія популяризації та стадія трансформації ідеї в сталу норму) [5], які можуть розвиватися в будь-яку зі сторін. Тобто, прийняття ідеї як сталої норми можливе після її прийняття, або ж така стала норма стає каталізатором для розвитку процесів її неприйняття. Відповідно й ідеї експансіонізму можуть розглядатися як радикальні ідеї, що під впливом на суспільну свідомість сприймаються як логічний процес розвитку державу, або ж, на певному етапі експансіонізму, перестають позитивно сприйматися окремими верствами населення та викликають спротив широких мас.

На розвиток інформаційного та ідеологічного експансіонізму впливає іміджева політика великих країн. Американський політолог Джозеф Най міжнародний імідж країни розглядає як елемент м'якої сили, здатність впливати на інші країни шляхом переконань та прояву власного позитивного досвіду в вирішенні міжнародних проблем. В період становлення та розвитку інформаційного суспільства саме міжнародний імідж став причинно-наслідковим механізмом впливу на міжнародну спіль-

ноту і поширення інформаційно-ідеологічної експансії [11]. Інформаційна експансія сприяє поділу країн на активних суб'єктів, тобто на тих, що активно беруть участь в інформаційній експансії, та на пасивних суб'єктів, що є інформаційно залежними.

Експансіонізм ХХІ ст. виходить за межі локально-регіонального та набуває рис глобального експансіонізму, де вплив відбувається шляхом формування ставлення окремих народів до форм власності, культурної самоідентифікації та економічної залежності. Разом з тим, зміна форми поширення експансії не змінила її теоретичної сутності.

Сучасна світова політика характеризується особливими просторово-часовими відносинами суб'єктів міжнародної політики. Політичний простір як багаторівневе явище, для якого характерне не лише постійне прагнення завойовувати, утримувати, а й примножувати політичну владу, доцільно розглядати як головну ціль основних учасників світових політичних процесів. Формування глобального світового співтовариства передбачає трансформацію засобів впливу на нього та способів розвитку експансіоністських прагнень.

Висновки. Експансіоністська політика великих держав, яка направлена на розширення свого впливу на інші держави, є об'єктивною закономірністю розвитку останньої та природним станом суспільства, захоплення нових територій.

що прагне збільшити свій вплив на оточуючих. На відміну від експансіоністської політики, спрямованої на захоплення території та матеріальних ресурсів, інформаційна революція ХХ ст. змінила природу експансіонізму на економічну та ідеологічну експансію не лише на сусідів, а й на регіони, що географічно не межують, проте є залежними від гегемону. Використання інформаційно-економічної складової для підпорядкування одних держав іншим стало основою для формування нового світового порядку в ХХІ ст. та формування нового типу геополітичного гегемона, який буде базуватися не на військовій могутності, а на інформаційно-ідеологічній складовій свого іміджу. Використання в ХХІ ст. ЗМІ, економічних важелів впливу та міжнародних організацій для експансіонізму хоча й стало домінуючим фактором, проте військова складова даного явища досі не втратила своєї актуальності. В умовах інформаційного суспільства військово-силова експансія піддається впливу інформаційних технологій, а тому все частіше носить характер інформаційно-воєнного впливу. Саме тому можна стверджувати, що на початок ХХІ ст. в експансіоністській політиці переважає економічно-інформаційно-ідеологічна складова впливу на суспільство, на відміну від прагнення збільшити свій вплив шляхом збільшення життєвого простору держави через

Література:

1. Cox, R.W. Global Perestroika, in R. Wilkinson (ed.), *The Global Governance Reader*, New York: Routledge, 2005. pp. 140–155. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=KlXzmQLq66gC&oi=fnd&pg=PA140&dq=Cox+R.W.+Global+%E2%80%9Cperestroika%E2%80%9D&ots=YY4CFYcm4e&sig=WwmTu4sQFWcp_Ux6ARvYz9MPtCA&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 20.06.2023)
2. Diner, D. Knowledge of expansion on the geopolitics of Karl Haushofer. *Geopolitics*, 4(3). 1999. pp. 161–188. URL: <https://doi.org/10.1080/14650049908407660>.
3. Haynes, J., Hough, P., Malik, S., Pettiford, L. *World Politics: International Relations and Globalisation in the 21st Century*. 2017. London: Sage Publications Ltd. 488 p.
4. Krause, Oliver. Mackinder's «heartland»—legitimation of US foreign policy in World War II and the Cold War of the 1950s. *Geographica Helvetica*, 78.1. 2023. pp. 183-197. URL: <https://doi.org/10.5194/gh-78-183-2023>.
5. Marsh, L. The Flaws of the Overton Window Theory. *The New Republic* (27.10.2016). URL: <https://newrepublic.com/article/138003/flaws-overton-window-theory> (дата звернення: 29.06.2023)
6. Morgenthau Hans J. *In Defense of the National Interest*. University Press Of America, 1982. 306 p.
7. Бжезінський. З. Велика шахівниця. Львів-Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. 236 с.
8. Вегеш М., Палінчак М., Петрінко В. Геополітика в постатах і термінах : підручник для студентів і аспірантів спеціальності «Політологія». Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 786 с.
9. Вегеш М. М., Петрінко В. С. Геополітична енциклопедія: Навчальний посібник. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. 492 с.
10. Маруховський О. О. Актуалізація геополітичних ідей Ф. Ратцеля (еволюційно-рефлексивний підхід). *Еволюція наукової думки в контексті європейського вибору України* : матеріали Науково-практичної конференції (Київ, 21 жовтня 2015 року) / Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». Київ : Університет економіки та права «КРОК», 2015. С. 328–330.
11. Савон К. В. Вплив політики «м'якої сили» на імідж держави. *Актуальні проблеми політики* : зб.

наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. редкол.), Л. І. Кормич (голов. ред.), І. М. Милосердна (відп. ред.) [та ін.] ; НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 66. С. 112–117.

12. Фесенко М. В. Проблеми центру та периферії у глобальному управлінні світ-системою. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2014. Вип. 11. С. 220–228. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_ip_2014_11_29

References:

1. Cox, R.W. (2005). Global Perestroika, in R. Wilkinson (ed.), *The Global Governance Reader*, New York: Routledge, pp. 140–155. Retrieved from https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=KIXzmQLq66gC&oi=fnd&pg=PA140&dq=Cox+R.W.+Global+%E2%80%9Cperestroika%E2%80%9D&ots=YY4CFYCm4e&sig=WwmTu4sQFWcp_Ux6ARvYz9MPtCA&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 20.06.2023)

2. Diner, D. (1999). Knowledge of expansion on the geopolitics of Karl Haushofer. *Geopolitics*, 4(3). pp. 161-188. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/14650049908407660>

3. Haynes, J., Hough, P., Malik, S., Pettiford, L. (2017), *World Politics: International Relations and Globalisation in the 21st Century*. London: Sage Publications Ltd. 488 p.

4. Krause, Oliver. (2023). Mackinder's «heartland»—legitimation of US foreign policy in World War II and the Cold War of the 1950s. *Geographica Helvetica*, 78.1. pp. 183–197. Retrieved from <https://doi.org/10.5194/gh-78-183-2023>

5. Marsh, L. (27.10.2016). The Flaws of the Overton Window Theory. *The New Republic*. Retrieved from <https://newrepublic.com/article/138003/flaws-overton-window-theory>

6. Morgenthau Hans J. (1982). *In Defense of the National Interest*. University Press Of America. 306 p.

7. Bzhezinskyi, S. (2000). *Velyka shakhivnytsia*. Lviv-Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 236 s. [in Ukrainian].

8. Vehesh M., Palinchak M., Petrinko V. (2020). *Heopolityka v postatiakh i terminakh : pidruchnyk dlia studentiv i aspirantiv spetsialnosti «Politohiia»*. Uzhhorod : Vydavnychiy dim «Helvetyka». 786 s. [in Ukrainian].

9. Vehesh M. M., Petrinko V. S. (2017). *Heopolitychna entsyklopediia: Navchalnyi posibnyk*. Uzhhorod : Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla». 492 s. [in Ukrainian].

10. Marukhovskiy O. O. (2015). Aktualizatsiia heopolitychnykh idei F. Rattselia (evoliutsiino-refleksyivnyi pidkhid). *Evoliutsiia naukovoï dumky v konteksti yevropeiskoho vyboru Ukrainy : materialy Naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 21 zhovtnia 2015 roku) / Vyshchy navchalnyi zaklad «Universytet ekonomiky ta prava «KROK»*. Kyiv : Universytet ekonomiky ta prava «KROK», S. 328–330. [in Ukrainian].

11. Savon K. V. (2020). Vplyv polityky «miakoi syly» na imidzh derzhavy. Aktualni problemy polityky : zb. nauk. pr. / redkol.: S. V. Kivalov (holov. redkol.), L. I. Kormych (holov. red.), I. M. Myloserdna (vidp. red.) [ta in.] ; NU «OYuA», Pivdennoukr. tsentr hender. problem. Odessa : Vydavnychiy dim «Helvetyka». Vyp. 66. S. 112–117. [in Ukrainian].

12. Fesenko M. V. (2014). Problemy tsentru ta peryferii u hlobalnomu upravlinni svit-systemoiu. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Seriia: Istoriiia. Politohiia*. Vyp. 11. S. 220–228. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_ip_2014_11_29. [in Ukrainian].

УДК 327.8

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3\(69\)-10](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3(69)-10)

Тетяна СЕРГІЄНКО

кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, проспект Гагаріна, 26, Дніпро, Україна, 49005

ORCID: 0000-0002-4654-9248

Tetiana SERGIENKO

Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of International Relations and Social and Humanitarian Disciplines, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 26, Gagarina ave., Dnipro, Ukraine, 49005

ORCID: 0000-0002-4654-9248

ФЕНОМЕН ГЕГЕМОНІЧНОГО СТАТУСУ США У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

THE PHENOMENON OF THE HEGEMONIC STATUS OF THE USA IN INTERNATIONAL RELATIONS

У статті поведено аналіз останніх досліджень і публікацій стосовно обраної теми та розглянуто характер сучасної домінуючої позиції Сполучених Штатів Америки у міжнародних відносинах. Проаналізовано зміст категорії «гегемонія». Доведено, що гегемонія у міжнародних відносинах передбачає здатність окремого актора нав'язувати решті учасників власні правила та умови в економічній, політичній, військовій, дипломатичній, культурній та інших сферах. Розглянуто багатовимірний характер впливу Сполучених Штатів Америки на світ. Обґрунтовано беззаперечність провідних позицій Сполучених Штатів Америки у таких сферах як: військова, політична, економічна і соціальна.

Актуальність обраної теми обумовлена практичною потребою наукового осмислення процесів, які відбуваються на міжнародному рівні для подальшого прогнозування розвитку вектора міжнародних соціополітичних відносин. У цьому сенсі особливої уваги заслуговує феномен гегемонії Сполучених Штатів Америки, як держави, що являється світовим глобальним лідером. У той же час, реалії сьогодення свідчать про стрімкі зміни в сучасному світі, які в свою чергу привертають увагу наукової академічної та політичної спільноти та спричиняють дискусії про характер і перспективи американської гегемонії. Тому новий погляд на проблему лідерства з точки зору встановлення актуальних тенденцій розвитку міждержавних відносин потребує більшої уваги. **Мета статті** полягає у дослідженні феномену гегемонічного статусу Сполучених Штатів Америки у міжнародних відносинах. **Завданням дослідження** є вивчення гегемонії в сучасних міжнародних відносинах та дослідження характеру сучасної домінуючої позиції Сполучених Штатів Америки в сучасному світі. **Об'єктом дослідження** виступає діяльність Сполучених Штатів Америки на міжнародній арені, **предметом дослідження** виступає зміст, становлення та реалізація феномену гегемонії у міжнародних відносинах. **Методологічна основа дослідження** має міждисциплінарний характер, що виражається в поєднанні низки підходів і методів теорії міжнародних відносин, політології та історії. Методологічне підґрунтя на теоретичному та практичному рівні забезпечує комплексне дослідження феномену гегемонії в міжнародних відносинах.

Ключові слова: гегемонія, міжнародні відносини, держава-гегемон, США, глобальні відносини, могутність.

The article analyzes the latest research and publications related to the chosen topic and considers the nature of the current dominant position of the United States of America in international relations. The content of the category "hegemony" was analyzed. It has been proven that hegemony in international relations involves the ability of an individual actor to impose its own rules and conditions on the rest of the participants in the economic, political, military, diplomatic, cultural and other spheres. The multidimensional nature of the influence of the United States on the world is considered. The indisputability of the leading positions of the United States of America in such areas as: military, political, economic and social is substantiated.

*The relevance of the chosen topic is due to the practical need for a scientific understanding of the processes that take place at the international level for further forecasting the development of the vector of international socio-political relations. In this sense, the phenomenon of the hegemony of the United States of America, as a state that is the world's global leader, deserves special attention. At the same time, the realities of today testify to rapid changes in the modern world, which in turn attract the attention of the scientific academic and political community and cause discussions about the nature and prospects of American hegemony. Therefore, a new look at the problem of leadership from the point of view of establishing current trends in the development of interstate relations needs more attention. **The purpose of the article** is to study the phenomenon of the hegemonic status of the United States of America in international relations. **The task of the research** is the study of hegemony in modern international*

relations and the nature of the current dominant position of the United States of America in the modern world. The object of research is the activity of the United States of America in the international arena, the subject of research is the content, formation and implementation of the phenomenon of hegemony in international relations. The methodological basis of the research has an interdisciplinary character, which is expressed in the combination of a number of approaches and methods of the theory of international relations, political science and history. The methodological basis at the theoretical and practical level provides a comprehensive study of the phenomenon of hegemony in international relations.

Key words: *hegemony, international relations, the hegemonic state, the USA, global relations, power.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Реалії сьогодення свідчать, що ознакою сучасного світу є загострення боротьби за глобальне лідерство на міжнародному рівні. Це пов'язане з кризою політики однополярного гегемонізму, яку проводять Сполучені Штати Америки щодо домінування та їх перетворення на державу-гегемона. Прагнення Сполучених Штатів Америки полягає в бажанні регулювати міжнародні відносини на основі власних уявлень і інтересів. І на сучасному етапі розвитку Сполучені Штати Америки дійсно є справжнім центром влади. Їх роль як країни з глобальними можливостями у створенні світового порядку доволі важко переоцінити.

Актуальність обраної теми обумовлена практичною потребою наукового осмислення процесів, які відбуваються на міжнародному рівні для подальшого прогнозування розвитку вектора міжнародних соціополітичних відносин. У цьому сенсі особливої уваги заслуговує феномен гегемонії Сполучених Штатів Америки, як держави, що являється світовим глобальним лідером. У той же час, реалії сьогодення свідчать про стрімкі зміни в сучасному світі, які в свою чергу привертають увагу наукової академічної та політичної спільноти та спричиняють дискусії про характер і перспективи американської гегемонії. Тому новий погляд на проблему лідерства з точки зору встановлення актуальних тенденцій розвитку міждержавних відносин потребує більшої уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Сучасні дослідження гегемонії як явища міжнародного життя ґрунтуються на традиціях політичного реалізму та його оновленої версії, увібравши творчий доробок таких зарубіжних науковців, як В. Адамсон, Р. Гілпін, Р. Кеохейн, Ч. Кіндлбергер, Р. Кокс, Ч. Краутхаммер, Бр. Крейг, Дж. Мірсахаймер, Дж. Най, Дж. Раггі, К. Реус-Сміт, Н. Фергюсон. Також, вартими уваги є праці Б. Бузан, О. Вевер, Ч. Краут-хаммер, Дж. Най, Р.Фут, Й. Венга, К. Бредфорда, Дж.

Уотсона та Дж. Айкенберрі. Щодо вітчизняної літератури, то питання гегемонії у міжнародних відносинах представлено роботами В. Вакулич, А. Гольцова, І. Дудко, З. Зазуляк, О. Квятковської, Л. Мицик, С. Пик, І. Погорської, М. Пурій, Н. Ржевської, Н. Романюк, М. Шепелева, С. Федуняка, А. Худолій. У контексті політичної та економічної глобалізації роль США розглядають Дж. Айкенберрі, З. Бжезинський, С. Гантінгтон, Г. Кіссінджер, Р. Хаас, Ф. Фукуяма. Проте, не дивлячись на доволі великий інтерес до даної проблеми, одним із найбільш дискусійних питань сьогодні є саме питання щодо дослідження гегемонії в теорії та практиці міжнародних відносин. А оскільки практики міжнародної взаємодії свідчать про суперечливий характер забезпечення гегемоністських позицій кожного актора в сучасних умовах, то ідея самого розвитку міжнародних відносин та конфігурації їхньої структури зберігає свою значущість для наукового дискурсу.

Мета статті полягає у дослідженні феномену гегемонічного статусу Сполучених Штатів Америки у міжнародних відносинах. **Завданням дослідження** є вивчення гегемонії в сучасних міжнародних відносинах та дослідження характеру сучасної домінуючої позиції Сполучених Штатів Америки в сучасному світі. **Об'єктом дослідження** виступає діяльність Сполучених Штатів Америки на міжнародній арені, **предметом дослідження** виступає зміст, становлення та реалізація феномену гегемонії у міжнародних відносинах. **Методологічна основа дослідження** має міждисциплінарний характер, що виражається в поєднанні низки підходів і методів теорії міжнародних відносин, політології та історії. Методологічне підґрунтя на теоретичному та практичному рівні забезпечує комплексне дослідження феномену гегемонії в міжнародних відносинах.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Глобальність змін, що відбуваються у світі, дозволяють говорити про трансформацію сучасної системи міжнародних відносин. Так, наприклад світова політика ХХІ століття позначається дією

глобалізації ринкової економіки як структуруючого феномену міжнародних взаємозв'язків на відміну від системи міжнародних відносин ХХ ст., яка будувалася за принципом політичного протистояння відкритої холодної війни та ядерного стримування. Щодо Сполучених Штатів Америки, то їх стратегічною спрямованістю, в умовах сьогодення, є орієнтація на глобальне лідерство та формування нового світового порядку.

На думку відомого американського вченого Дж. Айкенберрі, лідерство – це влада чи сила. Виконувати лідерство означає змушувати інших робити те, чого вони б інакше не робили. Лідерство включає можливість людини прямо чи опосередковано формувати інтереси та впливати на дії іншого [12, с. 390]. Отже, щодо визначення «лідерства» у міжнародних відносинах, то первинно воно означало здатність певної країни впливати на формування міжнародного порядку в цілому або на його окремі фрагменти. Фактично лідерство – це можливість впорядковувати міжнародні відносини. На практиці, з точки зору політичного реалізму, це можливість нав'язати інтерес і реалізувати його за допомогою інших акторів. Загалом непередбачуваність у відносинах між країнами зумовлена багатьма причинами. Важливим фактором є збільшення кількості держав, які володіють ядерною зброєю, а також амбіції деяких світових лідерів. «В той же час вплив і формування інтересів інших не обов'язково має здійснюватися силою», – зазначає Ф. Беллоу, але може здійснюватися і за допомогою ідеологічного тиску [8, с. 5].

Лідерство держави передбачає активну зовнішньополітичну діяльність, спрямовану на пошук оптимальної моделі поєднання державних і національних інтересів та інтересів своїх партнерів. У цьому контексті слід зазначити, що ситуація, в якій існує суб'єкт у системі міжнародних відносин, «який достатньо сильний, щоб встановити основні правила регулювання міжнародних відносин», отримав назву «гегемонія». Термін «гегемонія» походить від грецького ηγεμονία і в перекладі означає – провід, керівництво, тобто – провідна роль якоїсь держави у відносинах з іншими [1]. Історично термін використовувався для звання керівника або воєначальника, намісника, інколи так називали імператора. Використання терміну «гегемон» у системі міжнародних відносин є наслідком нерівного розподілу влади між міжнародними суб'єктами, що спонукає найпотужніших із них до встановлення, підтримки та захисту свого політичного домінування в системі [7, с. 72].

Отже, домінування в міжнародній системі дозволяє Сполученим Штатам Америки впливати на її розвиток і визначати спрямованість суспільно-політичних та економічних перетворень. Реалії сьогодення свідчать, про те, що позицію лідера дуже важко утримувати. Тож, враховуючи динамічну трансформацію системи міжнародних відносин, залишається відкритим питання, чи зможуть Сполучені Штати Америки залишатися сильним і самодостатнім центром глобального впливу в майбутньому [2, с. 112].

У цьому питанні припущення вчених відрізняються лише тим, як довго американці зможуть зберігати свої позиції в сучасній системі міжнародних відносин. Це пов'язано з тим, що сьогодні на світовій арені збільшується кількість важливих гравців, які піддають випробуванню лідерство Сполучених Штатів Америки, а також тих, що сприяють його зміцненню. Однак більшість дослідників сходяться на думці, що Сполучені Штати Америки залишаться найпотужнішою державою світового співтовариства в майбутньому [3, с. 30]. Їх глобальний вплив не матиме аналогів ні серед інших країн, ні серед міжнародних організацій, що забезпечить їм виняткове становище в системі міжнародних відносин.

Згідно позиції відомого американського політолога З. Бжезинського у праці «Велика шахівниця»: «Америка займає домінуючі позиції в чотирьох областях світової влади, які мають вирішальне значення: у військовій галузі Америка має такі можливості, які не мають собі рівних глобальними можливостями розгортання; в галузі економіки залишається основною рушійною силою світового розвитку, навіть незважаючи на конкуренцію в окремих галузях з боку Японії та Німеччини; в технологічному відношенні вона зберігає абсолютне лідерство в передових галузях науки і техніки; в галузі культури, незважаючи на її певну примітивність, Америка користується, особливою привабливістю, зазвичай серед молоді всього світу. Все це забезпечує Сполученим Штатам політичний вплив, близького якому не має жодна держава світу. Саме поєднання всіх цих чинників робить Америку єдиною світовою наддержавою у повному розумінні цього слова» [9].

Аналізуючи вплив факторів на формування позицій Сполучених Штатів Америки у системі міжнародних відносин виокремлюють певні ресурси, що обумовлюють природні конкурентні переваги країни – такі як ресурсне забезпечення, так і ті, що визначають набути – такі як технологічний розви-

ток, наприклад. Тож, розглянемо детальніше вплив деяких з цих факторів.

Перш за все хотілося б акцентувати увагу на тому, що країна має великі площі сільськогосподарських угідь, різноманітний клімат, довгу берегову лінію та достатні водні ресурси. У рейтингу країн світу за вартістю природних ресурсів Сполучені Штати Америки посідають 7 позицію – загальна вартість природних ресурсів оцінюється в 45 трлн доларів, з яких 89% становлять природне вугілля та деревина [10]. Важливим ресурсом сучасної світової економіки, попри роботизацію та технологію виробництва, є людський капітал – і насамперед його якісна структура та продуктивність праці. Сполучені Штати Америки є визнаним світовим центром міграції та концентрацією інтелектуального потенціалу світової економіки. Робоча сила США станом на липень 2019 року становить понад 160 млн осіб (4 місце у світі після Китаю, Індії та ЄС), ринок праці США характеризується низьким рівнем безробіття – 3,7% [14]. Важливим залишається демографічний потенціал країни, особливо зважаючи на тенденцію до збільшення тривалості життя людини.

Додамо, що до найважливіших компонентів могутності держави належить також її науково-технічний потенціал. Сполучені Штати Америки мають найпотужнішу та найефективнішу економіку у світі, яка є головним джерелом світового технічного прогресу та центром виробництва новітніх технологій. Половина нових технологій світу створюється в США, які витрачають двічі більше коштів на інформаційно-технологічні потреби у порівнянні з країнами західної Європи. Так, за даними Forbes, сім із 10 найбільших технологічних компаній світу є американськими [11]. Загальні витрати США на дослідження та розробки (НДДКР) та впровадження дорівнюють витратам країн G-7.

Завдяки провідним позиціям у світовій торгівлі, володіння найпотужнішими ТНК, здатність надавати значну економічну та гуманітарну допомогу зовнішньому світу, в тому числі шляхом трансформації військового сектора у транспортний, космічний або високотехнологічне виробництво споживчих та промислових товарів, США вдалося забезпечити сталі позиції на світових ринках. Економічне і технологічне домінування США підкріплюється значним військовим потенціалом: однією з провідних світових армій, найбільшими у світі повітряними силами (ВПС США) та другими за величиною військово-морськими силами (ВМС США). Так, наприклад, під час слухань у Конгресі США голова

Об'єднаного комітету начальників штабів генерал Марк Міллі, заявив, що бюджетний запит на оборону у 2024 фінансовому році у безпрецедентному розмірі \$842 мільярди гарантує, що Об'єднані сили залишаться найбільш боєздатними у світі [5] і є головним політичним фактором лідерства США.

До числа важливих показників, що визначають положення країни в міжнародній економічній системі, належить також місце країни в світовій зовнішній торгівлі та міжнародних потоках капіталу. Сьогодні Сполучені Штати й надалі залишаються одним з найбільших експортерів та найбільшим імпортером світу. Слід підкреслити домінування США у світовій валютній системі. Долар Сполучених Штатів Америки є найбільш використовуваною міжнародною та резервною валютою у світі, на нього припадає приблизно 60% світових валютних резервів. І завдяки прямій доларизації, офіційній прив'язці або де-факто валютній прив'язці долар служить валютою або заміником валюти для більшої кількості країн, ніж будь-яка інша валюта [6, с. 32].

Одним із важливих аспектів домінування США у системі міжнародних відносин є й інформаційно-культурний чинник (у сфері кіно й телеіндустрії), який, на думку багатьох вчених є одним із основних складових успіху у розповсюдженні західних цінностей, норм поведінки та інтелектуального сприйняття світу. Американська культурна продукція є найпоширенішою: серед найкасовіших фільмів у світі 29 із 30 найкращих були вироблені американськими продюсерськими компаніями. Вісім з десяти найкращих університетів світу – американські [5]. Також, зазначимо, що основною міжнародною формою спілкування в будь-якому напрямку міжнародного співробітництва в даний час залишається англійська мова. Завдяки поширенню англійської мови відбувається популяризація світового інформаційного простору, а відтак і процес поширення рекламного бізнесу на міжнародний рівень. Країни, офіційною мовою яких є англійська, виробляють 40% світового валового інформаційного продукту. Крім того, більше 80% англомовної рекламної продукції розміщено в глобальній мережі Інтерне [13, с. 99].

Висновки. Розглянувши фактори збереження глобального лідерства США це дає підстави стверджувати, що Америка керує еволюцією міжнародної системи та продовжує залишатися головним актором на сучасній світовій арені. Сполучені Штати Америки є найбільш економічно розвиненою країною з найширшою культурною експансією, яка

концентрує найбільше знань і технологій на своїй географічній та інтелектуальній території. Багаті сировинні ресурси, економіка, унікальне географічне положення країни, – все це дозволяє Сполученим Штатам Америки збирати навколо себе широкомасштабні коаліції та впливати на події які формують теперішнє та майбутнє на міжнародному рівні.

Перевага над іншими країнами за економічними показниками та вигідне геополітичне розташування, правильна зовнішня політика – це все дає можливість Сполученим Штатам Америки почувати себе одним із лідерів у світі. Продовжуючи зберігати свій статус наддержави у XXI столітті за допомогою колосальних ресурсів, Сполучені Штати Америки спрямовують їх на зміцнення своєї могутності. У зовнішньополітичній сфері

Вашингтон відійшов від ролі усталеного світового гегемона й перейшов до тактики лідера, який рішуче захищає Захід. Таким чином, у майбутньому Сполучені Штати Америки збережуть статус наймогутнішої держави світового співтовариства. Протягом тривалого часу весь світ вважатиме Сполучені Штати Америки головним рушієм світової системи глобалізації та країною, яка отримала від цього максимальну користь. На порозі третього тисячоліття можна констатувати безумовне домінування Сполучених Штатів Америки в політичному, соціально-економічному, науково-технічному та військовому аспектах. Вищезазначене дозволяє стверджувати, що Америка очолює процеси модернізації всієї міжнародної системи та відіграє роль головного актора на сучасній світовій арені.

Література:

1. Гегемонія. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/%D0%93%D0%B5%D0%B3%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%8F.html>.
2. Майборода Ю. О. Фактори глобального торговельного лідерства США / Ю.О.Майборода // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство, 2019. Вип. 27(1). С. 111–115.
3. Мицик Л. Еволюція глобального лідерства США в сучасній системі міжнародних відносин / Л.Мицик // Історичні і політологічні дослідження, 2019. № 1 (64). С. 29–36.
4. США мають залишитися наймогутнішою державою, щоб уникнути ядерної війни – Пентагон. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3689175-ssa-maut-zalisatisa-najmogutnisou-derzavou-sob-uniknuti-adernoj-vijni-pentagon.html>.
5. США. Історія економічного захоплення світу. [Електронний ресурс]. URL: <https://finance.ua/ua/goodtoknow/usa-ekonomiczne-zahoplennia-svitu>.
6. Фесенко М. Перспективи збереження лідерства США в постбіполярній міжнародній системі / М.Фесенко // Американська історія та політика, 2016. № 2. С. 31–37.
7. Шепелєв М.А. Концепції гегемонії у сучасній геополітичній науці / М.А.Шепелєв // Грані, 2013. № 8 (100). С. 71–76.
8. Bellou F. Direct and Indirect Leadership: The Case of the US in Bosnia / F. Bellou // University of Cambridge Press, 1998. P. 3–18.
9. Brzezinski Z. The grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives New York: Basic books, 1997. 240 p.
10. Countries with the most natural resources. Worldatlas. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.worldatlas.com/articles/countries-with-the-most-natural-resources.html>.
11. Forbes. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.forbes.com/sites/jonathanponciano/2022/05/12/the-worlds-largest-technology-companies-in-2022-apple-still-dominates-as-brutal-market-selloff-wipes-trillions-in-market-value/?sh=15ab9b083448>.
12. Ikenberry G. John. The Future of International Leadership / G. John Ikenberry // Political Science Quarterly, 1996. Vol. 111. № 3. P. 385–402.
13. Structures of modern hegemony: the USA case study. The journal of V. N. Karazin Kharkov National University. Issues of political science, 2020. №. 37. P. 96–104.
14. United States Labor Force Statistics Seasonally Adjusted. RI Government. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.dlt.ri.gov/lmi/laus/us/usadj.htm>.

References:

1. Hehemoniya [Hegemony] Retrieved from <https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/%D0%93%D0%B5%D0%B3%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%8F.html>.
2. Mayboroda YU. O. (2019). Faktory hlobalnoho torhovelnoho liderstva SSHA [Factors of the global trade leadership of the USA] Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo, 27(1), 111–115. [In Ukrainian].

3. Mytsyk L. (2019). Evolyutsiya hlobalnoho liderstva ssha v suchasniy systemi mizhnarodnykh vidnosyn [The evolution of global leadership of the United States in the modern system of international relations]. *Istorychni i politolohichni doslidzhennya*, 1 (64), 29–36. [In Ukrainian].
4. SSHA mayut zalyshatysya naymohutnishoyu derzhavoyu, shchob unyknyty yadernoyi viyny – Pentahon [The United States must remain the most powerful country in order to avoid a nuclear war - the Pentagon]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3689175-ssa-maut-zalisatisa-najmogutnisou-derzavou-sob-uniknuti-adernoj-vijni-pentagon.html>.
5. SSHA. Istoriya ekonomichnoho zakhoplennya svitu [The United States. The history of the economic takeover of the world]. Retrieved from <https://finance.ua/ua/goodtoknow/usa-ekonomiczne-zahoplennia-svitu>.
6. Fesenko M. (2016). Perspektyvy zberezheniya liderstva ssha v postbipolyarniy mizhnarodniy systemi. *Amerykanska istoriya ta polityka*, 2, 31–37 [Prospects for maintaining US leadership in the post-bipolar international system]. [In Ukrainian].
7. Shepyelyev M.A. (2013). Kontseptsiyi hehemoniyi u suchasniy heopolitychniy nautsi. *Hrani*, 8 (100), 71–76 [Shepelev M.A. (2013). Concepts of hegemony in modern geopolitical science. *Edges*, 8 (100), 71–76]. [In Ukrainian].
8. Bellou F. (1998). *Direct and Indirect Leadership: The Case of the US in Bosnia* University of Cambridge Press, 3–18.
9. Brzezinski Z. (1997). *The grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives* New York: Basic books, 240 p.
10. Countries with the most natural resources. *Worldatlas*. Retrieved from <https://www.worldatlas.com/articles/countries-with-the-mostnatural-resources.html>.
11. *Forbes*. Retrieved from <https://www.forbes.com/sites/jonathanponciano/2022/05/12/the-worlds-largest-technology-companies-in-2022-apple-still-dominates-as-brutal-market-selloff-wipes-trillions-in-market-value/?sh=15ab9b083448>.
12. Ikenberry G. John. (1996). The Future of International Leadership. *Political Science Quarterly*, 111, 3, 385–402.
13. Structures of modern hegemony: the USA case study. (2020). *The journal of V. N. Karazin Kharkov National University. Issues of political science*, 37, 96–104.
14. United States Labor Force Statistics Seasonally Adjusted. RI Government. Retrieved from <http://www.dlt.ri.gov/lmi/laus/us/usadj.htm>.

УДК 316.72+323.1+323.2+339.91

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3\(69\)-11](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3(69)-11)

Олег ФИЛИК

доктор філософії з політичних наук, доцент кафедри менеджменту та соціально-гуманітарних дисциплін Львівської філії Європейського Університету, вул. Кушевича, 5, Львів, Україна, 79019

Oleh FYLYK

PhD in Political Science, Associate Professor of the Department of Management and Social Sciences and Humanities, Lviv Branch of European University, 5, Kushevycha str., Lviv, Ukraine, 79019

СТАНОВЛЕННЯ Й ЕТАПИ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ І ПОЛІТИКИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ

FORMATION AND STAGES OF DEVELOPMENT OF THE THEORY AND POLITICS OF MULTICULTURALISM IN EUROPEAN COUNTRIES

У дослідженні розглянуто, проаналізовано і систематизовано проблематику становлення й етапів розвитку теорії та політики мультикультуралізму в країнах Європи, причому як на прикладі специфічних європейських випадків, так і в загальноєвропейському розрізі. Для цього увагу зосереджено головню на питаннях теорії, практики і політики мультикультуралізму та їхнього становлення, варіантів й етапів розвитку в управлінні соціокультурним розмаїттям у країнах Європи, в тім числі частково у контексті відомих викликів і проблем мультикультуралізму. Для цього охоплено головню часовий період після завершення Другої світової війни, впродовж якого виокремлено декілька періодів або фаз виділення, розуміння та апробації мультикультуралізму в країнах Європи. За основу взято трактування, згідно із яким мультикультуралізм є (паралельно з асиміляціонізмом, космополітизмом й інтеграціонізмом) одним із можливих підходів до управління соціокультурним розмаїттям й інтеграцією, що в минулому був досить популярним і навіть успішним у деяких країнах Європи, а сьогодні все частіше стикається зі зростаючою критикою й обмеженнями. Виявлено наявність різних підходів з приводу розуміння політики мультикультуралізму, особливо з огляду на її відмови на користь інших моделей управління соціокультурним розмаїттям в тих чи інших країнах Європи. Це вкрай важливо з огляду на те, що в рамках мультикультуралізму доцільно виокремлювати як позитивні, так і негативні аспекти та наслідки, які часто залежать від підходу до означення мультикультуралізму. Водночас загалом аргументовано парадоксальність мультикультуралізму в цілому та в країнах Європи. Адже еволюційно виявилось, що теорія мультикультуралізму і практики його реалізації породили фактично ті самі проблеми, які вони намагались розв'язати з самого початку (від теоретизації та імплементації у різних країнах Європи), в тім числі нарощування ворожнечі й нерівності між різними групами населення (іммігрантами і титульною більшістю).

Ключові слова: мультикультурність, мультикультуралізм, інтеграція, групи меншин, титульна більшість, соціокультурне розмаїття, країни Європи.

The study examines, analyzes and systematizes the issues surrounding the formation and stages of development of the theory and politics of multiculturalism in European countries. This is done both through specific European cases and from a general European perspective. The focus is primarily on the theoretical, practical and political aspects of multiculturalism and its development stages in managing socio-cultural diversity in European countries. This includes partial consideration of the challenges and issues associated with European multiculturalism. The article covers the period after the end of the Second World War, during which several periods or phases of the delineation, understanding and testing of multiculturalism in European countries are identified. The interpretation used is that multiculturalism, alongside assimilationism, cosmopolitanism and integrationism, is one of the possible approaches to managing socio-cultural diversity and integration. It was popular and successful in some European countries in the past, but is increasingly met with criticism and restrictions nowadays. The study identifies various approaches to understanding multiculturalism, especially in terms of its abandonment in favor of other models for managing socio-cultural diversity in European countries. This is crucial, because multiculturalism can have both positive and negative aspects and consequences, often depending on the approach to its definition. Overall, the study argues the paradox of multiculturalism, both in general and in European countries. Since it has evolved to generate the same problems, it sought to address from the outset (from its theorization and implementation in some European countries), including increased hostility and inequality between different population groups (immigrants and the native majority).

Key words: multiculturality, multiculturalism, integration, minority groups, native majority, socio-cultural diversity, European countries.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасна політична теорія та практика багата на різні форми і різновиди підходів або моделей управління соціокультурним розмаїттям, з-поміж яких виділяють асиміляціонізм, інтеграціонізм, космополітизм, мультикультуралізм і т.д. Останній історично або чинно доволі широко представлений, хоча й ро-різному реалізований, передусім у країнах (Західної) Європи, зокрема свого часу чи поточно в Бельгії, Великій Британії, Греції, Данії, Італії, Нідерландах, Німеччині, Норвегії, Фінляндії, Швеції, Швейцарії і навіть Франції тощо, хоча не всі вони це декларують (декларували) формально або реалізують (реалізували) фактично. Однак так чи інакше теоретизація історичних контекстів і кейсів практики реалізації управління соціокультурним розмаїттям в перелічених та інших країнах Європи засвідчує, що всі вони різною мірою та в різний час розробили, впровадили й апробували, а також як наслідок трансформували і можливо відмовились від теорії та політики мультикультуралізму як однієї із основних опцій врегулювання мульти- чи багатокультурності в кожному конкретному суспільстві та світі. Відповідно, на порядок денний виходить дослідницька проблематика становлення й етапів розвитку теорії та політики мультикультуралізму в країнах Європи – як в конкретних кейсах, так і в більш загальноєвропейському розрізі. Практично це актуалізовано низкою чинників, зокрема, з одного боку, тим відомим фактом, що країни Європи як одні з найдемократичніших у світі свого часу надзвичайно активно ініціювали та почали впроваджувати саме практики мультикультуралізму як базової моделі управління соціокультурним розмаїттям. На противагу та з іншого боку, саме в країнах Європи з часом, особливо на початку ХХІ століття, відбулось чи не найбільше відмов та заперечень з приводу теорії і політики мультикультуралізму, а тому сьогодні частка країн, які в управлінні мультикультурністю застосовують саме мультикультуралізм, стає все меншою і меншою, зокрема на користь інших підходів та моделей. Саме така ситуація на стику історичних і поточних особливостей та наслідків теорії і політики мультикультуралізму потребує деталізованого розгляду, зокрема з приводу рамок становлення та періодизації останнього (окремої уваги потребує тематика власне критики, занепаду і можливого «фіаско» мультикультуралізму, про що в цій статті йтиметься дуже побіжно).

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ідея мультикультуралізму або своєрідного способу політичного врегулювання взаємодії різних груп меншин набула свого актуального значення протягом другої половини ХХ століття, а можливо навіть і раніше, хоча не раніше завершення Другої світової війни [3; 19]. Цей феномен, за словами деяких вчених, заповнив частину суспільного простору, який раніше в основному асоціювався з робітничими класами. Водночас він породив дуже багато потужних інтелектуальних, академічних і політичних викликів та наслідків, які не завжди були єдиною точкою зору [24]. Головна причина цього полягає у тому, що в сучасному світі існує велика різноманітність культур, які часто існують поруч у рамках тієї чи іншої держави. Проте від моменту зародження й упровадження ідеї та феномена мультикультуралізму в різних країнах Європи і світу, його сприйняття та оцінка різними спільнотами були дуже різними.

Початково та в більшості країн, де ця концепція почала набувати значення, мультикультуралізм спершу тлумачився переважно як особливості освіти дітей з постколоніального (неєвропейського – у Європі та неамериканського – в США) походження у школах колишніх метрополій. У цьому сенсі «мультикультуралізм» вказував на процес «розширення шкільної освіти» як з погляду навчальних програм, так і структурних аспектів системи освіти й належних для цього інститутів. Згідно з цим розумінням, у політичній теорії мультикультуралізм став способом відповіді на різноманітні культурні потреби і можливості різних маргіналізованих (передусім постколоніальних) груп у всеможливих сферах соціального життя. У доповнення, в деяких країнах концепція мультикультуралізму виявилась надмірно широкою і загальною, ставши інструментарієм гарантування конституційних та земельних прав, а також серед іншого – визначення національної ідентичності. Відтак термін «мультикультуралізм» спершу англійський, а пізніше і неанглійський світ почав використовувати для позначення політичних заходів держави й домінуючих груп щодо всіх культур різних меншин, зокрема з урахуванням раси, етнічного походження, національності, релігії і т.д., і такої позиції дотримувались більшість теоретиків.

При цьому, з суто етимологічної точки зору, термін «мультикультуралізм», як зазначає Н. Глейзер у праці «Ми всі мультикультуралісти», яка вийшла в 1997 році [9], з'явився

в 1941 році у «New York Herald Tribune Books». Однак інші вчені вказують, що цей термін був запропонований в першу чергу у Швейцарії в 1957 році, зокрема як засіб опису мультикультурної структури всередині країни. Адже Сама Швейцарія – це держава, де говорять принаймні чотирма мовами і де існують різні релігії. Пізніше, в 60–70-х роках ХХ століття, термін «мультикультуралізм» набув трохи іншого сенсу в таких країнах, як Канада й Австралія і, меншою мірою, у Великій Британії та США [3; 24; 27]. І тільки після цього він врешті став широко використовуваним й в інших країнах світу, зокрема в європейських країнах у 80-х роках ХХ століття. Основна ідея тут почала полягати у тому, що імміграція до цих країн створила виклики для бікультуралізму і монокультуралізму, адже більшість іммігрантів були походженням з інших країн і регіонів світу, таких як Латинська Америка, Азія, Африка та Карибський басейн. Тому термін «мультикультуралізм» в цьому сенсі постав символом багатокультурної держави, яка приймає і поважає інші культури, а не конкретною моделлю управління багатокультурною державою.

Ще незабаром, як зазначають деякі дослідники [34], до переліку таких країн долучилися Греція, Ірландія, Іспанія, Італія, Німеччина, Португалія й інші, котрі раніше були переважно країнами еміграції, але з часом стали імміграційними, бо почали інтенсивно приймати іммігрантів з інших країн і регіонів світу. Це призвело до того, що у 70–80-х роках ХХ століття термін «мультикультуралізм» став ключовим чи одним з ключових понять, яке використовувалося у парламентських дебатах, політичних маніфестах партій, риториці і дискурсі лідерів етнічних груп, стратегіях місцевого самоврядування та формуванні бюджетів на різних рівнях урядування й політики. Окрім того, цей термін став предметом зростаючої кількості наукових досліджень, обговорень у ЗМІ та комерційного маркетингу і контенту. А вже пізніше «мультикультуралізм» став важливою складовою професійної діяльності різних груп спеціалістів у різних країнах світу, включаючи освітян, медичних працівників, журналістів, соціальних працівників і поліцейських. Це привело до впровадження навчальних програм із «мультикультурної освіти». Як наслідок цього, навколо мультикультуралізму як концепції почалися активні громадські, громадянські та політичні дискусії і діалоги, а сам феномен мультикультуралізму став предметом державного регулювання через політику мультикультуралізму.

Разом з цим, незважаючи на обширні дослідження, які присвячені теорії та політиці мультикультуралізму в країнах Європи (та інших частинах світу) – як у теоретичному, так і в практичному контексті, – проблематика, пов'язана з аспектами, особливостями, різними способами розуміння, перевагами й недоліками, а також критикою цієї теорії і політики, дуже далека від завершення. Сучасна реальність підкреслює, що поняття «мультикультуралізм» як стратегія управління інтеграцією і соціокультурним розмаїттям не лише не має повної теоретичної систематизації, але й є потенційно змінним та піддається подальшим трансформаціям. Це поняття досі залишається актуальним на державному і навіть наднаціональному рівні, не дивлячись на відсутність остаточного формалізованого висновку з приводу того, а що ж таке мультикультуралізм у сенсі одного з підходів до управління соціальним і культурним розмаїттям. Саме у цьому контексті важливим є систематичний та детальний аналіз особливостей, різних підходів до розуміння, проблемних аспектів і періодизації теорії й політики мультикультуралізму в різних країнах, але головню в країнах Європи, де мультикультуралізм теоретизовано й апробовано найбільшою мірою. Причому це важливо як в теоретичному, так і в практичному розрізі цієї проблеми. Адже завдяки цьому можна збагатити політичну науку різноманітними висновками щодо становлення й особливостей європейського мультикультуралізму й усвідомити його (мультикультуралізму) чи їхнє (різновидів мультикультуралізму) значення у національних і навіть наднаціональних та міжнародних контекстах.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Враховуючи все, сказане вище, основним дослідницьким завданням запропонованої статті є огляд, аналіз і систематизація проблематики становлення й етапів розвитку теорії та політики мультикультуралізму в країнах Європи – як на прикладі конкретних кейсів, так і в загальноєвропейському розрізі. Для цього у дослідженні увагу буде зосереджено головню на питаннях з приводу теорії, практики і політики мультикультуралізму та їхнього становлення, варіантів й етапів розвитку в управлінні соціокультурним розмаїттям в країнах Європи, в тому числі частково у контексті відомих викликів і проблем мультикультуралізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час дослідження означеної теми мультикультуралізму, яка включає аналіз становлення, особливостей, періодизації, а також частково впливу теорії і політики мультикульту-

ралізму в країнах Європи, перш за все треба звернути увагу на історію цього феномена. Слід дослідити, як він зародився та розвивався у різних соціокультурних контекстах і національних теренах. Тому одним з важливих завдань є ідентифікація й узагальнення ключових атрибутів і параметрів мультикультуралізму як підходу до управління соціальним і культурним розмаїттям та процесом інтеграції. Сучасні дослідження дають нам підстави вважати, що мультикультуралізм став актуальним та отримав широке розповсюдження не раніше середини 60-х років ХХ століття. Ця тенденція була наслідком значного збільшення чисельності неєвропейських гастарбайтерів або трудових іммігрантів, які із різних мотивів, включаючи соціальні та економічні, почали активно прибувати до західних країн. Ця імміграція спостерігалася перш за все у Західній Європі та Північній Америці і суттєво вплинула на формування концепції мультикультуралізму та визначила його актуальність на той час [26].

Відтак, у європейському розрізі, з часом в країнах, які приймали іммігрантів, теорія і політика мультикультуралізму стали більш спрямованими на збереження культурних та соціальних відмінностей між європейськими (або домінуючими в інших країнах світу) націями, з одного боку, й іммігрантами та групами меншин, з іншого боку. Це досяглося за допомогою різних заходів, зокрема й таких, як надання подвійного громадянства, національні субсидії для представників і груп меншин, розвиток громадського мовлення та інші дії, спрямовані на підтримку ідеї мультикультурності [17, с. 6; 22; 30, с. 9–10; 36]. Водночас треба відзначити, що на початку становлення дискурсу про мультикультуралізм в Європі та на Заході іммігранти досить часто сприймалися в якості «вразливих» осіб, які прибули з-за кордону і на яких часто впливали або над якими навіть знущались [1]. Відповідно до цього, протягом більшості 80-х і початку 90-х років ХХ століття багато європейських країн, наприклад, спостерігали певні ознаки й показники, які свідчили про те, що населення й еліти навіть почали спрямовувати суспільство до концепції абсолютної мультикультурності.

У ретроспективі, зокрема починаючи з кінця 80-х років ХХ століття, підходи до ідеї мультикультуралізму стали піддаватись сумнівам і критиці, особливо коли гастарбайтери й інші форми іммігрантів почали перебувати в європейських країнах не тільки впродовж обмеженого строку (наприклад, на сезон), однак й залишатись там на постійній основі. Більше

того, вони почали активно вимагати захисту не лише своїх індивідуальних прав, але й прав своїх етнічних і релігійних спільнот. Це стало особливо актуальним і важливим, оскільки неєвропейські іммігранти все частіше формували власні етнічні та релігійні спільноти, які ставали економічно продуктивними. Деякі з цих спільнот як «замкнуті анклав» навіть почали впливати на культурну та політичну еліту приймаючих країн. Відповідно, опір та критика мультикультуралізму, загалом оцінюваного як явища і моделі управління соціальним і культурним розмаїттям, з часом почали набувати розмаху [17, с. 3; 35, с. 3]. Під цього процесу наступив, коли стали загострюватись ситуації, які були пов'язані із мусульманськими меншинами, зокрема через політизацію ісламу [17, с. 7 23; 30, с. 16; 32, с. 79]. Така динаміка викликала глибокі обговорення та дебати, котрі у підсумку визначили подальший розвиток теорії та політики мультикультуралізму в Європі та інших країнах світу.

Внаслідок цих подій, навіть до настання початку 90-х років ХХ століття, в більшості європейських країн виникли негативні стереотипи й уявлення стосовно іммігрантів. Зокрема, почав активно розвиватися політичний популізм зі спрямованістю проти ісламу [1; 28]. Наближаючись до початку ХХІ століття, можна сказати, що завершився соціальний та навіть політичний процес формування особливої «мультикультурної драми» чи «драми мультикультуралізму» [31], яка в багатьох випадках, особливо у суспільно-політичному дискурсі, почала акцентуватися на оголошенні так званого «фіаско» чи навіть «смерті» політики мультикультуралізму [32]. Цей процес набув активності під час світової фінансово-економічної кризи з початку 2008 року та під час нової хвилі міграційної кризи у Європі з 2014–2015 років, хоча подібні тенденції проявлялися чітко і раніше, і на сучасний момент. У результаті цього можна визначити, що жанр та зміст політичного, суспільного й медійного дискурсу щодо загальних питань управління соціокультурним розмаїттям, включаючи політику мультикультуралізму і протидію так званому культурному релятивізму (що передбачав прихід «нового реалізму» в країнах Європи), раптово й драматично змінилися. Зазвичай ці зміни відзначались у негативному контексті, але почали проявлятися ще активніше та ставати більш інституціоналізованими з часом [1; 28].

У цьому контексті важливо розглянути різноманітне розуміння політики та теорії мультикультуралізму в європейському контексті, не глибоко вдаючись у деталі

критики і проблем, які виникають в політиці мультикультуралізму в регіоні. Зазвичай термін та концепцію мультикультуралізму історично розуміють досить широко й аморфно, зокрема як один із варіантів управління мультикультурністю й інтеграцією. Річ у тому, що практика та теорія в різних країнах показують, що мультикультуралізм може включати в себе доволі різні сенси, явища та процеси, зокрема від тимчасової економічної міграції до постійного проживання іммігрантів у тій чи іншій країні та їхньої суспільно-політичної активності, що залежить від конкретної ситуації. Наприклад, у Німеччині, починаючи з 80-х років ХХ століття, термін «мультикультуралізм» став досить поширеним. У Франкфурті, як приклад, був створений сектор, відомий як «Мультикультурні справи», чії керівники, втім числі заступник мера, сприяли ідеї «мультикультурної демократії» передусім на підставі концепції суспільного договору, котра виникла під впливом Ж.-Ж. Руссо. Ця широка і контекстуально залежна інтерпретація мультикультуралізму свідчить про те, що політика мультикультуралізму має різні «обличчя» в різних країнах Європи та може визначатись конкретними умовами і потребами того чи іншого суспільства.

В той самий період часу у Франції політичні ЗМІ розпочали використовувати такі терміни чи прикметники, як «багаторасове», «мультикультурне», «множинне» чи «плюральне культурне», щоб описати тогочасне французьке суспільство. Проте, незважаючи на це, починаючи з 1981 року, така термінологія отримала офіційне визнання у політичному дискурсі, де надавалась перевага «правам на відмінності» над процесом лібералізації іноземних асоціацій та груп меншин. Це призвело до того, що в Франції був закріплений правовий статус організацій, які мають захищену ідентичність, навіть незалежно від того, чи вони визнаються як соціальні, культурні, світські, релігійні або інші. Це виявилось можливим навіть у контексті того, що Франція, порівняно з іншими європейськими країнами, мала один із найбільших і мабуть найтриваліший досвід щодо прийому іммігрантів у кінці ХІХ–ХХ столітті. Відтак Франція розвивала особливий підхід до регулювання мультикультуралізму і визнавала важливість збереження ідентичності різних груп у своєму суспільстві [16].

Навпаки, у Великій Британії термін «мультикультуралізм» було введено у теоретичний і практичний вжиток значно раніше. Вже у 1976 році був ухвалений закон «Про расові відносини», головними цілями якого були боротьба з расизмом, знищення дискримі-

нації, забезпечення рівних можливостей і, отже, створення «позитивних» відносин між різними групами меншин або так званими «расовими групами». Це привело до того, що більшість дослідників, в кінці кінців, прийняли погляд, що у Великій Британії сформувалася не монокультурна, а мультикультурна модель суспільства [10]. Однак вже на початку ХХІ століття цей підхід значною мірою став об'єктом сумнівів, особливо щодо соціальної єдності. Своєю чергою, у Нідерландах ситуація розвивалась аналогічно до британської. А вже з початку 80-х років ХХ століття у цій країні політика відносно меншин ставила перед собою завдання «підтримки мультикультурності й емансипації етнічних спільнот» [7].

З цього приводу вартує відзначити, що з часом перелічені європейські країни почали наближатись одна до одної у своїх теоріях та дискурсах, виділяючи певну форму «прикладного мультикультуралізму». Однак варто зауважити й те, що не всі вони однаково використовують і сприймають поняття «мультикультуралізм» [14]. Так, у Німеччині спікери опозиційних партій, незалежно від їхньої приналежності, використовують термін «мультикультуралізм» для того, щоб головно підкреслити, що «іноземці тут, щоби залишитись», і тим самим вказати на те, що Німеччина фактично є країною імміграції та мультикультурним суспільством. Своєю чергою, у Франції акцент робиться на демократичному суспільстві, що ґрунтується на рівних правах, а тому в цій країні подібні політичні дискурси спрямовані на створення загального розуміння соціокультурного розмаїття як невід'ємної частини сучасного суспільства. Однак реакція на мультикультуралізм у Франції підкреслює парадокси французької політики, яка надає перевагу культурі та ідентичності, але одночасно визнає різницю у контексті пошуків рівності. Як результат, такий особливий підхід щодо мультикультурності у Франції має доволі суперечливі наслідки, включаючи: фракціалізованість суспільства на різні спільноти, які віддалились від загальної ідеї; ідентифікацію, яка відрізняється від політичної ідентичності спільноти і порушує громадянське розуміння нації; державну політику відмінностей та гетерогенності, яка сприяє клієнталізму політичних акторів й лімітує особистий вибір [2]. Така ситуація відображається у зростаючій різноманітності національно орієнтованих дискурсів у Франції, а також у засудженні своєрідної «автоетнізації меншин» як наслідку теорії та політики мультикультуралізму в Німеччині [29].

Ураховуючи це, стає очевидним, що Франція у цьому контексті розглядається як країна, де переважає концепція асиміляції чи модель асиміляціонізму, навіть попри те, що сама держава часто декларує мультикультуралізм. Натомість у Великій Британії та Нідерландах більш акцентується – і номінально, і фактично – саме на мультикультуралізмі (принаймні якщо брати всю історію після Другої світової війни). За аналогією, у Франції національна ідентичність базується на універсалістській публічній філософії – в контрасті до етнокультурної національної ідентичності, яка існує й апробується у Німеччині [5]. Це підкреслюється тим фактом, що Франція є республікою, і, отже, її концепція республіки розглядається як універсальна, адже республіка як така розділяє державну і приватну сфери (включаючи строгий підхід до етнічної та расової приналежності) та відділяє державу від церкви. Це впливає на специфічне французьке політичне бачення громадянства та інтеграції іммігрантів через застосування поняття національності [33]. У Великій Британії і Нідерландах, від зворотного, різні ідеалістичні структури розглядаються як засоби для мобілізації людей на підставі їхньої етнічної, расової або іншої ідентичності. У цих країнах політика інтеграції спрямована на підтримку групової ідентичності, а не на підтримку ідеї спільного громадянства [12; 15]. Це вказує на те, що агентські та колективні інтереси стають менш важливими в інституційних механізмах і структурах публічних дискусій щодо управління соціокультурним розмаїттям і його окремими моделями. Неабияк важливим аспектом у цьому контексті є те, що нормативні та ідеалістичні структури виявляються значно ефективнішими, стаючи ключовими факторами у політиці та практиці, пов'язаній з ідентичністю, громадянством, імміграцією та культурним і соціальним розмаїттям у країнах Європи та загалом у регіоні Європи як частині світу [5; 15; 33].

Загалом це призвело до значних змін у підходах щодо формування політики інтеграції меншин й управління мультикультурністю в умовах розмаїття у різних країнах Європи на початку XXI століття. Зокрема, дискусії навколо цього питання стали менш нормативними, а увага переключилась не так багато на протистояння асиміляції і мультикультуралізму, скільки на визначення різних чинників інтеграції і громадянства [13]. Це призвело щодо виникнення так званої «мультикультурної втоми» [5], особливо яскраво виявленої в таких країнах Європи, як Велика Британія і Нідерланди, де спостерігалась і сьогодні ще більше спостерігається дуже значна негативна реак-

ція на мультикультуралізм [4; 35]. І навпаки, це сприяло розвитку підходу, відомого як «громадянська інтеграція» [13]. У цьому контексті критика мультикультуралізму часто висловлювалася і продовжує це робити у формі думки, що мультикультуралізм не може ефективно інтегрувати, особливо мусульманських громадян, які частіше вимагають специфічних винятків у публічній сфері, а тому ця ситуація сприяє зростаючій «сегрегації» [12, с. 455, 470; 15, с. 11]. З часом така логіка, зокрема в політичному дискурсі, розповсюдилася на практично всі країни Європи [25], особливо після терактів 11 вересня 2001 року в США, а також під час і після початку фінансово-економічної кризи 2008–2009 років. Але найголовніше, що тут не можна не згадати про нову міграційну кризу в Європі з 2014–2015 років, а також про питання масової імміграції українців внаслідок повномасштабного вторгнення росії в Україну у лютому 2022 року.

Важливо відзначити і те, що більшість країн Європи, зокрема нові члени Європейського Союзу, не дуже позитивно ставляться до мультикультуралізму як стратегії підтримки культурної та соціальної ідентичності іммігрантів та методики управління багатокультурністю. З іншого боку, примітно і те, що «природна» політика мультикультуралізму щодо корінних народів або національних меншин в Європі не завжди розглядається як вияв і доказ самого мультикультуралізму [18]. Це привело до небажання деяких європейських країн розробляти і/чи приймати теорію і політику мультикультуралізму й адаптуватися до нових соціальних реалій, які відображається у політичних рішеннях та медійному дискурсі, особливо в Угорщині, Словаччині, Польщі, Греції й інших країнах Європи [16]. Але важливо зауважити, що твердження про «фіаско» політики мультикультуралізму в Європі/Європейському Союзі не є безперечним, оскільки ця політика ніколи не була впроваджена в повному обсязі, а лише в деяких країнах регіону і то дуже частково [6]. Крім того, мультикультуралізм у Європейському Союзі переважно виявлявся і виявляється в дискурсі та політичній риторичі, а його реалізація була і є надмірно хаотичною та безсистемною [20].

У доповнення, мультикультуралізм виявився малоефективним в цілій низці європейських країн, особливо у контексті іммігрантських меншин. Річ у тому, що успіхи мультикультуралізму були відзначені в основному серед неіммігрантських меншин, тоді як іммігранти справлялись з цим завданням гірше і часто залишались в стані сегрегації або асиміляції [16]. У підсумку це призвело

до росту радикалізації суспільно-політичного дискурсу стосовно культурного і соціального розмаїття та мультикультуралізму як опції управління ним. Ця розбіжність вплинула і досі впливає не лише на політичну арену Європейського Союзу та окремих європейських країн, але й на погляди вчених. Серед науковців існують різні точки зору на те, чи може мультикультуралізм збагачувати культуру та життя, чи ж, навпаки, загрожувати єднанню європейських націй. Таким чином, загальний курс політики з приводу культурного та соціального розмаїття в Європі та в окремих країнах цієї частини світу став більш «жорстким» порівняно з минулими десятиліттями. Це свідчить про поступовий перехід від феномена і моделі мультикультуралізму до асиміляціонізму (навіть у формальному та нормативному контекстах) в Європі, хоча ці дві моделі управління соціокультурним розмаїттям в жодному разі не можуть бути розглянуті як «чисті» або «ідеальні» [11]. Разом із цим, навіть найпрогресивніші ліберальні і соціалістичні теоретики та практики, які акцентують, що мультикультуралізм ще не вичерпав свого потенціалу, визнають, що в останні роки ця концепція втратила свою популярність, особливо порівняно з минулими десятиліттями розвитку [8, с. 15]. Проте вчені настоюють на тому, що критика політики мультикультуралізму і навіть спроби оголосити його «смерть» у країнах Європи із початку XXI століття є відносними й умовними. Це пояснюється тим, що мультикультуралізм є однією з найбільш «експериментальних» і змінюваних, а не статичних соціокультурних та соціополітичних концепцій [21]. Як наслідок цього, існують різні варіанти, в тому числі національно і регіонально детерміновані, мультикультуралізму, які варто розглядати окремо (в рамках окремого дослідження), і кожний з яких може мати власні особливості та результати. З цього прямо слідує, що мультикультуралізм не є одноманітним, адже різні мультикультурні країни можуть інтерпретувати його по-різному, враховуючи свої власні умови та потреби, традиції та звичаї тощо.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Загалом у статті використано логіку, згідно з якою мультикультуралізм (не плутати з мультикультурністю) – це один із можливих підходів та модель управління соціокультурним розмаїттям й інтеграцією, які в мину-

лому були досить популярним і, можна сказати, успішним у багатьох країнах Європи. Однак на сьогодні ця теорія та політика стикається зі зростаючою критикою й обмеженнями, зокрема в більшості європейських країн. Тим не менше, незважаючи на різноманітні обмеження й критику, теорія і політика мультикультуралізму, зокрема європейського, досі лишається частиною офіційної державної практики у деяких випадках, навіть якщо її ефективність стає сумнівною. Разом із цим, у дослідженні констатовано, що історично та поточно наявні різні підходи щодо розуміння політики мультикультуралізму, особливо з огляду на її відмови на користь інших моделей управління соціокультурним розмаїттям в тих чи інших країнах Європи. Відповідно, різні опції мультикультуралізму зазнають та структуруються різними проблемними аспектами й параметрами критики – як в окремих кейсах, так і загалом, – а тому їх треба трактувати як складні та складені, а також як такі, котрі можуть бути розділені на різні категорії й аспекти (хоча це потребує окремого та додаткового дослідження).

Також у статті встановлено, зокрема за рахунок оцінки позитивних і негативних аспектів теорії й політики мультикультуралізму в європейських країнах, що його – цього підходу до управління розмаїттям – виокремлення і структурування прямо залежить від інтерпретації самого поняття «мультикультуралізм». Ситуація значно ускладнюється і тим, що мультикультуралізм сам по собі виявився надзвичайно парадоксальним, адже ця теорія та політика із самого початку пробувала вирішити проблеми, з якими вона стикалася, включаючи відмінності між різними групами та конфліктами між більшістю і меншістю (в тому числі різними видами меншості). У результаті цього можна аргументувати, що в сучасних умовах теорія і політика мультикультуралізму в країнах Європи не може бути ефективно реалізована через відсутність довіри між різними групами населення, а це власне і є «парадоксом у собі». Інакше кажучи, еволюційно сталося так, що теорія мультикультуралізму і практики його реалізації породили ті самі проблеми, які вони намагались з самого початку (від теоретизації та імплементації у різних країнах) вирішити, в тім числі нарощування ворожнечі та нерівності між різними групами населення (іммігрантами і більшістю).

Література:

1. Alexander J. Struggling over the mode of incorporation: backlash against multiculturalism in Europe. *Ethnic and Racial Studies*. 2013. Vol. 36. No. 4. P. 531–556.

2. Alund A., Schierup C.-U. *Paradoxes of Multiculturalism: Essays on Swedish Society*. Aldershot: Avebury, 1991. 192 p.
3. Ashcroft R., Bevir M. What is Postwar Multiculturalism in Theory and Practice? // Ashcroft R., Bevir M. *Multiculturalism in the British Commonwealth since 1945: Comparative perspectives on theory and practice*. California: University of California Press, 2019. P. 1–24.
4. Barry B. *Culture and equality: An egalitarian critique of multiculturalism*. Cambridge: Polity, 2001. 399 p.
5. Bertossi C. National Models of Integration in Europe: A Comparative and Critical Analysis. *American Behavioral Scientist*. 2011. Vol. 20. No. 10. P. 1–20.
6. Csereklye E. Multiculturalism in Central and Eastern Europe: The Hungarian story. *Multicultural Education Review*. 2014. Vol. 6. No. 1. P. 102–127.
7. Entzinger H. Y a-t-il un avenir pour le modèle néerlandais des «minorités ethniques»? *Revue Européenne des Migrations Internationales*. 1994. Vol. 10. No. 1. S. 73–95.
8. Giddens A. *Turbulent and Mighty Continent: What Future for Europe?*. Cambridge: John Wiley & Sons, 2015. 224 p.
9. Glazer N. *We Are All Multiculturalists Now*. Cambridge: Harvard University Press, 1997. 179 p.
10. Goulbourne H. *British Multi-culturalism and the Communal Option* // Presentation at the conference «Towards European Multiculturalism». Centre for International Studies and Research (Paris, March 1994).
11. Jacobs D., Rea A. The end of national models? Integration courses and citizenship trajectories in Europe. *International Journal on Multicultural Societies*. 2007. Vol. 9. No. 2. P. 264–283.
12. Joppke C. Limits of integration policy: Britain and her Muslims. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2009. Vol. 25. P. 453–472.
13. Joppke C. Transformation of immigrant integration in Western Europe: Civic integration and antidiscrimination in the Netherlands, France, and Germany. *World Politics*. 2007. Vol. 59. P. 243–273.
14. Kastoryano R. Introduction. Multiculturalism: An Identity for Europe? // Kastoryano R. *An Identity for Europe: The Relevance of Multiculturalism in EU Construction*. Springer, 2009. P. 1–23.
15. Koopmans R., Statham P., Guigni M., Passy F. *Contested citizenship: Immigration and cultural diversity in Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2005. 312 p.
16. Kucheryavaya E., Witkowska M., Kalinovskaya V., Seleznev P., Zubanova S., Fedyakin A. The Multiculturalism Policy in Europe. *Modelling the New Europe*. 2020. Vol. 32. P. 58–71.
17. Kymlicka W. *Multiculturalism: Success, failure, and the future*. Washington: Migration Policy Institute, 2012. 32 p.
18. Kymlicka W. *Multicultural Odysseys. Navigating the New International Politics of Diversity*. New York: Oxford University Press, 2007. 384 p.
19. Laden A., Owen D. *Multiculturalism and Political Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 432 p.
20. Lesinska M. The European backlash against immigration and multiculturalism. *Journal of Sociology*. 2014. Vol. 50. No. 1. P. 37–50.
21. Mason A. The critique of multiculturalism in Britain: integration, separation, and shared identification. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*. 2018. Vol. 21. No. 1. P. 22–45.
22. McLaren L. The cultural divide in Europe: Migration, multiculturalism, and political trust. *World Politics*. 2012. Vol. 64. No. 2. P. 199–241.
23. Meer N., Modood T. The multicultural state we're in: Muslims, «multiculture» and the «civic re-balancing» of British multiculturalism. *Political Studies*. 2009. Vol. 57. No. 3. P. 473–497.
24. Modood T. *Multiculturalism: A civic idea*. Cambridge: Polity, 2007. 193 p.
25. Modood T., Kastoryano R. Secularism and the accommodation of Muslims in Europe // Modood T., Triandafyllidou A., Zapata-Barrero R. *Multiculturalism, Muslims and Citizenship: A European Approach*. London: Routledge, 2006.
26. Ossewaarde M. The national identities of the «death of multiculturalism» discourse in Western Europe. *Journal of Multicultural Discourses*. 2014. Vol. 9. No. 3. P. 173–189.
27. Parekh B. What is multiculturalism?. *Multiculturalism. A symposium on democracy in culturally diverse societies*. 1999. No. 484.
28. Prins B. The nerve to break taboos: New realism in the Dutch discourse on multiculturalism. *Journal of International Migration and Integration*. 2002. Vol. 3. No. 3–4. P. 363–379.
29. Radtke F.-O. Multiculturalism in Germany: Local Management of Immigrants' Social Inclusion. *International Journal of Multicultural Societies*. 2003. Vol. 5. No. 1. P. 55–76.
30. Rattansi A. *Multiculturalism: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2011. 184 p.
31. Scheffer P. *Het multiculturele drama*. NRC Handelsblad. Official Website. January 29, 2000. URL: <https://retro.nrc.nl/W2/Lab/Multicultureel/scheffer.html> (дата звернення: 30.07.2023).
32. Schiffer S., Wagner C. Anti-semitism and Islamophobia – New enemies, old patterns. *Race & Class*. 2011. Vol. 52. No. 3. P. 77–84.
33. Schnapper D. *The Community of Citizens. On the Modern Idea of Nation*. New Brunswick: Transaction, 1998. 184 p.

34. Vertovec S. Multiculturalism, culturalism and public incorporation. *Ethnic and Racial Studies*. 1996. Vol. 19. No. 1. P. 49–69.
35. Vertovec S., Wessendorf S. *The multiculturalism backlash. European discourses, policies and practices*. London: Routledge, 2010. 224 p.
36. Winter E. Trajectories of multiculturalism in Germany, the Netherlands and Canada: In search of common patterns. *Government and Opposition*. 2010. Vol. 45. No. 2. P. 166–186.

References:

1. Alexander J. (2013). Struggling over the mode of incorporation: backlash against multiculturalism in Europe. *Ethnic and Racial Studies*. Vol. 36. No. 4. P. 531–556.
2. Alund A., Schierup C.-U. (1991). *Paradoxes of Multiculturalism: Essays on Swedish Society*. Aldershot: Avebury. 192 p.
3. Ashcroft R., Bevir M. (2019). What is Postwar Multiculturalism in Theory and Practice? // Ashcroft R., Bevir M. *Multiculturalism in the British Commonwealth since 1945: Comparative perspectives on theory and practice*. California: University of California Press. P. 1–24.
4. Barry B. (2001). *Culture and equality: An egalitarian critique of multiculturalism*. Cambridge: Polity. 399 p.
5. Bertossi C. (2011). National Models of Integration in Europe: A Comparative and Critical Analysis. *American Behavioral Scientist*. Vol. 20. No. 10. P. 1–20.
6. Csereklye E. (2014). Multiculturalism in Central and Eastern Europe: The Hungarian story. *Multicultural Education Review*. Vol. 6. No. 1. P. 102–127.
7. Entzinger H. (1994). Y a-t-il un avenir pour le modèle néerlandais des «minorités ethnique»? *Revue Européenne des Migrations Internationales*. Vol. 10. No. 1. S. 73–95.
8. Giddens A. (2015). *Turbulent and Mighty Continent: What Future for Europe?*. Cambridge: John Wiley & Sons. 224 p.
9. Glazer N. (1997). *We Are All Multiculturalists Now*. Cambridge: Harvard University Press. 179 p.
10. Goulbourne H. *British Multi-culturalism and the Communal Option* // Presentation at the conference «Towards European Multiculturalism». Centre for International Studies and Research (Paris, March 1994).
11. Jacobs D., Rea A. (2007). The end of national models? Integration courses and citizenship trajectories in Europe. *International Journal on Multicultural Societies*. Vol. 9. No. 2. P. 264–283.
12. Joppke C. (2009). Limits of integration policy: Britain and her Muslims. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Vol. 25. P. 453–472.
13. Joppke C. (2007). Transformation of immigrant integration in Western Europe: Civic integration and antidiscrimination in the Netherlands, France, and Germany. *World Politics*. Vol. 59. P. 243–273.
14. Kastoryano R. (2009). Introduction. Multiculturalism: An Identity for Europe? // Kastoryano R. *An Identity for Europe: The Relevance of Multiculturalism in EU Construction*. Springer. P. 1–23.
15. Koopmans R., Statham P., Guigni M., Passy F. (2005). *Contested citizenship: Immigration and cultural diversity in Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 312 p.
16. Kucheryavaya E., Witkowska M., Kalinovskaya V., Seleznev P., Zubanova S., Fedyakin A. (2020). The Multiculturalism Policy in Europe. *Modelling the New Europe*. Vol. 32. P. 58–71.
17. Kymlicka W. (2012). *Multiculturalism: Success, failure, and the future*. Washington: Migration Policy Institute. 32 p.
18. Kymlicka W. (2007). *Multicultural Odysseys. Navigating the New International Politics of Diversity*. New York: Oxford University Press. 384 p.
19. Laden A., Owen D. (2007). *Multiculturalism and Political Theory*. Cambridge: Cambridge University Press. 432 p.
20. Lesinska M. (2014). The European backlash against immigration and multiculturalism. *Journal of Sociology*. Vol. 50. No. 1. P. 37–50.
21. Mason A. (2018). The critique of multiculturalism in Britain: integration, separation, and shared identification. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*. Vol. 21. No. 1. P. 22–45.
22. McLaren L. (2012). The cultural divide in Europe: Migration, multiculturalism, and political trust. *World Politics*. Vol. 64. No. 2. P. 199–241.
23. Meer N., Modood T. (2009). The multicultural state we're in: Muslims, «multiculture» and the «civic re-balancing» of British multiculturalism. *Political Studies*. Vol. 57. No. 3. P. 473–497.
24. Modood T. (2007). *Multiculturalism: A civic idea*. Cambridge: Polity. 193 p.
25. Modood T., Kastoryano R. (2006). Secularism and the accommodation of Muslims in Europe // Modood T., Triandafyllidou A., Zapata-Barrero R. *Multiculturalism, Muslims and Citizenship: A European Approach*. London: Routledge.
26. Ossewaarde M. (2014). The national identities of the «death of multiculturalism» discourse in Western Europe. *Journal of Multicultural Discourses*. Vol. 9. No. 3. P. 173–189.
27. Parekh B. (1999). What is multiculturalism?. *Multiculturalism. A symposium on democracy in culturally diverse societies*. No. 484.

28. Prins B. (2002). The nerve to break taboos: New realism in the Dutch discourse on multiculturalism. *Journal of International Migration and Integration*. Vol. 3. No. 3–4. P. 363–379.
29. Radtke F.-O. (2003). Multiculturalism in Germany: Local Management of Immigrants' Social Inclusion. *International Journal of Multicultural Societies*. Vol. 5. No. 1. P. 55–76.
30. Rattansi A. (2011). *Multiculturalism: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press. 184 p.
31. Scheffer P. *Het multiculturele drama*. NRC Handelsblad. Official Website. January 29, 2000. Retrieved from <https://retro.nrc.nl/W2/Lab/Multicultureel/scheffer.html>
32. Schiffer S., Wagner C. (2011). Anti-semitism and Islamophobia – New enemies, old patterns. *Race & Class*. Vol. 52. No. 3. P. 77–84.
33. Schnapper D. (1998). *The Community of Citizens. On the Modern Idea of Nation*. New Brunswick: Transaction. 184 p.
34. Vertovec S. (1996). Multiculturalism, culturalism and public incorporation. *Ethnic and Racial Studies*. Vol. 19. No. 1. P. 49–69.
35. Vertovec S., Wessendorf S. (2010). *The multiculturalism backlash. European discourses, policies and practices*. London: Routledge. 224 p.
36. Winter E. (2010). Trajectories of multiculturalism in Germany, the Netherlands and Canada: In search of common patterns. *Government and Opposition*. Vol. 45. No. 2. P. 166–186.

УДК 342.9

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3\(69\)-12](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3(69)-12)

Віталій КУЧМЕНКО

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціального забезпечення
Державного університету «Житомирська політехніка», вул. Чуднівська 103, Житомир, Україна, 10005
ORCID: 0000-0003-3822-3528

Павло ФЕСЕНКО

магістрант спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування», факультету національної
безпеки, права та міжнародних відносин, Державного університету «Житомирська політехніка»,
вул. Чуднівська 103, Житомир, Україна, 10005

Vitaly KUCHMENKO

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology
and Social Welfare of the Zhytomyr Polytechnic State University, 103, Chudnivska str., Zhytomyr, Ukraine,
10005

ORCID: 0000-0003-3822-3528

Pavlo FESENKO

master's student, specialty 281 "Public management and administration", Faculty of National Security,
Law and International Relations, Zhytomyr Polytechnic State University, 103, Chudnivska str., Zhytomyr,
Ukraine, 10005

ВПЛИВ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ НА РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

THE INFLUENCE OF THE CONFLICT OF INTERESTS ON THE DEVELOPMENT OF THE CIVIL SERVICE IN UKRAINE

***Анотація.** Події, які відбуваються на території нашої країни обумовлюють необхідність підвищення ефективності роботи усіх державних організацій. Саме завдяки довірі суспільства до публічних інституцій є необхідною визначальною умовою ефективного функціонування демократичної правової держави. Враховуючи значну кількість зовнішнього впливу на діяльність органів державної влади рівень довіри знижується. Зниження рівня такої довіри є красномовним показником погіршення якості публічно-правової діяльності, а наявність конфлікту інтересів в організаціях – роблять цей процес незворотнім. Оскільки державна служба є основним владним інститутом, що здійснює функції державного управління із підготовки та виконання управлінських рішень, за допомогою яких відбувається реалізація державної політики, підтримка рівня довіри (не залежно від обставин) є пріоритетним напрямком розвитку. Специфіка роботи державних службовців створює можливості для існування суперечливих інтересів: індивіда, соціальних груп, суспільства та самої держави. У разі зіткнення яких, в управлінському процесі, спричиняє виникнення різноманітних конфліктних ситуацій. Саме конфлікт інтересів є специфічним видом конфліктів державної служби, які мають не аби який вплив на її функціонування та розвиток. Саме тому, під час написання статті, значна частина уваги присвячена дослідженню визначення поняття конфлікту інтересів, наведено аргументи щодо необхідності розмежування понять «потенційний конфлікт інтересів» та «реальний конфлікт» інтересів, визначено необхідність застосування заходів попередження виникнення будь якого конфлікту. Задля мінімізації впливу конфлікту інтересів на розвиток державної служби перераховано основні заходи врегулювання конфлікту інтересів, а саме: усунення особи від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішень чи участь у його прийнятті в умовах реальному чи потенційному конфлікту інтересів; застосування зовнішнього контролю за виконанням особою відповідного завдання, вчиненням нею певних дій чи прийняття рішень; перегляд обсягу службових повноважень особи; обмеження доступу особи до певної інформації; переведення особи та іншу посаду; звільнення особи.*

***Ключові слова:** держава, державна служба, державне управління, конфлікт, конфлікт інтересів, реальний конфлікт, потенційний конфлікт.*

***Abstract.** The events taking place on the territory of our country determine the need to improve the efficiency of the work of all state organizations. It is thanks to public trust in public institutions that it is a necessary determining condition for the effective functioning of a democratic legal state. Taking into account the significant amount of external influence on the activities of state authorities, the level of trust is decreasing. A decrease in the level of such trust is an eloquent indicator of the deterioration of the quality of public and legal activity, and the presence of a conflict of interests in organizations makes this process irreversible. Since the civil service is the main authority*

institution that performs the functions of state management in the preparation and implementation of management decisions, with the help of which the state policy is implemented, maintaining the level of trust (regardless of the circumstances) is a priority direction of development. The specificity of the work of civil servants creates opportunities for the existence of conflicting interests: the individual, social groups, society and the state itself. In the event of a collision, which, in the management process, causes the emergence of various conflict situations. It is the conflict of interests that is a specific type of civil service conflicts that have a significant impact on its functioning and development. That is why, during the writing of the article, a significant part of attention is devoted to the study of the definition of the concept of conflict of interests, arguments are given regarding the need to distinguish between the concepts of "potential conflict of interests" and "real conflict" of interests, and the need to apply measures to prevent the occurrence of any conflict is determined. In order to minimize the impact of a conflict of interest on the development of the civil service, the main measures for the resolution of a conflict of interest are listed, namely: removing a person from performing a task, taking actions, making decisions or participating in it acceptance in conditions of real or potential conflict of interests; the application of external control over the person's performance of the relevant task, his performance of certain actions or decision-making; review of the scope of official powers of a person; restricting a person's access to certain information; transfer of a person and another position; release of a person.

Key words: state, public service, public administration, conflict, conflict of interests, real conflict, potential conflict.

Постановка проблеми. Протягом всього періоду становлення держави та розвитку державної служби нам доводиться зустрічатись з різними термінами, походження яких ніколи не відоме або не є зрозумілим в повній мірі. Сучасні умови світового розвитку призводять до збільшення конфліктних ситуацій у всіх сферах життєдіяльності, що в результаті паплюжить усі можливі життєві цінності. Конфлікт інтересів не є виключенням, адже його форми і методи врегулювання і запобігання є невід'ємною частиною правового інституту будь-якої держави із розвиненою системою стримування та противаг. Оскільки загострення конфліктних ситуацій на державній службі має прямий вплив на споживачів державних послуг ми хочемо дослідити основні причини його появи. Оскільки Україна прагне бути частиною Європейської спільноти, концепція державної служби, представницького мандату у європейських країнах є неповноцінною без механізмів урегулювання та запобігання конфлікту інтересів, недотримання вимог яких тягне за собою

вкрай негативні наслідки для потенційного порушника. В такому випадку, дослідження поняття конфлікту інтересів та його генези є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням конфлікту інтересів неодноразово були присвячені праці багатьох вчених, таких як: Т. Бодун, Т. Василевської, А. Гайдука, П. Волянського, Д. Гудкова, І. Лопушинського О. Олешка, С. Рівчаченка та ін. Втім, низка питань не є розкритою і потребує детального вивчення.

Метою статті є дослідження поняття конфлікт інтересів та оцінка його впливу на розвиток державної служби.

Виклад основного матеріалу. Поняття «конфлікт інтересів» – є досить зрозумілим, адже воно складається з двох абсолютно простих слів, які не викликають ніяких сумнівів. Проте, жоден дослідник сучасності не має конкретного твердження, що ж означає цей вираз в цілому. Все ж, за допомогою таблиці 1 ми проведемо аналіз поняття конфлікт, спробуємо знайти спільне та відмінне кожного з понять.

Таблиця 1

Аналіз визначення поняття «конфлікт»

Автор	Поняття
1	2
Б.І. Хасан	Конфлікт – специфічну організованість діяльності, у якій суперечність утримується в процесі його (конфлікту) вирішення.
С.М. Ємельянов	Конфлікт – відношення між суб'єктами соціальної взаємодії, яке характеризується їхнім протистоянням на основі протилежно спрямованих мотивів чи суджень.
Д. Рубін, Д. Прут та Сунг Хе Ким	Конфлікт – сприймання розбіжностей інтересів або переконання сторін у тому, що їхні прагнення не можна задовольнити одночасно.
Г.В. Ложкін та Н.І. Пов'якськ	Конфлікт – зіткнення різноспрямованих сил (цінностей, інтересів, поглядів, цілей, позицій) суб'єктів – сторін взаємодії, наголошуючи на тому, що поняття різноспрямованості ширше за розуміння протилежності спрямованості, що дає можливість зняти обмеження розуміння проблеми та усунути елемент антагонізму

Продовження таблиці 1

1	2
Європейська «школа людських стосунків»	Конфлікт – показник неефективної діяльності організації та поганого управління. На думку вчених, доброзичливі взаємини в організації можуть запобігти виникненню конфліктів.
Є. А. Уткін	Конфлікт – зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з одною тенденцій у свідомості окремо взятого індивіда, у міжособистісних взаємодіях чи міжособистісних відносинах індивідів чи груп людей, що пов'язане з негативними емоційними переживаннями.
Е. Гідденс	Конфлікт – реальна боротьба між діючими людьми чи групами, незалежно від того, якими є джерела цієї боротьби, її способи і засоби, що мобілізуються коленою зі сторін.
Т. Мор., Е. Роттердамський., Ф.Бекон	Конфлікт – «пережиток епохи» варварства.
М. Примуш,	Конфлікт – це стосунки між суб'єктами соціальної взаємодії, які характеризуються протиборством за наявності протилежних мотивів (потреб, інтересів, цілей, ідеалів, переконань) чи суджень (думок, поглядів, оцінок тощо)
Т. Лепейко та О. Миронової	Конфлікт – це протиріччя, що виникає між людьми у зв'язку з рішенням тих чи інших питань соціально-виробничого та особистого життя. Конфлікт – це боротьба за цінності, владу, ресурси, в якій цілями є нейтралізація, нанесення збитку або знищення суперника.
Л. Козер	Конфлікт – боротьба за цінності і претензії на певний статус, владу, ресурси, метою якої є нейтралізація, знищення опонента або нанесення йому шкоди.

Джерело: складено автором на основі 2, 7, 9.

Наведені визначення підтверджують наші здогадки, що жодна з наведених понять не є універсальним, але всі вони представляють собою активно діючі елементи суперечок. Таким чином, різноманітність визначень підкріплюється різноманітністю проявів, що ускладнює сам процес врегулювання конфлікту. Що ж, для повноти дослідження важливо проаналізувати думки вчених щодо самого конфлікту інтересів.

Розглянемо думку вченого П. Волянського, який стверджує, що конфлікт інтересів – це ситуація, за якої особиста зацікавленість державного службовця може вплинути на об'єктивність виконання ним службових повноважень та функцій і за якої існує можливість виникнення протиріччя між особистою зацікавленістю державного службовця і законними інтересами громадян, організацій, суспільства, держави, що може спричинити нанесення шкоди цим законним інтересам громадян, організацій, суспільства [3]. І це дійсно є так, в більшості випадків саме особистий інтерес породжує виникнення ситуацій, за яких інтереси громадянина не на першому місці, в таких стаціях державні службовці взагалі забувають про свою професійну компетентність та діють лише з врахуванням власних потреб.

Якщо проаналізувати думку вченої Т. Василевської, то досліджуючи питання конфлікту інтересів, вона надає одразу декілька визначення цього поняття з урахуванням власної

класифікації. Так, на її думку, існує фактичний конфлікт інтересів який визначається як конфлікт між суспільно-правовими обов'язками та приватними інтересами державної посадової особи, за якого її приватні інтереси (що впливають із положення посадової особи як приватної особи) здатні неправомірним чином вплинути на виконання нею офіційних обов'язків або функцій. Вчена вважає, що потенційний конфлікт інтересів виникає в тому випадку, коли посадова особа органів державної влади має такі приватні інтереси, які можуть призвести до конфлікту інтересів, якщо цій посадовій особі належить виконувати відповідні (тобто конфліктуючі з приватними інтересами) офіційні обов'язки в майбутньому [1, с. 109–111].

І тут ми також повинні погодитись, адже наявність владних повноважень сприяють активізації потреб, які державний службовець прагне реалізувати максимально швидко та в повній мірі. Враховуючи вищезазначене ми дійшли висновку, що конфлікт інтересів є явищем, яке спровоковане недосконалістю людської сутності а також, підкріплене слабким законодавством.

В працях П. Волянського, конфлікт інтересів характеризується як ситуація, за якої особиста зацікавленість державного службовця може вплинути на об'єктивність виконання ним службових повноважень та функцій і за якої існує можливість виникнення протиріччя між особистою зацікавленістю державного

службовця і законними інтересами громадян, організацій, суспільства, держави, що може спричинити нанесення шкоди цим законним інтересам громадян, організацій, суспільства [3].

В цьому випадку основна думка вченого зосереджена на тому, що особиста зацікавленість державного службовця породжує наявність протиріччя в його роботі, законність, верховенство права та інтереси громадян – залишаються на другому плані, працівники таких державних установ нехтують посадовими обов'язками, паплюжать імідж державної служби.

Сукупність вищезазначених факторів в органах державної влади сприяє появі корупційних явищ, і як результат роботи в таких умовах – повна недовіра до органів державної влади. Підтвердженням наших слів можна знайти в праці Карлова Т.В., де також зазначено, що в більшості випадків основною причиною конфліктів є перевага приватних інтересів над посадовими, що призводить до падіння авторитету закону, падіння толерантності, прозорості та рівності усіх перед законом [5]. В такому випадку нам необхідно розібратись які ж є види конфліктів інтересів та як кожен з них впливає на роботу органів державної влади. Відповідно до Закон України «Про запобігання корупції» виділяють такі види конфліктів [10]:

– Потенційний конфлікт інтересів – це наявність у особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на

об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень.

– Реальний конфлікт інтересів – суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень [1].

Як бачимо, між зазначеними видами конфліктів існує пряма залежність. Слід зауважити, що потенційний конфлікт інтересів характеризується наявністю приватного інтересу, що в результаті може вплинути на об'єктивність та неупередженість прийняття рішень.

В свою чергу, реальний конфлікт інтересу є вже самим фактом впливу, тобто приватний інтерес взяв верх над об'єктивністю та неупередженістю в прийнятті рішень державним службовцем. Більш наглядно відмінність між реальним та потенційним конфліктом зображено на рис. 1.

Враховуючи дані, наведені на рисунку слід зазначити, що конфлікти інтересів мають розбіжності завдяки яким варто виокремити, що потенційний конфлікт інтересів є менш загрозливим. Якщо своєчасно застосувати заходи врегулювання конфлікту інтересів можна зупинити процес трансформації в реальний та вберегти імідж державної служби. Тому, для повноти дослідження ми повинні визначити основні причини, які породжують появу конфліктів.

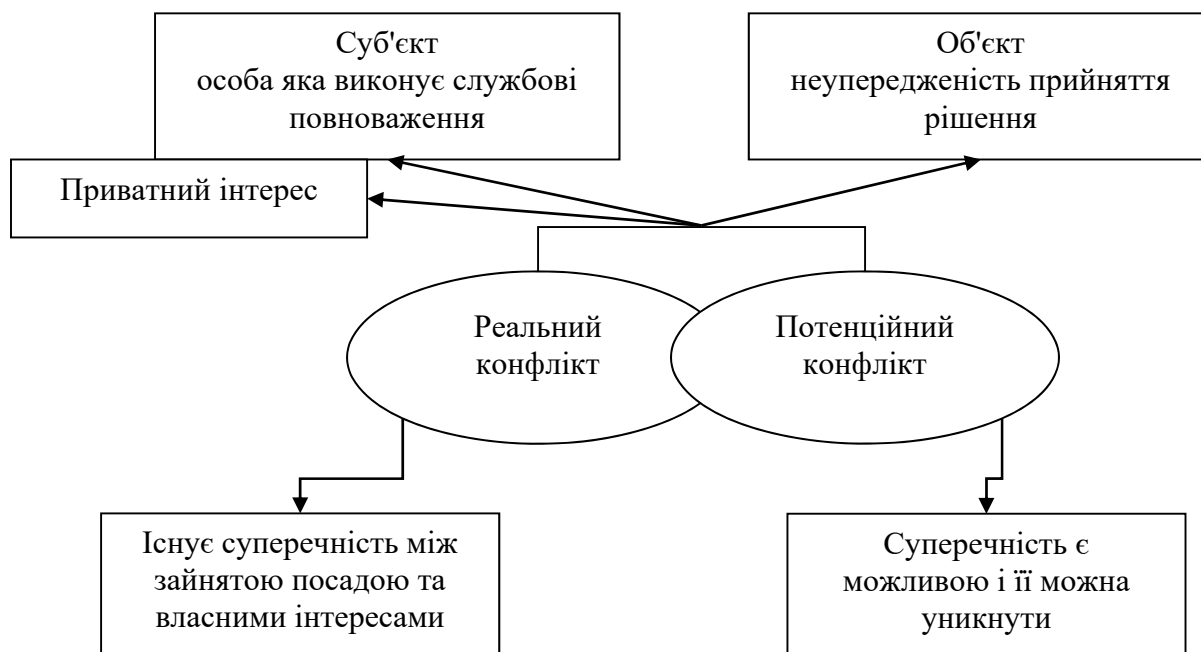

Рис. 1. Візуалізація рис конфліктів інтересів

На нашу думку, основні причини появи конфліктів пов'язані з морально-психологічним станом людини, тому до основних з можна віднести:

- відмінність поведінки державних службовців яка обумовлюється рівнем освіти, попереднім досвідом роботи та соціальним забезпеченням;
- рівень комунікаційних здібностей;
- цільова спрямованість людини;
- ранжування цілей;
- матеріально технічним забезпеченням в колективі;
- вмінням працювати в команді та делегувати повноваження.

Таким чином вплив однієї з перелічених причин може спровокувати або підкріпити бажання державного службовця проявити/реалізувати свої потреби в будь який спосіб. Враховуючи вищезазначені причини, в Україні, Законом «Про запобігання корупції», існують чітко визначені заходи, яких повинен дотримуватись державний службовець з метою запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, а саме:

- вживати заходів щодо недопущення виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів;
- повідомляти не пізніше наступного робочого дня з моменту, коли особа дізналася чи повинна була дізнатися про наявність у неї реального чи потенційного конфлікту інтересів, безпосереднього керівника, а у разі перебування особи на посаді, яка не передбачає наявності у неї безпосереднього керівника, або в колегіальному органі – Національне агентство чи інший визначений законом орган або колегіальний орган, під час виконання повноважень у якому виник конфлікт інтересів, відповідно;
- не вчиняти дій та не приймати рішень в умовах реального конфлікту інтересів;

– ужити заходів щодо врегулювання реального чи потенційного конфлікту інтересів [10].

Попри таку низку заходів, конфліктні ситуації дедалі частіше зустрічають в державних установах, а престижність державної служби стає низькою і подальший розвиток – не можливий.

Висновки та пропозиції. Наразі, незважаючи на таку кількість праць та досліджень питання конфлікту інтересів та його впливу на формування ефективної системи державного управління дедалі частіше викликає необхідність вивчення та уточнення. Це зумовлено тим, що державні службовці, які наділені владними повноваженнями приймають рішення враховуючи лише власні потреби, тобто суб'єктивний критерій передус. Практичний досвід доводить, що більшість випадків які пов'язані з конфліктом інтересів на державній службі, характеризується суб'єктивізмом в прийнятті рішень, які найчастіше стосуються: наданні переваги «потрібним» кандидатам на посаду; прийнятті «потрібних» рішень; виділення премій найкращим працівникам-родичам та ін. В такому випадку досить складно якісно надавати послуги громадянам, адже першочергово вирішуються питання які є важливими саме посадовій особі. Тому, ми пропонуємо в кожному державну установу, з врахуванням існуючих законодавчих шляхів врегулювання конфлікту також розробляти чіткі посадові інструкції для кожної посади, де буде чітко та зрозуміло описано суть усіх службових повноважень. Варто зауважити, що при прийнятті на роботу в державні установи слід впровадити подачу письмових повідомлень про відсутність конфлікту інтересів. Підписання такого повідомлення попереджало б працівника про всі можливі наслідки конфліктів та містило б конкретні заходи, які б застосувались у разі подання не правдивої інформації.

Література:

1. Василевська Т.Е. Конфлікт інтересів на державній службі: етичні аспекти. *Науково інформаційний вісник Академії національної безпеки*. 2014. Вип. 1. С. 106–120.
2. Вікіпедія. Соціальний конфлікт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%82
3. Волянський П. Б. Шляхи запобігання конфлікту інтересів на державній службі. *Державне управління: удосконалення та розвиток* : електронне наукове фахове видання. 2014. Вип. 6. URL: <http://www.du.nauka.com.ua/?op=1&z=726>
4. Гудков Д. В. Конфлікт інтересів та шляхи його врегулювання в національному законодавстві. *Право і суспільство*. 2014. № 1-2. С. 120–124.
5. Карлов Т. В. Теоретичні засади конфліктної взаємодії в публічному управлінні. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 2 (49). С. 104–110.
6. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів, затверджений Всеукраїнською конференцією прокурорів від 27.04.2017. URL: <http://www.gp.gov.ua/>

7. Лепейко Т.І., Лукашев С.В., Миронова О.М. Організаційна поведінка: навч. посіб. Х.: Вид. ХНЕУ, 2013. 156 с.
8. Олешко О. Особливості управління конфліктом інтересів у сфері державної служби. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 1 (24). С. 254–265.
9. Примуш М. Конфліктологія: навч. посібник для вузів. Мін-во освіти і науки України. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2006. 282 с.
10. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 No 1700-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>
11. Філь С.С. Визначення, зміст та структура конфліктологічної компетентності студентів – майбутніх фахівців соціономічних професій. 2011. С. 20–24. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3591/Fil_Vyznachennia.pdf;jsessionid=B27F359FDB5D97286832BC1108D24C4B?sequence=1

References:

1. Vasylevs'ka, T.E. (2014). Konflikt interesiv na derzhavnij sluzhbi: etychni aspekty. [Conflict of interest in public service: ethical aspects.]. *Naukovo informacijnyj visnyk Akademii' nacional'noi' bezpeky*, 1, 106–120 [in Ukrainian].
2. Vikipediya. Social'nyj konflikt. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%82 [in Ukrainian].
3. Voljans'kyj, P.B. (2014). Shljahy zapobigannja konfliktu interesiv na derzhavnij sluzhbi. [Ways to prevent conflicts of interest in public service]. *Derzhavne upravlinnja: udoskonalennja ta rozvytok : elektronne naukove fahove vydannja*, 6. Available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=726> [in Ukrainian].
4. Gudkov, D. xV. (2014). Konflikt interesiv ta shljahy jogo vreguljuvannja v nacional'nomu zakonodavstvi. [Conflict of interests and ways of its settlement in national legislation]. *Pravo i suspil'stvo*, 1–2, 120–124. [in Ukrainian].
5. Karlov, T.V. (2015). Teoretychni zasady konfliktnoi' vzajemodii' v publicchnomu upravlinni. [Theoretical principles of conflict interaction in public administration]. *Teorija ta praktyka derzhavnogo upravlinnja*. 2 (49), 104–110 [in Ukrainian].
6. Kodeks profesijnoi' etyky ta povedinky prokuroriv, zatverdzenyj Vseukrai'ns'koju konferencijeju prokuroriv vid 27.04.2017. Available at: <http://www.gp.gov.ua/> [in Ukrainian].
7. Lepejko, T.I., Lukashev, S.V., Myronova, O.M. (2013). Organizacijna povedinka. [Organizational behavior]. navch. posib. H.: Vyd. HNEU. 156 p. [in Ukrainian].
8. Oleshko, O. (2015). Osoblyvosti upravlinnja konfliktom interesiv u sferi derzhavnoi' sluzhby. [Peculiarities of conflict of interest management in the field of public service]. *Derzhavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja*, 1(24), 254–265 [in Ukrainian].
9. Prymush, M. (2006). Konfliktologija [Conflictology]: navch. posibnyk dlja vuziv. Min-vo osvity i nauky Ukrainy. Kyi'v: Vydavnychyj dim «Profesional», 282p. [in Ukrainian].
10. Pro zapobigannja korupcii' : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 Vol. 1700-VII. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].
11. Fil', S.S. (2011). Vyznachennja, zmist ta struktura konfliktologichnoi' kompetentnosti studentiv – majbutnih fahivciv socionomichnyh profesij. [Definition, content and structure of conflict-related competence of students – future specialists of socio-economic professions], 20–24. Available at: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3591/Fil_Vyznachennia.pdf;jsessionid=B27F359FDB5D97286832BC1108D24C4B?sequence=1 [in Ukrainian].

НОТАТКИ

Наукове видання

**НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ПОЛІТИЧНІ НАУКИ
ТА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ**

Випуск 3 (69), 2023

Засновано 2001 року
Видання виходить 6 разів на рік

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *О. І. Молодецька*

Підписано до друку 20.10.2023 р.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Замовлення № 0124/017. Ум. друк. арк. 10,7.
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.